

**PSIHOLOŠKA
OBZORJA**

**HORIZONS
OF
PSYCHOLOGY**

PSIHOLOŠKA
OBZORJA

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

**PSIHOLOŠKA
OBZORJA**

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

**HORIZONS
OF**

PSYCHOLOGY

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

PSYCHOLOGICAL
REVIEWS

LJUBLJANA

1995

11432746

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 350

LECTURE 1

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

VSEBINA

ISSN 1318-1874

Raziskovalni članki

Izdaja Društvo psihologov Slovenije

PSIHOLOŠKA OBZORJA

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

LJUBLJANA
1995

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in Ministrstva za znanost in tehnologijo štirikrat letno v nakladi 800 izvodov.

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

ISSN 1318-1874

Izdaja Društvo psihologov Slovenije

Uredniški svet:

Živana Bele-Potočnik, Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

Eva Bahovec, Gabi Čacinovič-Vogrinčič, Slavica Česnik, Bojan Dekleva,
Onja Grad-Tekavčič, Ludvik Horvat, Miro Kline, Janez Mayer,
Polona Matjan, Janek Musek, Vid Pogačnik, Peter Praper, Mirjana Ule,
Nace Gerič, Sonja Žorga

Glavni urednik:

Janek Musek

Odgovorni urednik:

Peter Praper

Lektorica:

Vilma Kavšček

Tisk:

Planprint Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, 61210 LJUBLJANA - ŠENTVID
Tel. (061) 15 217 27

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in
Ministrstva za znanost in tehnologijo štirikrat letno v nakladi 800 izvodov.

VSEBINA**Raziskovalni članki**

- Martina Bürger, Nataša Tul, Vislava Velikonja
 OSEBNOSTNE LASTNOSTI PAROV Z ZMANJŠANO PLODNOSTJO 5
- Matej Tušak
 ANALIZA PREDTEKMOVALNEGA STANJA IN VEDENJA..... 19

Teoretični in pregledni članki

- Valentin Bucik, Dušica Boben, Brigita Hruševar-Bobek
 PET VELIKIH FAKTORJEV OSEBNOSTI 33
- Gabi Čačinovič-Vogrinčič
 POMEMBNA VARIABLA RAZISKOVANJA V PSIHOLOGIJI DRUŽINE:
 PRAVICA DO RESNIČNOSTI 45
- Ivan Ferbežer
 TEORETIČNA ZASNOVA VZGOJNO - IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV
 ZA KULTURNO PRIKRAJŠANE NADARJENE OTROKE..... 55
- Maja Rus-Makovec
 DILEMMAS ABOUT CONCEPT OF POWER IN SYSTEMIC THINKING.... 67

Rezultati nakazujejo, da je pri shizoidno strukturirani osebnosti neplodnih parov, ki prevladujejo v 1. skupini, večja možnost neuspešnega zdravljenja z metodo homologne inseminacije (AIH). Za te pare spolnost, nosečnost, porod in otrok pomenijo tako čustveno vznemirjenje, da ga povsem izrinejo iz zavesti v podzavest in na telesni nivo delovanja, kar prispeva k ohranjanju psihogene neplodnosti. V 2. skupini so pari bolj depresivno oziroma anankastično strukturirani, zato imajo več možnosti, da po zdravljenju zanosijo.

Strokovni prispevki

ISSN 1318-1874

ANB32V

Janez Rojšek
PRESENTATION OF THE PSYCHOTHERAPEUTIC
TREATMENT OF PSYCHOSOMATIC PROBLEMS OR IN PURSUIT OF
WOMANHOOD? 81

Zivana Bele-Potočnik, Marko Polič, Andrej Žižmond

Razprave

Vid Pečjak
SEBIČNI GEN, PSIHOLOGIJA IN PSIHOANALIZA 91

Eva Bahovec, Gabi Čacinovič-Vogrinič, Slavica Česnik, Bojan Dekleva,

Grad, Tekavčič, Ludvik Horvar, Miro Kline, Janez Mayer,

Nace Gerič, Sonja Žorga

Recenzije

Branko Franzl
VEČ KOT SAMO ŠE ENA KNJIŽICA O RAZVOJU
(RECENZIJA KNJIGE "TAKO MAJHEN, PA ŽE NERVOZEN") 107

Glavni urednik:

Janez Musek

Gabi Čacinovič-Vogrinič

Pisarnica:

TEORETIČNA ZASNOVA VZGOJNO - IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV
ZA KULTURNO PRIKLAJŠANE NADARJENE OTROKE 55

Planprint Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije

Prušnikova 74, 61210 LJUBLJANA - ŠENTVID

Tel. (061) 45 217 27

OSEBNOSTNE LASTNOSTI PAROV Z ZMANJŠANO PLODNOSTJO

Martina Bürger, Nataša Tul, Vislava Velikonja

POVZETEK

Z raziskavo smo želeli ugotoviti ali se pari z zmanjšano plodnostjo razlikujejo med seboj glede na uspešnost zdravljenja neplodnosti in od običajno plodnih parov v osebni anamnezi, osebnostni strukturi, stališčih do spolnosti, nosečnosti in poroda ter doživljanju neplodnosti.

Primerjali smo dve skupini parov z zmanjšano plodnostjo. V 1. skupini so bili pari, ki z metodo homologne inseminacije (AIH) niso uspeli zanositi, v 2. skupini pa pari, ki so zanosili v prvih štirih ciklih homologne inseminacije (AIH). Kontrolna skupina so bili pari, ki niso imeli težav z zanositvijo.

Podatke smo zbirali z anamnestičnim vprašalnikom, vprašalnikom stališč do spolnosti, nosečnosti in poroda (S-S-G) in osebnostnim vprašalnikom (MMPI-2).

Rezultati nakazujejo, da je pri shizoidno strukturirani osebnosti neplodnih parov, ki prevladujejo v 1. skupini, večja možnost neuspešnega zdravljenja z metodo homologne inseminacije (AIH). Za te pare spolnost, nosečnost, porod in otrok pomenijo tako čustveno vznemirjenje, da ga povsem izrinejo iz zavesti v podzavest in na telesni nivo delovanja, kar prispeva k ohranjanju psihogene neplodnosti. V 2. skupini so pari bolj depresivno oziroma anankastično strukturirani, zato imajo več možnosti, da po zdravljenju zanosijo.

Osebnostna struktura igra pomembno vlogo pri uspešnosti zdravljenja neplodnosti, ki je tudi psihosomatska težava in zato zahteva celosten pristop pri obravnavi.

ABSTRACT

The aim of the study was to find whether with regard to the efficient outcome of treatment infertile couples differ among themselves and from fertile couples by: personal history, personality structure, attitudes towards sexuality, pregnancy and labour and by experiencing infertility.

We compared two groups of infertile couples: in the first group there were the couples in whom artificial insemination - husband (AIH) failed and in the second the couples who achieved pregnancy in the first four AIH cycles. The control group consisted of fertile couples.

We collected the data obtained from the medical history record, the questionnaire on the attitudes towards sexuality, pregnancy and labour (SSG), and the questionnaire on personality characteristics (MMPI-2).

The obtained results showed that in schizoid personalities, prevailing in the first group, the unsuccessful outcome of treatment with AIH was more likely. To those couples sexuality, pregnancy, labour, and the child itself represented such an emotional excitement that they suppressed it to subconsciousness and to the somatic level of activity which contributed to infertility. In the second group the couples were more depressive and/or anancastic thus having a higher degree of possibility to conceive.

Personality structure plays an important role in successful treatment of infertility which is also a psychosomatic problem and demands a holistic approach.

UVOD

Dandanes ne obravnavamo samo ženske ali samo moške neplodnosti, temveč neplodni par kot celoto. Po priporočilu SZO govorimo o neplodnem paru, če ženska po letu dni normalnih, rednih spolnih odnosov brez vsake kontracepcije ne zanosi /8/. Poročila SZO govorijo, da je na svetu neplodnih 10% parov. V Sloveniji pa se predpostavlja, da vsako leto išče pomoč približno 1000 novih parov.

Vzrok za neplodnost je lahko pri ženski (35%), pri moškem (25%) ali pa pri obeh (24%), velikokrat pa ostane neznan (16%); odstotki veljajo za razvite dežele /8/.

Spolnost, nosečnost, porod in starševstvo so tesno povezani z našimi čustvi, zato se ne smemo čuditi velikemu številu psihosomatskih težav na teh področjih. Nepojasnjena neplodnost ima v razvitih deželah v etiologiji velik delež. Pri vseh nediagnosticiranih primerih moramo v obravnavi upoštevati morebitne psihološke dejavnike /1/, saj je znano, da vplivajo na fiziološke procese. Vpliv je najti tudi pri ginekoloških funkcionalnih motnjah, zlasti se poudarja vpliv na hormonsko delovanje. Psihično stanje lahko vpliva na reprodukcijo preko štirih mehanizmov /11/:

- a) Stresni hormoni lahko vplivajo na sproščanje gonadotropinov iz hipotalamusa in tako vplivajo na hipotalamo-hipofizno-ovarijsko os.
- b) Kateholamini imajo lokalni vpliv na utero-tubarno funkcijo.
- c) Stres vpliva na imunski sistem.
- d) Psihično stanje lahko sproži vedenje, ki negativno vpliva na plodnost (nenavadno spolno vedenje, zloraba zdravil in drog).

Psihogeno neplodnost je zelo zapleten in trdovraten pojav. Četudi odpravimo hormonske motnje, vendar nismo nič storili za korekcijo psiholoških dejavnikov, se taka neplodnost ohrani. Velja pa tudi, da psihoterapija ob neurejenem hormonskem statusu ne daje željenih uspehov /3,4/.

Domarjeva (1994) je v svojem članku /5/, v katerem obravnava vedenjski pristop pri zdravljenju neplodnosti, navedla izsledke študij, ki kažejo, da lahko psihološka simptoma, kot sta anksioznost in depresija, prispevata k neplodnosti ali celo povzročita določene oblike neplodnosti. Novejše raziskave, ki so zajemale ženske z različnimi diagnozami neplodnosti, so pokazale, da so psihosocialni stres, ki je vezan tudi na pomanjkanje socialne podpore, konflikti z očetom in pa nezadovoljujoča zveza z najboljšim

prijateljem v pomembni korelaciji s hormonsko pogojeno neplodnostjo. Možno je, da stres nastopi tudi kot rezultat preiskovanj in zdravljenja neplodnosti in je kot takšen lahko močna ovira za zanositev. V literaturi najdemo različna mnenja o tem, ali je tako močan stres lahko posledica neplodnosti. Najnovejše študije navajajo, da neplodne ženske poročajo o višjem stresnem nivoju kot ženske, ki nimajo problemov z zanositvijo. Najpogosteje poročajo o anksioznosti in depresiji.

Neplodnost je stresno stanje, pri katerem se ciklično menjujeta upanje in razočaranje. Življenje se osredotoči okoli misli na otroka, vse ostalo postane manj pomembno /9/. Osnovni problem neplodnih parov je občutje razočaranja in prikrajšanosti za otroka. Pojavi se nejasen občutek izgube, ki je neoprijemljiva in zanjo ne obstajajo rituali žalovanja /2/. Sčasoma postane želja po otroku vse močnejša in nestrpnost se stopnjuje. Pogosto se partnerja začneta izogibati prijateljev in sorodnikov, ki imajo otroke. Srečanje z otrokom je zanju preboleče, saj ju nenehno spominja na lastno prikrajšanost. Nekateri pari pa se pretirano čustveno vežejo na tujega otroka iz okolice in mu posvečajo vso svojo pozornost. Na ta način poskušajo zadovoljiti svoje neuresničene želje. V mnogih primerih občutita partnerja sebe kot splošno nesposobna ali celo invalidna. Nezmožnost imeti otroka enačita z zmanjšano maskuliniteto oz. femininiteto /10/. Starševstvo je za spolno identifikacijo pomembnejše pri ženski kot pri moškem /13/. Deutscheva meni, da lahko ženska - če ni sposobna poiskati ustrezne rešitve za psihične težave, ki spremljajo neplodnost - zaidé v nevrotične motnje ali pride do spremembe njene osebnostne strukture (označene z intenziviranim narcizmom in agresijo) /3,4/.

Koropatnick, Daniluk in Pattinson (1993) so raziskovali oblike in načine spoprijemanja parov z neplodnostjo /8/. Ugotovili so, da so pri mnogih neplodnih parih kot posledica neplodnosti prisotni: nizko samovrednotenje, občutki velike žalosti, depresija, večja medosebna občutljivost, težave s partnerjem, nezadovoljeno seksualno življenje in somatski simptomi. Zanimalo jih je, zakaj se nekateri pari odzovejo s tolikšnim stresom, medtem ko drugi relativno lažje sprejmejo neplodnost. Prišli so do spoznanj, da prilagoditev na neplodnost pozitivno korelira s pozitivnim samovrednotenjem, višjim socioekonomskim standardom in nižjo starostjo. Višji nivo anksioznosti in stresa, kot odgovor na neplodnost, pa je bil povezan z nizkim samovrednotenjem, nejasno spolno vlogo in višjo starostjo. Pari, ki so že dalj časa neplodni in so neplodnost sprejeli kot trajno, so poročali o nižjem stresu kot pari, ki so bili še v zgodnjih fazah preiskav in so neplodnost doživljali kot začasno in negotovo /8/.

NAMEN

Z raziskavo smo nameravali ugotoviti, ali se ljudje z zmanjšano plodnostjo, ki se zdravijo z umetno oploditvijo, razlikujejo v osebnostnih lastnostih ter stališčih do spolnosti, nosečnosti in poroda od parov, ki niso imeli težav z zanositvijo.

Ob tem so nas zanimale še razlike med pari, ki so uspeli zanositi s pomočjo AIH metode - to je umetna osemenitev z moževim semenom - in tistimi, pri katerih metoda AIH ni bila uspešna.

METODOLOGIJA

OPIS VZORCA

Prvo in drugo skupino smo dobili v UGK V Ljubljani v ordinaciji za neplodnost, kontrolno pa v materinski šoli. Sodelovanje v študiji je bilo prostovoljno.

V prvo skupino smo uvrstili pare z zmanjšano plodnostjo, pri katerih med zdravljenjem z umetno oploditvijo žene z moževim semenom (AIH) ni bilo organskih ovir za zanositev, razen morebitnega negativnega postkoitalnega testa ali slabše kakovosti sperme, pa kljub temu niso uspeli zanositi po več kot štirikratnem ponavljanju AIH. Skupina je štela šestnajst parov.

V drugo skupino smo uvrstili pare z zmanjšano plodnostjo, pri katerih med zdravljenjem z umetno oploditvijo ni bilo organskih ovir za zanositev, razen morebitnega negativnega postkoitalnega testa ali slabše kakovosti sperme in so zanosili v prvih štirih ciklih. Skupina je štela osem parov.

Tretja skupina je bila kontrolna. Vanjo so bili uvrščeni pari, ki so zanosili brez karšnekoli pomoči. Žene so bile prvorodke, stare 25 let in več. V analizo rezultatov smo zajeli sedemnajst parov.

INSTRUMENTI

1) Anamnestični vprašalnik

Sestavljen je bil za interno uporabo. Vsebuje vprašanja o:

- izvorni družini,
- ozračju v njej,
- šolanju in obdobju pubertete,
- spolnosti,
- doživljanju sedanje partnerske zveze,
- odnosu do nosečnosti,
- reakcijah na neplodnost,
- stališčih do umetne oploditve in posvojitve,
- dobljeni in pričakovani pomoči,
- doživljanju postopka zdravljenja.

Dodan je datum prvega obiska v ordinaciji za neplodnost in izvidi nekaterih ginekoloških preiskav.

Pri kontrolni skupini smo vprašanja o reakcijah na neplodnost izpustili, nekatera vprašanja pa prilagodili.

2) Vprašalnik stališč do nosečnosti, poroda in spolnosti (S-S-G) - Ein Fragebogen zur Messung von Einstellungen zu Schwangerschaft, Sexualität und Geburt (Lukesch in Lukesch, 1976).

Uporabili smo slovenski prevod vprašalnika, s katerim ugotavljamo stališča do spolnosti, nosečnosti in poroda. Vsebuje 70 trdittev. Preiskovanec se opredeli, ali se s trditvijo strinja ali ne, tako da obkroži ustrezno številko na kontinuumu od -3 do +3.

Rezultat je prikazan s petimi spremenljivkami:

1. odkrito odklanjanje nosečnosti (OA)
2. strah pred poškodovanjem otroka (VA)
3. odklanjanje dojenja (AS)
4. strah pred porodom (GA)
5. stališča do spolnosti (ES)

3) Osebnostni vprašalnik (MMPI-2) - Minnesota Multiphasic Personality Inventory

To je psihodiagnostični test, s katerim ugotavljamo osebnostno strukturo. Uporabili smo slovenski prevod vprašalnika. Vsebuje 567 trditev, na katere preiskovanec odgovarja s TAKO JE ali NI TAKO. Poleg profila kliničnih lestvic vsebuje še veljavnostne, vsebinske in nekatere dodatne lestvice. Je eden najpogostejše apliciranih testov.

POSTOPEK

Par smo seznanili s potekom in vsebino raziskave in poprosili za sodelovanje. Raziskava je bila sestavljena iz dveh delov: prvi je bil anamnestični intervju, drugi pa reševanje dveh psiholoških vprašalnikov. Par smo razdelili, tako da je eden odgovarjal na prvi del, drugi pa ločeno reševal drugega. Nato sta se partnerja še zamenjala.

Tako zbrane podatke smo statistično obdelali s statističnim programom CSS.

KVANTITATIVNA IN KVALITATIVNA ANALIZA

Tabela 1: Prikaz statistično pomembnih razlik med 1. in 3. skupino v odgovorih na S-S-G ($P < 0,10$)

Neodvisna spremenljivka: skupina								
1 = 1. skupina								
2 = 3. skupina								
spremenljivke	2-smerni t-test	p-nivo	N1	N2	aritm. sred.1	aritm. sred.2	st. dev.1	st. dev.2
strah za otroka	3.015	0.004	32	34	78.3438	67.4706	18.03153	10.51186
strah pred porodom	4.202	0.000	32	34	17.3125	13.4118	4.16156	3.35855

Tabela 2: Prikaz statistično pomembnih razlik med 2. in 3. skupino v odgovorih na S-S-G ($P < 0,10$)

Neodvisna spremenljivka: skupina								
1 = 2. skupina								
2 = 3. skupina								
spremenljivke	2-smerni t-test	p-nivo	N1	N2	aritm. sred.1	aritm. sred.2	st. dev.1	st. dev.2
odkrito odklanjanje nosečnosti	1.873	0.067	15	34	38.3333	33.8824	6.52103	8.10449
strah za otroka	2.814	0.007	15	34	77.6667	67.4706	14.08478	10.51186
strah pred porodom	3.485	0.001	15	34	17.3333	13.4118	4.20317	3.35855
stališča do spolnosti	1.885	0.066	15	34	36.3333	32.2647	6.88338	6.99917

V tabeli so predstavljene statistično pomembne razlike med skupinami. Vidimo, da med preiskovanci prve in druge skupine (to so pari, ki se zdravijo zaradi težav z zanositvijo) ni pomembnih razlik, razlikujejo pa se od preiskovancev kontrolne skupine. Eksperimentalni skupini kažeta pretirano zaskrbljenost za otroka in močnejši strah pred porodom. V drugi skupini, kjer so med zdravljenjem uspeli zanositi, smo ugotovili še odkrito odklanjanje nosečnosti in negativna stališča do spolnosti.

Tabela 3: Prikaz statistično pomembnih razlik med 1. in 2. skupino v odgovorih na MMPI-2 ($P < 0,10$)

Neodvisna spremenljivka: skupina								
1 = 1. skupina								
2 = 2. skupina								
spremenljivke	2-smerni t-test	p-nivo	N1	N2	aritm. sred.1	aritm. sred.2	st. dev.1	st. dev.2
Harris-Lingoes podlestvice								
psihična medlost	-2.014	0.050	30	14	49.6333	55.2143	8.96923	7.57708
zavrta agresivnost	1.778	0.083	30	14	47.0000	41.0000	10.94185	9.17354
šibak ego-hotenje	-1.684	0.100	30	14	49.1667	53.3571	6.52361	9.79487

Tabela 4: Prikaz statistično pomembnih razlik med 1. in 3. skupino v odgovorih na MMPI-2 ($P < 0,10$)

Neodvisna spremenljivka: skupina								
1 = 1. skupina								
2 = 3. skupina								
spremenljivke	2-smerni t-test	p-nivo	N1	N2	aritm. sred.1	aritm. sred.2	st. dev.1	st. dev.2
klinične lestvice								
psihopatija	-2.063	0.043	30	34	44.4667	48.8824	8.34487	8.71698
psihastenija	1.734	0.088	30	34	50.8667	46.6471	10.88413	8.55953
 dodatne lestvice								
ego moč	-2.546	0.013	30	34	45.6333	50.9706	8.78668	7.98668
vsebinske lestvice								
strah	2.157	0.035	30	34	55.7000	49.1471	14.26631	9.86924
negativni terapevtski indikatorji	2.980	0.004	30	34	53.7333	46.6765	10.73805	8.16022
Harris-Lingoes podlestvice								
histerija								
telesne pritožbe	1.761	0.083	30	34	53.9000	48.8824	13.94163	8.49872
psihopatološke deviacije								
družinska nesloga	-1.812	0.075	30	34	47.4333	51.5882	9.73328	8.61682
problemi z avtoritetami	-2.489	0.016	30	34	48.0000	53.3529	8.96353	8.23843
socialna ravnodušnost	-1.902	0.062	30	34	51.9000	56.0882	8.96487	8.63526
shizofrenija								
šibak ego - inhibicija	1.861	0.068	30	34	55.1667	49.7647	13.25371	9.89968

Tabela 5: Prikaz statistično pomembnih razlik med 2. in 3. skupino v odgovorih na MMPI-2 ($P < 0,10$)

Neodvisna spremenljivka: skupina								
1 = 2. skupina								
2 = 3. skupina								
spremenljivke	2- smerni t-test	p- nivo	N1	N 2	aritm. sred.1	aritm. sred.2	st. dev.1	st. dev.2
klinične lestvice								
anksioznost	2.308	0.026	14	34	54.9286	48.5588	9.15225	8.50024
dodatne lestvice								
ego moč	-1.817	0.076	14	34	45.5714	50.9706	12.157398	7.98668
vsebinske lestvice								
zaskrbljenost za zdravje	2.133	0.038	14	34	56.3571	50.0294	8.16755	9.76539
obsesije	2.375	0.022	14	34	54.2857	46.5882	12.70026	9.03903
depresija	1.840	0.072	14	34	54.2143	50.0882	6.94128	7.10684
negativni terapevtski indikatorji	2.664	0.011	14	34	54.3571	46.6765	11.07045	8.16022
Harris-Lingoes podlestvice								
depresija								
telesne težave	1.844	0.072	14	34	57.4286	51.7941	11.60712	8.72051
histerija								
potreba po naklonjenosti	-2.142	0.038	14	34	41.2143	47.3235	8.83332	9.04105
zavrta agresivnost	-2.086	0.043	14	34	41.0000	47.5882	9.17354	10.23102

Tako kot na SSG vprašalniku tudi na MMPI-2 vprašalniku ni pomembnejših razlik med prvo in drugo skupino.

Na kliničnih lestvicah smo ugotovili, da imajo pari iz prve skupine, ki ne uspejo zanositi z AIH, zelo nizek rezultat na lestvici psihopatoloških deviacij, kar pomeni, da se bolj nagibajo h konvencionalnosti, prilagajanju in se bolj podrejajo avtoritetam. Hkrati imajo višje rezultate na lestvici psihastenije, kar pomeni, da so bolj zaskrbljeni, preplašeni, napeti, počutijo se manjvredne in manjka jim samozaupanja.

Druga skupina, kjer je bila AIH metoda uspešna, je v primerjavi s tretjo - kontrolno skupino bolj anksiozna.

Na dodatnih lestvicah vidimo, da imata eksperimentalni skupini (prva in druga) manj izraženo ego moč, kar pomeni, da se ti pari počutijo nemočne, so bolj zavrti, rigidni in ne marajo sprememb.

Vsebinske lestvice kažejo, da je pare iz prve skupine, ki ne zanosijo z AIH, pogosteje strah in večkrat se nelagodno počutijo.

V drugi skupini, kjer so zanosili z AIH, so bolj izražene obsesivnost, depresivnost in zaskrbljenost za zdravje. Za obe skupini so značilni negativni terapevtski indikatorji.

Harris - Lingoes podlestvice MMPI-2 vprašalnika pa govorijo o bolj izraženi depresivnosti v drugi skupini, kjer je bila metoda AIH uspešna, v primerjavi z ostalima skupinama.

Na področju lestvice histerije vidimo, da se preiskovanci prve skupine, ki ne zanosijo z AIH, pogosteje pritožujejo nad telesnim zdravjem.

V drugi skupini, kjer so zanosili s pomočjo AIH, je agresija najmanj inhibirana. Na področju lestvice psihopatoloških deviacij se potrjujejo že omenjeni rezultati, ki kažejo, da imajo pari v prvi skupini, kjer metoda AIH ni uspešna, manj nesoglasij oziroma težav z avtoritetami in so bolj socialno ravnodušni.

Na področju lestvice shizofrenije ponovno vidimo, da gre pri eksperimentalnih skupinah za pomanjkanje ego moči.

INTERPRETACIJA

Z razgovorom in psihološkima vprašalnikoma smo ugotovili, da obstajajo precejšnje in pomembne razlike med pari, ki imajo težave z zanositvijo, in pari, ki teh težav nimajo. Do rezultatov druge skupine moramo zaradi majhnega števila ohraniti pravšnje mero kritičnosti.

Pari z zmanjšano plodnostjo so s svojimi stališči izrazili večje odklanjanje nosečnosti in otroka ter pretirano zaskrbljenost za otroka, kar lahko razumemo kot izraz njihove potlačene agresije na področjih spolnosti,

nosečnosti in poroda. To se povsem ujema z ugotovitvami drugih avtorjev /10/, ki so pri neplodnih parih ugotovili ambivalentna stališča do otrok.

V prvi in drugi skupini se v stališčih kaže močnejši strah pred porodom in stališča do spolnosti so manj ustrezna.

Pari z zmanjšano plodnostjo doživljajo hujše čustvene pretrese, so bolj napeti, nervozni in prestrašeni. Ob spoznanju neplodnosti je bilo njihovo prevladujoče čustvo žalost, bili so tudi razočarani in prizadeti, o čemer poročajo tudi v novejši literaturi /8/. V reševanju težav so manj kreativni in manj učinkoviti. Počutijo se bolj depresivne, potrte, obupane in manjvredne. Kažejo bolj medla čustva, so bolj boječi, odmaknjeni, introvertirani in socialno izolirani. Mozley (1980) navaja ugotovitve raznih avtorjev, ki so prišli do podobnih spoznanj o negativnem samovrednotenju neplodnih parov /10/. Podobno kot drugi avtorji /8,7/ smo ugotovili, da je pri parih z zmanjšano plodnostjo višji nivo anksioznosti in stresa v pozitivni zvezi s slabšo samopodobo, nejasno spolno vlogo in višjo starostjo. Ti pari navajajo več telesnih težav, so bolj obsesivni in kompulzivni ter manj družabni od parov kontrolne skupine.

Iz celotne slike dobljenih rezultatov predpostavljamo, da gre pri parih z zmanjšano plodnostjo za psihosomatske motnje. Pokazalo se je, da gre pri teh parih za specifično šibkost ego strukture. S šibkejšim egom je ponovno povezana njihova slabša samopodoba in zaprtost vase.

Rezultati kažejo, da so pari, ki se zdravijo zaradi neplodnosti, bolj zaskrbljeni za telesno zdravje, ki ga ne povezujejo s psihičnim zdravjem. Zatekajo se v somatizacijo, ki jim pomaga, da svoje psihične stiske rešujejo v obliki somatskih težav. Pri obeh skupinah teh parov se pojavljajo obrambni mehanizmi zanikanja in potlačitve. Njihova obrambna drža se je odrazila tako pri razgovoru kot pri psiholoških vprašalnikih.

Preiskovanci prve skupine so v razgovoru svoje odnose s starši najslabše ocenili; nekateri izhajajo iz nepopolnih družin (za razliko od preiskovancev kontrolne skupine), torej je bila družinska situacija manj ugodna za njihov razvoj. Starši in sorojenci nekaterih preiskovancev izključno iz prve skupine so tudi imeli težave pri zanositvi, kar še potrjuje prejšnjo ugotovitev.

V direktnem intervjuju se je pri parih, ki se zdravijo zaradi neplodnosti, pokazala težnja, da bi se prikazali v čim lepši luči in s tem ustvarili vtis, da je vse v najlepšem redu, zlasti na področju spolnosti. Pari kontrolne skupine so

bili bolj odkriti v priznavanju težav in so izpadli navidezno bolj "problematični".

Celotna raziskava kaže, da pri parih prve skupine, ki niso uspeli zanositi z AIH, prevladuje bolj shizoidno strukturirana osebnost. Za te pare pomenijo spolnost, nosečnost, porod in otrok tako čustveno vznemirjenje, da ga izrinejo iz zavesti v podzavest in na telesni nivo delovanja, kar najverjetneje prispeva k ohranjanju psihogene neplodnosti.

Pri parih druge skupine, ki so zanosili z AIH, pa prevladuje bolj depresivna osebnostna struktura, zaradi katere imajo verjetno več možnosti, da po zdravljenju zanosijo.

Osebnostna struktura lahko igra pomembno vlogo pri uspešnosti zdravljenja neplodnosti. Variacij, tipov in individualnih zgodb, ki lahko povzročajo psihogeno neplodnost, je veliko. Nepojasnjena neplodnost je tudi psihosomatska težava in zahteva celosten pristop pri obravnavi.

LITERATURA

1. Andolšek-Jeras, L. (1989). Neplodnost včeraj in jutri. V H. Meden-Vrtovec, *Neplodnost*. (str. 9-14). Ljubljana: Cankarjeva založba.
2. Berson, A.R. (1994). Quality of life issues for patients with reproductive loss. *Clinical Consultation in Obstetrics and Gynecology*, 6, 100-108.
3. Deutsch, H. (1944). *The psychology of woman, Volume one: Girlhood*. New York: Grene & Stratton.
4. Deutsch, H. (1945). *The psychology of woman, Volume two: Motherhood*. New York: Grene & Stratton.
5. Domar, A.D. (1994). A behavioral approach to infertility treatment. *Clinical Consultation in Obstetrics and Gynecology*, 6, 116-121.
6. Kapor-Stanulović, N. (1985). *Psihologija roditeljstva*. Beograd: Nolit.
7. Kemeter, P. in Eder, A. (1982). A diagnostic instrument to evaluate the psychosomatic background of gynecological endocrinological disturbances and functional sterility. V H.J. Prill in M. Stavber (Ur.), *Advances in psychosomatic obstetrics and gynecology* (str. 224-226). Berlin Heidelberg New York: Springer-Verlag.
8. Koropatnick, S., Daniluk, J. in Pattinson H.A. (1993). Infertility: a non-event transition. *Fertility and Sterility*, 59, 163-171.
9. Lewis, T.L.T. in Chamberlain, R.V.P. (Ur.) (1990). *Gynaecology by ten teachers*. London Melbourne Auckland: Edward Arnold.

10. Mozley, P.D. (1980). Emotional Parameters of Infertility. V D.D. Youngs in A. Ehrhardt (Ur.), *Psychosomatic obstetrics and gynecology*. New York: Appleton Century Crofts.
11. Reading, A.E. (1989). Psychological and social aspect of the new reproductive technologies. V E.V. Hall in W. Evereard (Ur.), *The free woman, Women's health in the 1990s. Ninth international congress of psychosomatic obstetrics and gynaecology*. Amsterdam: The Parthenon Publisher Group Inc.
12. World Health Organization. (1987). Artificial reproduction. Report on a consultation and research findings. World Health Organization Copenhagen 28-29 March 1985. *Human Reproduction*, 2, 169-172.
13. Zoldbrod, A.P. (1994). Sexuality and infertility treatment: Special considerations for practice. *Clinical Consultation in Obstetrics and Gynecology*, 6, 109-115.

LITERATURA

- Iz celotne slike dobljenih rezultatov predpostavljamo, da gre pri parih z zmanjšano plodnostjo za obstoj psihosomatskega vzroka. Najbolj izrazito je to vidno pri parih, ki imajo vzrok za neplodnost v celoti psihosomatskega izvora. V skladu s tem bi bilo priporočljivo, da se pri zdravljenju takih parov osredotoči na psihosomatsko zdravljenje. Pri zdravljenju parov, ki imajo vzrok za neplodnost delno psihosomatskega izvora, pa bi bilo priporočljivo, da se poleg psihosomatskega zdravljenja vključijo tudi zdravilne metode, ki delujejo na fiziološki ravni. Pri zdravljenju parov, ki imajo vzrok za neplodnost delno fiziološkega izvora, pa bi bilo priporočljivo, da se poleg zdravilnih metod vključijo tudi psihosomatske metode zdravljenja. Pri zdravljenju parov, ki imajo vzrok za neplodnost delno fiziološkega izvora, pa bi bilo priporočljivo, da se poleg zdravilnih metod vključijo tudi psihosomatske metode zdravljenja.
1. Anderson, J.A. (1987). Neplodnost. Vročil in lutt. V H. Meibohm-Vitovec (Ur.), *Neplodnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
2. Berson, A.R. (1994). Quality of life issues for patients with reproductive loss. *Clinical Consultation in Obstetrics and Gynecology*, 6, 100-108.
3. Berman, H. (1994). The psychology of women. Volume one. Guilford, NY: Yale Univ. Press.
4. Berman, H. (1995). The psychology of women. Volume two. Guilford, NY: Yale Univ. Press.
5. Dornan, A.D. (1997). A behavioral approach to infertility treatment. *Clinical Consultation in Obstetrics and Gynecology*, 6, 110-111.
6. Kapor-Stannovic, N. (1985). Psihologija rodilništva. Beograd: Nolit.
7. Kerner, W. in Edel, A. (1982). A diagnostic instrument to evaluate the psychosomatic background of gynecochromosomal disturbances and functional sterility. V T. Füll in M. Stäver (Ur.), *Advances in psychosomatic medicine and gynecology* (str. 224-228). Berlin Heidelberg New York: Springer-Verlag.
8. Koroparacik, S., Daniluk, J. in Patinson, H.A. (1993). Infertility as a non-event transition. *Fertility and Sterility*, 59, 163-171.
9. Lewis, T.L.F. in Chamberlain, K.V. (Ur.) (1990). *Gynecology in the 1990s*. London: Martin Dunitz, Edward Arnold.

ANALIZA PREDTEKMOVALNEGA STANJA IN VEDENJA

Matej Tušak

KLJUČNE BESEDE: predtekmovalno stanje in vedenje, tekmovalna anksioznost, aktivno obvladovanje stresa, vprašalnik predtekmovalnega stanja, psihična priprava

KEYWORDS: precompetition state and behaviour, competition anxiety, coping stress, precompetition state questionnaire, psychological preparation

POVZETEK

S pojmom predtekmovalno stanje označujemo danes karakteristike športnikovega psihičnega oz. duševnega stanja v obdobju od nekaj dni pred tekmovanjem do trenutka neposredno pred začetkom tekmovanja, do športnikovega vstopa v tekmovalno areno. Težave, ki izvirajo iz športnikove nesposobnosti ustreznega soočanja s stresno situacijo in obvladovanja stresa in anksioznosti, do katerih prihaja zaradi bližajočega se tekmovanja, največkrat tudi prisilijo športnika in trenerje, da poiščejo pomoč psihologa. Osnovna predpostavka kakršnekoli intervence zaradi izboljšanja stanja pa je natančno poznavanje športnikovega predtekmovalnega stanja. Danes imamo na razpolago nekatere merske inštrumente.

V raziskavi sem uporabil preveden in prirejen B. Rushallov vprašalnik predtekmovalnega vedenja. Na osnovi odgovorov sem iskal razlike v

predtekmovalnem stanju glede na spol in druge karakteristike športa, hkrati pa sem poskušal najti tudi neko latentno strukturo obstoječih vedenjskih karakteristik v trenutkih pred tekmovanjem.

Rezultati imajo aplikativno vrednost pri sprejemanju nekaterih preventivnih intervenc v strukturiranju športnikove predstartne situacije.

ABSTRACT

When we talk about athlete's pre-competition states, we think about different behaviour characteristics including emotional states on the day before the competition. Athlete's problems with coping stress and anxieties make them searching for psychological help (in psychological preparation).

The basic assumption of any interventions for improving emotional states is good analysing of athlete's pre-competition state and behaviour. We have some instruments to measure it today.

An instrument by B. Rushall (pre-competition state questionnaire) was applied on 156 athlete's, both male and female. Differences between male and female were found, also between individual and group sports. A latent structure of an instrument was investigated. Four factors of pre-competition state and behaviour were found.

Results will help to structure preventive interventions for improving athlete's pre-competition situation.

UVOD

Predtekmovalno stanje in obvladovanje teh stanj brez dvoma še danes nenehno zaposluje športnike, trenerje in celotne športne time (vključno s psihologom). Njihova pozornost je usmerjena na analizo športnikovega vedenja pred tekmo in ustrezno pripravo športnika na tekmovanje.

Pri analizi vedenja moramo biti pozorni predvsem na ustreznost aktivacije (ne premočna niti ne prešibka) in nivo samozaupanja pred tekmo. Optimalnost športnikovega vedenja je odvisna od količine stresa, ki deluje nanj, in njegove sposobnosti soočanja s stresom oz. desenzibilizacije t.i. tekmovalne anksioznosti in drugih napetosti, ki se v povišani meri pojavljajo pred začetkom tekmovanja. Opazujemo jih lahko na treh nivojih: fiziološkem, doživljajskem in vedenjskem. Vplivajo pa na nastop v smislu povečanja variabilnosti (padci in vzponi), splošnega poslabšanja nastopa, lahko pa tudi popolnoma blokirajo nastop. K temu moramo pripisati še negativen vpliv športnikovih objektivnih strahov (pred poškodbo, pred zmago, pred neuspehom, pred zavrnitvijo) in nezmožnost koncentracije, ki je ključnega pomena za uspešnost.

Ker je ob največji koncentraciji tudi poraba mentalne energije velika, je športnik pri nastopu prisiljen nenehno menjavati stanje koncentracije in sproščenosti (ki omogoča pokritje energetskih izgub). Hkrati s tem je potrebno ustrezno razdeliti pozornost na različne dražljaje v okolju, jo hitro prestavljati z enega na drug del in vzdrževati njen osnovni nivo, ki še omogoča, da nastop uspešno pripelje do konca. Športnika je potrebno usmeriti na izvedbo nastopa bolj kot na rezultat, ki ga obremeni še z dodatnimi pritiski.

Za uspešno obvladovanje predtekmovalnih stanj Janis (1982) predlaga tri načine. **Na oceno osredotočeno obvladovanje** vključuje kognitivno preurejanje in kognitivno izogibanje (strategije samoprepričevanja in zanikanja). **Na problem osredotočeno obvladovanje** vključuje aktivno reševanje problema, **na čustva osredotočeno obvladovanje** pa zajema tehnike desenzibilizacije neugodnih čustvenih stanj.

METODA

Vzorec:

Poskusne osebe so sestavljali športniki 23 športnih panog (kajak, judo, odbojka, nogomet, lokostrelstvo, nordijsko smučanje, košarka, športni ples, veslanje, atletika, vaterpolo, namizni tenis itd.), ki se aktivno, tekmovalno ukvarjajo z nekim športom.

V vzorec smo zajeli 108 športnikov in 48 športnic mladinskih, perspektivnih in članskih (A in B) selekcij.

Med njimi je bilo 115 športnikov in športnic (73,7 %) vključenih v individualne športe in 41 (26,3 %) v skupinske športe.

Starost poskusnih oseb je v razponu od 14 do 35 let.

Športniki prihajajo iz različnih krajev širom po Sloveniji.

Instrument:

Vsi športniki so odgovarjali na B. Rushall-ov vprašalnik predtekmovalnega in tekmovalnega vedenja (1979). Vprašalnik sestoji iz 40 specifičnih trditvev, ki se nanašajo na športnikova občutja in vedenje pred tekmovanjem in med njim. Športnik odgovarja z oceno na 5-stopenjski lestvici, kjer 1 pomeni "**nikakor se ne strinjam**" in 5 "**popolnoma se strinjam**". Interpretacija rezultatov vprašalnika sledi specifičnim trditvam, ki so za športnika ali trenerja zanimive. Vprašalnik nima nikakršnih podlestitvev, prav tako niso računali merskih karakteristik. Avtor ga je predlagal kot pomožni inštrument v analizi športnikovega predtekmovalnega stanja.

Postopek:

Zbiranje podatkov je bilo opravljeno v mesecu marcu 1995. Aplikacija je bila individualna. Športnik je ocenjeval na 5-stopenjski lestvici trditve po navodilu: "Pred vami je niz trditvev, na katere odgovorite, kolikor je mogoče resnično. Napačni odgovori pomenijo, da bi vas trener narobe razumel in vam zato poskušal pomagati na napačen način. Na vsako trditvev odgovorite na način, ki vas najbolj natančno opisuje. Ustrezno številko obkrožite na koncu trditve". V

obdelavi podatkov je bila uporabljena faktorska analiza (PC, varimax rotacija), ki je omogočila izdelavo podlestvic oz. faktorjev predtekmovalnega vedenja. S pomočjo testa zanesljivosti sem ugotavljal zanesljivost (po metodi interne konsistentnosti) merskih lestvic. Uporaba analize variance pa je omogočila ugotavljanje razlik med faktorji glede na spol in vrsto športa.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Tabela 1: Ekstrakcija faktorjev po metodi Principal Components

Faktor	Lastna vred	Pct Var.	Kum. Pct
1	5,47	13,7	13,7
2	3,93	9,8	23,5
3	2,24	5,6	29,1
4	1,91	4,8	33,9
5	1,71	4,3	38,1
6	1,57	3,9	42,1
7	1,42	3,6	45,6
8	1,33	3,3	49,0
9	1,28	3,2	52,2
10	1,25	3,1	55,3
11	1,19	3,0	58,3
12	1,12	2,8	61,1
13	1,05	2,6	63,7

S pomočjo faktorске analize smo izločili 13 faktorjev, ki skupaj pojasnjujejo približno dve tretjini variance. Scree test analiza pa je pokazala, da je najbolj upravičena interpretacija štirih faktorjev, zato smo uporabili štirifaktorsko solucijo (PC) z varimax rotacijo.

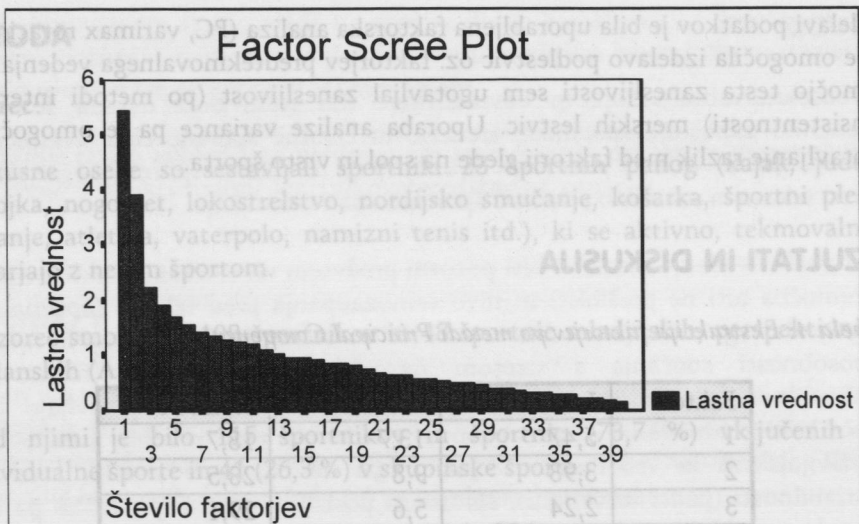

Tabela 2: 4-faktorska solucija po metodi Principal Components

Faktor	Last.vr	Pct.V	K. Pct.
1	5,47	13,7	13,7
2	3,93	9,8	23,5
3	2,24	5,6	29,1
4	1,91	4,8	33,9

Izločili smo štiri faktorje, ki skupaj pojasnjujejo eno tretjino variance, dobljene z aplikacijo Rushallovega nespecifičnega vprašalnika predtekmovalnega in tekmovalnega vedenja. Faktorji so nasičeni s 36 trditvami iz originalne verzije vprašalnika in na ta način sestavljajo nov **Vprašalnik predtekmovalnega stanja in vedenja**, ki meri eno dimenzijo predtekmovalnega stanja in tri dimenzije vedenja pred tekmovanjem.

Postopek:

Zbiranje podatkov je bilo opravljeno v mesecu marcu 1995. Aplikacija je bila individualna. Športnik je ocenjeval na 5-stopenjski lestvici trditve po navodilu: "Pred vami je niz trditve, na katere odgovorite, kolikor je mogoče resnično. Napačni odgovori pomenijo, da bi vas trener narobe razumel in vam zato poskušal pomagati na napačen način. Na vsako trditve odgovorite na način, ki vas najbolj natančno opisuje. Ustrezno številko obkrožite na koncu trditve". V

Tabela 3: Koeficienti faktorskih obremenitev za prve štiri faktorje (varimax rotacija)

Trditvev	faktor1	faktor2	faktor3	faktor4
5	-0,60			
8	0,78			
13	0,67			
27	0,73			
28	0,69			
33	0,65			
34	-0,32			
38	0,74			
40	-0,56			
2		0,39		
3		0,44		
4		0,45		
9		0,53		
10		0,57		
12		0,54		
20		0,35		
21		0,46		
23		0,62		
24		0,51		
29		0,49		
6			0,39	
11			-0,40	
14			-0,37	
16			-0,55	
17			0,31	
18			-0,63	
19			-0,40	
25			-0,48	
36			0,55	
37			0,49	
22				0,41
26				0,31
30				0,46
31				0,55
32				0,49
39				0,47

Prvi faktor je **faktor aktivnega obvladovanja tekmovalne anksioznosti**. Vključuje pa naslednje trditve, ki zajemajo občutljivost na stres, obvladovanje pritiskov pred tekmovanjem in uspešno desenzibilizacijo neugodnih emocionalnih stanj:

5. Pred pomembnimi tekmovanji postanem nervozen in napet. ***
8. Če sem pred tekmovanjem v težavah, vem, kaj moram storiti, da si izboljšam počutje in nastop.
13. Med ogrevanjem, čakanjem in med tekmovanjem sem se sposoben skoncentrirati na tekmovanje.
27. Če sem pred tekmovanjem preveč razburjen, vem, kaj naj storim, da se pomirim.
28. Če pred tekmovanjem izgubim samozaupanje, si ga znam spet pridobiti.
33. Na tekmovanju obvladujem pritisk.
34. Če gledalci neprestano govorijo in me nadlegujejo, to vpliva na moj nastop. ***
38. Ko se tekmovanje približuje, se znam tako popolnoma skoncentrirati, da me nič ne moti.
40. Pred tekmovanjem so moji živci tako na robu, da me vznemiri že najmanjša motnja ali problem. ***

Drugi je **faktor osredotočenosti na nastop**, ki vključuje izdelavo in 100 % izpolnjevanje tekmovalnega plana in tekmovalne taktike, vizualizacijo nastopa in predvsem koncentracijo samo na nastop in nase. Vključuje naslednje trditve:

2. Raje imam, da me pri ogrevanju pred tekmovanjem nihče ne moti (z govorjenjem).
3. Rad imam, da je med ogrevanjem za tekmovanje z menoj trener.
4. Če me kdo prekine v pripravi na tekmovanje, me to pred nastopom zmede.
9. Svoja tekmovanje rad planiram v detajle.
10. Zdi se mi potrebno, da imam tekmovalni plan tako izdelan, da mi pove, kaj moram storiti, kadar ne gre vse po pričakovanjih.
12. Pred tekmovanjem v mislih ponavljam svoj tekmovalni plan.
20. Ko med tekmovanjem postanem utrujen, se še bolj skoncentriram na svojo tehniko.

21. Rad bi bil sposoben pred tekmovanjem odmisli druge tekmovalce.
 23. Bolj ko je tekmovalni plan podroben, bolj mu zaupam.
 24. Tudi če nisem aktivno vključen v tekmovanje, se testiram, kako sem uspešen.
 29. Želim, da greva s trenerjem pred tekmovanjem še enkrat skozi tekmovalni plan.

Tretji je **faktor negativne nastopne oz. tekmovalne orientacije**. Vključuje nezaupanje vase, odsotnost 100 % nastopa, nepripravljenost na napor in zmago ter osredotočenost na napor in težave. Trditve so:

6. Pred pomembnimi tekmovanji sem rad sam. ***
 11. Pred tekmovanjem me včasih stvari motijo do take mere, da to vpliva na moj nastop.
 14. Med tekmovanjem mislim na to, kako težko bom prenašal napor.
 16. Med tekmovanjem ne dam vsega od sebe, tako da vem, da bom lahko sposoben dobro finiširati.
 17. Ko začutim utrujenost, postanem še bolj nepopustljiv. ***
 18. Če vem, da nimam možnosti za zmago, ne vložim maksimalnega napora v tekmovanje.
 19. Ko je tekmovanje končano vem, da bi lahko bolje nastopil.
 25. Skrbi me, koliko truda bom moral še vložiti, preden bom uspel.
 36. Čeprav je videti, da nimam možnosti za zmago, sem še vedno sposoben dati vse od sebe. ***
 37. Če sem zelo razočaran s tekmovanjem, se poskušam še bolj potruditi na naslednjem tekmovanju. ***

Zadnji faktor je **faktor redukcije stresnih dogodkov pred tekmovanjem**. Vključuje trditve, ki se nanašajo na čim boljše poznavanje tekmovalne situacije, kar prepreči nastanek stresa, ki izvira iz neljubih, nenačrtovanih situacij. Vključuje pa tudi sistematično vedenje v zadnjem dnevu in tik pred tekmo, kar prav tako reducira negotovost in nastanek negativnih misli in s tem stresa. Pripadajoče trditve so:

	M	SD	N
Akt. obvladovanje tekmovalnega stanja	30,88	6,07	158
Ostredotočnost na nastop	36,33	6,63	158
Redukcija nastopne orientacije	24,27	5,23	158
Redukcija stresnih dogodkov	23,26	3,37	158

22. Še dolgo potem, ko je tekmovanje že mimo, razmišljam o svojem nastopu.
 26. Da bi izboljšal bodoče nastope, uporabljam informacije in izkušnje s prejšnjih tekmovanj.
 30. Spat grem tako zgodaj, da lahko pred tekmo 8 ur dobro spim.
 31. Med ogrevanjem delam stvari, ki jih bom delal tudi med tekmo.
 32. Na tekmovanju sem pravočasno.
 39. Na tekmovanju prevzemam vodstvo ne glede na to, koliko napora je za to potrebno.

* Oznaka *** pomeni, da je potrebno trditev interpretirati v negativni korelaciji s faktorjem.

Tabela 4: Koeficienti reliabilnosti za ekstrahirane faktorje

	faktor 1	faktor 2	faktor 3	faktor 4
koef. reliabilnosti	0,86	0,84	0,67	0,56

Za omenjene štiri faktorje sem izračunal tudi koeficiente zanesljivosti, ki se gibljejo od 0,86 do 0,56. Prva dva faktorja imata zadovoljivo zanesljivost, uporaba tretjega oz. predvsem četrtega faktorja pa zahteva previdnost zaradi premajhne zanesljivosti. Predvsem pa zahteva vprašalnik še nekaj preverjanj posebno zanesljivosti (po metodi test-retest) in veljavnosti. S pomočjo faktorjske analize smo torej oblikovali nov **Vprašalnik predtekmovalnega stanja in vedenja**, ki na osnovi 36 trditev meri štiri dimenzije.

Osnovne statistične vrednosti so kot okvirne norme namenjene ugotavljanju nekaterih značilnosti predtekmovalnega stanja. V nadaljevanju pa sem ugotavljal razlike med posameznimi skupinami.

Tabela 5: Osnovne statistične vrednosti za posamezne lestvice v športu.

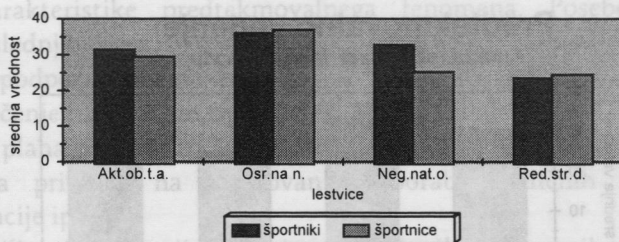
Faktor	M	SD	N
Akt.obvladovanje tekm.anksioz.	30,88	6,07	156
Osredotočenost na nastop	36,33	6,62	156
Negativna nastopna orientacija	24,27	5,52	156
Redukcija stresnih dogodkov	23,56	3,37	156

Tabela 6: Analiza razlik med spoloma za lestvice predtekmovalega vedenja

Faktor	moški		ženske		F	Fp
	M	SD	M	SD		
Akt. Obvladovanje tek.m.anksioz.	31,49	6,27	29,52	5,38	3,56	0,06 t
Osredotočenost na nastop	36,05	6,93	36,96	5,88	0,63	0,43
Negativna nastopna orientacija	23,82	5,34	25,27	5,84	2,30	0,13
Redukcija stresnih dogodkov	23,58	3,51	24,50	3,37	0,02	0,89

Predtekmovaleno vedenje

Analiza razlik med spoloma

Primerjava posameznih značilnosti predtekmovalega vedenja in občutkov za športnike in športnice nakazuje obstoj razlik samo v faktorju aktivnega obvladovanja tekmovalne anksioznosti. Moški na tej lestvici dosegajo pomembno boljše rezultate, kar kaže, da se znajo ustrezneje odzivati na stresno stanje. Gre za boljšo desenzibilizacijo oz. uporabo bolj konstruktivnih tehnik pri obvladovanju napetosti, do katerih pride zaradi pritiskov pred tekmovanjem. Sama raziskava ne daje točnega odgovora na vprašanje, ali je boljše obvladovanje negativnih stanj posledica sploh manjše količine občutenega stresa oz. ali so moški športniki v okviru socializacije športnika razvili ustreznejši sistem pomoči za desenzibilizacijo neugodnih stanj.

Športniki imajo veliko raje tekmujejo kot športnice (Hayashi in Weiss, 1994). Motivira jih razkazovanje svojih sposobnosti in zmagovanje (White in Duda, 1994). Zato tudi vlagajo več moči in koncentracije v tekmovanja. Razloge lahko iščemo še v tradicionalni, socialno naučeni spolni vlogi.

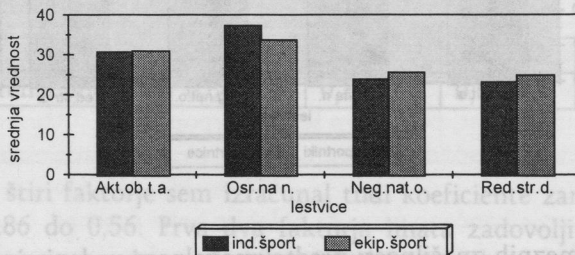
Analiza variance pa je tudi pokazala, da se športniki ne razlikujejo pomembno od športnic v osredotočenosti na nastop, v negativni nastopni orientaciji in v redukciji stresnih dogodkov pred tekmovanjem.

Tabela 7: Analiza razlik med športniki individualnih in ekipnih panog za lestvice predtekmovalnega vedenja

Faktor	individualni šport		skupinski šport		F	Fp
	M	SD	M	SD		
Akt. obvladovanje tek.m.anksiozn.	30,60	5,95	30,88	6,38	0,96	0,33
Osredotočenost na nastop	37,28	6,65	33,66	5,81	9,54	0,00 **
Negativna nastopna orientacija	23,82	5,50	25,54	5,45	2,97	0,09 t
Redukcija stresnih dogodkov	23,11	3,21	24,80	3,52	7,97	0,01 **

Predtekmovalno vedenje

Analiza razlik v ind. in ekip. športu

Analiza razlik med športniki individualnih in skupinskih športov je pokazala, da obstajajo razlike v posameznih karakteristikah predtekmovalnega vedenja. Športniki in športnice, ki nastopajo v individualnih športih, se bolje osredotočajo na nastop, kar se kaže v večji koncentraciji nase in samo na nastop, v podrobnejši oz. natančnejši izdelavi in izvedbi predtekmovalnega in tekmovalnega plana.

Prav tako dosegajo boljše (nižje) rezultate v negativni nastopni orientaciji, ki se kaže v pripravljenosti oz. nepripravljenosti vlaganja maksimalnega napora v nastop, v želji po 100 % nastopu, v nepopustljivosti oz. popustljivosti tudi ob težavah. Kot kaže, so športniki v ekipnih športih pomembno bolj orientirani na percepcijo težav in problemov kot v individualnih športih.

Nasprotno pa je v faktorju redukcije stresnih dogodkov boljši rezultat dosegla skupina športnikov iz ekipnih športov. Videti je, da je njihov pristop k tekmovanju bolj sistematičen in zato tudi manj stresen. Razloge za takšno situacijo bi morali morda iskati v stilih vodenja športnikov. V ekipnih športih

praviloma prevladuje bolj avtokratično usmerjen trener kot v individualnih športih. Tak trener pogosto ne le načrtuje športnikovo vedenje v vseh podrobnostih pred tekmo, ampak je ves čas tudi z vso skupino športnikov in na ta način tudi poskrbi, da se dogovorjeno vedenje izvaja. Športniki v individualnih športih pa so morda bolj prepuščeni sebi in na ta način tudi bolj dovzetni za stresne vplive.

ZAKLJUČKI

Oblikovani vprašalnik predtekmovalnega vedenja in stanja se nanaša na nekatere karakteristike predtekmovalnega fenomena. Posebej bi lahko poudarili naslednje:

- socialna podpora (družina, trener),
- osredotočenje na problem, sposobnost koncentracije,
- izdelava plana priprave na tekmovanje in izvedba začrtanega plana,
- mentalna priprava na tekmovanje (uporaba različnih tehnik, npr. vizualizacije ipd.),
- desenzibilizacija neprijetnih in negativnih čustvenih stanj pred tekmovanjem,
- orientacija k težavam oz. pojavljanje negativnih misli pred in med njim,
- oblikovanje "netekmovalnega oz. nezmagovalnega" karakterja športnika,
- pojav strahov in tekmovalne anksioznosti.

Poznavanje športnikovih značilnosti predtekmovalnega vedenja je ključna informacija za športnika samega in njegovega trenerja (Rushall, 1979). Danes, ko je na pomembnih mednarodnih tekmovanjih svetovna elita izredno izenačena po telesni, tehnični in tudi že taktični pripravi, ima vedno pomembnejšo vlogo prav psihična priprava na tekmovanje (Orlick, 1990). V Sloveniji je družba še izrazito storilnostno usmerjena, posebej v športu. Javnost, ki posredno oblikuje tudi športnikova lastna pričakovanja, zahteva samo najvišje rezultate. Prav v individualnih športih so zato športniki izpostavljeni močnim stresnim pritiskom, ki so jim lahko kos samo ob ustreznih sposobnostih desenzibilizacije negativnih stanj in izdelanem programu mentalne priprave oz. razvoju mentalne trdnosti ter ob največji osredotočenosti samo na nastop, ki jo programirano dosežemo s sistematičnim nekajdnevnim zožanjem športnikove pozornosti. V ekipnih športih pa se pogosto pojavi fenomen "socialne lenobe" (1990), ki se kaže v nepopolnem nastopu kot posledici padca motivacije zaradi razdeljene odgovornosti in neustreznega pristopa soigralcev.

Na osnovi poznavanja športnikovih težav pred tekmovanjem sestavi trener skupaj s športnikom ustrezen program psihične priprave za športnika. Med najbolj znanimi sistematičnimi modeli analize in priprave športnika na tekmovanje so Loehrov AET-model (1982), Orlickov model športnikove priprave v smislu popolnosti nastopa (1990) in sorodni ameriški modeli, ki temeljijo na stremljenju k 100 % nastopu, ter Haninov IZOF model (1993).

LITERATURA

1. Hanin Y. (1993). Individual Zones of Optimal Functioning (IZOF) model: An idiographic approach to subjective experiences in performance. Jyvaskyla, Finland.
2. Hardy, C.J. (1990). Social Loafing: Motivational Losses in Collective Performance. IJSP, 21, 305-323.
3. Hayashi C. & Weiss M. (1994). A Cross-Cultural Analysis of Achievement Motivation in Anglo-American and Japanese Marathon Runners. IJSP, 25, 187-202.
4. Loehr J. (1982). Mental Toughness Training for Sports. The Stephen Green Press, Massachusetts.
5. Orlick T. (1990). In Pursuit of Excellence, How to win in Sport and Life Through Mental Training. Champaign, Illinois.
6. Rushall B. (1979). Psyching in sport. Pelham Books, London, 1979.
7. Stemme F. & Reinhardt K.W. (1990). Supertraining: mit mentalen Techniken zur Spitzenleistung. ECON Verlag, Dusseldorf - Wien - New York.
8. Tušak M. in Tušak M. (1994). Psihologija športa. ZIFF, Ljubljana.
9. White S. & Duda J.L. (1994). The Relationship of Gender, Level of Sport Involvement, and Participation Motivation to Task and Ego Orientation. IJSP, 25, 4-18.

PET VELIKIH FAKTORJEV OSEBNOSTI

Valentin Bucik, Dušica Boben,
Brižita Hruševar-Bobek

POVZETEK

Devetdeseta leta pomenijo preporod raziskovanja osebnosti. Na obeh straneh Atlantika so z leksikografskimi in faktorskimi raziskavami ugotovili, da struktura osebnosti konvergira k petim faktorjem (t.i. "Big Five" - BF). Cattell je že leta 1943 s postopnim analiziranjem 4500 Allportovih in Odbertovih terminov prišel do 12 osebnostnih faktorjev, ki so bili osnova za njegovo teorijo osebnostnih potez. Kasnejši raziskovalci so ob ponovni analizi ugotovili, da Cattellove spremenljivke temeljijo na modelu BF, kar se je kasneje potrdilo v različnih državah, celo na Kitajskem. Iz "Cattellove veje" sta se razvili dve smeri raziskav: (a) Norman (1967) je iz baze 18000 opisov osebnostnih potez uspel izluščiti 75 skupin potez, iz katerih je Goldberg (1981, 1983) s faktorizacijo dobil pet faktorjev; (b) tudi Peabody in Goldberg (1989) sta na materialu, ki je bil zbran za testiranje povsem drugačnega modela osebnosti, potrdila model BF. Po tem modelu je pet glavnih faktorjev osebnosti: energija (ekstravertnost, surgentnost), sprejemljivost (naklonjenost, prijaznost), vestnost (skrbnost), čustvena stabilnost (nevroticizem) in odprtost (mentalna odprtost, intelekt). V ZDA sta Costa in McCrae na osnovi modela BF izdelala vprašalnik NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992), za evropske razmere pa so tak vprašalnik razvili v Italiji (Big Five Questionnaire - Caprara, Barbaranelli in Borgogni, 1993). Preveden je v španščino in angleščino, pripravlja pa se še francoska, nizozemska, nemška, poljska in slovenska verzija. Ob vprašalniku je na voljo še ocenjevalna lestvica (Big Five Observer), s katero na istih dimenzijah hitro ocenimo sebe ali druge s pomočjo 40 parov pridevnikov.

THE BIG FIVE PERSONALITY FACTORS

ABSTRACT

Last five years gave a full swing to the research of personality. The results of both lexicographic and factor-analytic studies showed that the structure of personality converges toward the five factors (the so called "Big Five" model - BFM). By stepwise analyses of 4500 Allport's and Odbert's adjectives Cattell (1943) reached 12 personality factors that were the base of his personality-traits theory. The fact that Cattell's dimensions rest on the BFM was confirmed in reanalyses of his data performed by other authors. Two branches of research were developed from the Cattell's practice: (a) Norman (1967) shelled 75 common traits, from the base of 18000 personality-traits descriptions, and Goldberg (1981, 1983) extracted five factors out of them; (b) Peabody and Goldberg (1989) confirmed the BF structure from the variables which served completely different model of personality. According to BFM the five principal factors are: Energy (extroversion, surgency), Friendliness (emotional support, kindness, affection), Conscientiousness (reliability), Emotional stability (neuroticism) and Openness (mental openness, intellect). In USA Costa and McCrae (1992) developed a questionnaire NEO-PI-R, which rests on the BF model, and in Europe the similar questionnaire was created a year later (Big Five Questionnaire - Caprara, Barbaranelli & Borgogni, 1993). It was translated into Spanish and English language and there are French, Dutch, German, Polish and Slovenian versions in preparation. The rating scale (Big Five Observer), which enables us to estimate ourselves or others on the list of 40 bipolar adjectives, is also attached to the questionnaire.

Včasih je veljalo, da mora vsak eminenten psiholog postaviti lastno teorijo strukture osebnosti, ki naj bo po možnosti čim bolj inovativna, torej različna od teorije drugih avtorjev. Faktorska analiza kot matematična metoda je predstavljala učinkovito orodje za iskanje strukturne zgradbe konstrukta osebnosti. Vendar je še do nedavnega vladala na tem področju precejšnja zmeda predvsem glede soglasja o tem, katere so tiste dimenzije osebnosti, ki so glavne, primarne, splošne ali globalne in katere so v resnici le poteze obnašanja ali vedenjski odrazi teh dimenzij. Raziskovalec osebnosti ni imel na voljo jasnih in določnih napotkov in zagotovil, katera od predlaganih razlag strukture je najbolj uporabna: naj se odloči za "gigantske tri" faktorje

osebnosti po Eysencku (Ekstravertnost, Nevroticizem, Psihoticizem - Eysenck & Eysenck, 1975), za "velikih pet" po Normanu (1967) ter Costi in McCraeju (1992), imenovanih tudi OCEAN ("Openness", "Conscientiousness", "Extraversion", "Agreeableness" in "Neuroticism"), za "vseobsegajočih šest" po Brandu (poleg prvih pet še *g* faktor inteligentnosti - Brand, 1994), za Freiburških dvanajst, za "detajlnih šestnajst" po Cattellu (Cattell, Eber & Tatsuoka, 1970) ali za katere druge.

V začetku devetdesetih let je opaziti prepород v raziskovanju osebnosti. Leksikografske in faktorske študije v Ameriki in v Evropi so pokazale, da lahko najpomembnejše poteze osebnosti skoraj v celoti in z zadovoljivo natančnostjo opišemo z modelom, ki vsebuje pet ortogonalnih faktorjev. Ta model naj bi imel vseobsegajočo in splošno strukturo, ki kaže na to, da bo v veliko število med seboj tekmujočih konstruktov v psihologiji osebnosti končno vnesla nekaj reda. Raziskave kažejo, da gre za robustne faktorje, ki se konsistentno pojavljajo, kadar prosimo respondente, da ocenijo osebnost na podlagi velikega števila opisov osebnosti z največjo možno heterogenostjo v vsebini, npr. s pomočjo pridevnikov, ki opisujejo osebnost, ali preko postavk oziroma trditev v vprašalniku. Teh pet faktorjev je dobljeno po induktivni poti: niso bili postulirani, ampak odkriti. Model torej ni teorija, skuša le opisovati potencialno univerzalen fenomen, kar ni nujno slabost modela. Ko razvijamo teorijo, moramo navadno najprej določiti objekt te teorije. Objekt raziskave mora biti analiziran in vzorci morajo biti klasificirani, preden lahko oblikujemo smiselno teorijo o lastnostih tega objekta. Taksonomija je nujno pred vzročno-posledičnimi odnosi. Kljub temu da natančne in zelo obširne taksonomije ne zagotavljajo tudi potrditve veljavnosti strukture, pa vseeno omogočajo dobro osnovo za formulacijo pravih teorij, ki jih nato validiramo na različne načine.

Ena od markirnih lestvic "Velikih pet" je prikazana v tabeli 1. Tabela je bila dobljena na podlagi ocenjevanih postavk različnih lestvic pridevnikov, ki so jih razvili Norman (1963), McCrae in Costa (1987), Peabody in Goldberg (1989), Goldberg (1983, 1992) ter John, Goldberg in Angleitner (1987). Prikazane so faktorske nasičenosti na petih faktorjih, dobljenih z analizo glavnih komponent in rotiranih z Varimax rotacijo. Postavke je ocenjevalo 383 ocenjevalcev. Različni avtorji imenujejo enake faktorje različno, kar kaže na to, da še vedno ni popolnega soglasja o najbolj pravilnem opisu določenih faktorjev.

Tabela 1. Izbor pridevniških bipolnih lestvic, ki opisujejo pet faktorjev osebnosti.

Faktorji	I	II	III	IV	V
(I) Energija (Ekstravertnost, surgentnost)					
zgovoren - molčeč	.78	-.05	.02	-.00	.09
družaben - samotarski	.79	.09	.02	.18	.02
radoživ - razsoden	.61	.19	-.24	.06	.18
spontan - zadržan	.73	.02	-.09	.26	.14
odkritosrčen - skrivnosten	.76	.23	-.03	.03	.14
(II) Sprejemljivost (Prijaznost)					
popustljiv - trmast	-.03	.69	-.05	.11	.14
dobrosrčen - brezobziren	.12	.71	.07	-.13	.15
odpuštljiv - maščevalen	.25	.64	.10	.17	.07
zaupljiv - nezaupljiv	.28	.55	-.02	.07	-.02
blag - osoren	.04	.68	.01	.13	.22
(III) Vestnost (Skrbnost)					
odgovoren - nezanesljiv	.15	.17	.68	-.04	.25
tankovesten - površen	-.15	-.04	.68	-.03	-.03
vesten - nemaren	.13	.07	.80	.07	.07
prizadeven - len	.16	.11	.67	.07	.06
redoljuben - neurejen	.04	.07	.76	.18	-.09
(IV) Čustvena stabilnost					
uravnovešen - nervozen	.11	.24	.04	.75	.05
miren - anksiozen	.21	.03	.11	.64	.19
odporen - ranljiv	.12	-.07	.15	.64	-.12
hladnokrven - zaskrbljen	.11	.12	.04	.64	.06
sproščen - napet	.08	.24	-.02	.70	.02
(V) Odprtost (Intelekt)					
razumen - omejen	-.07	.03	.25	.09	.66
ustvarjalen - neustvarjalen	.12	.06	.04	.09	.60
širokih interesov - ozkih interesov	.18	.09	.18	.21	.58
inteligenten - neinteligenten	.08	.01	.20	.09	.68
iznajdljiv - nedomiselen	.27	.10	.00	.04	.63

Dandanašnje strinjanje o naravi petih faktorjev osebnosti ima še posebno težo zato, ker se je pokazala razmeroma velika konvergentnost med dvema vejama raziskovanja osebnosti: leksikalne tradicije, v kateri vzamemo za opredelitev sfer osebnosti jezikovne pridevnike osebnostnih potez (Goldberg, 1990; John, Angleitner in Ostendorf, 1988), in tradicije osebnostnih vprašalnikov, v kateri razvijamo lestvice tako, da z njimi poskušamo meriti psihološke konstrukte, ki jih predlagajo ali predpostavljajo apriorne teorije osebnosti (npr. Eysenck in Eysenck, 1975; Jackson, 1984).

Cattell je leta 1943 zasnoval svojo teorijo osebnosti na predpostavki, da je jezik najboljše orodje za opis najbolj pomembnih medosebnih razlik. Sam je

uporabil 4500 terminov od okrog 18000 izrazov, ki opisujejo poteze osebnosti, ki sta jih iz slovarja angleškega jezika izbrala Allport in Odbert (1936) po operativnem načelu izbire tistih izrazov, ki pomagajo razlikovati vedenje nekega posameznika od vedenja drugega posameznika. Mnoge ponovne analize Cattellovih spremenljivk so pokazale, da njegov model v resnici temelji na latentnih dimenzijah, ki so vsebovane v modelu petih faktorjev osebnosti. Iz "Cattellove veje" sta se razvili dve smeri raziskav. V prvi je Norman (1967) iz baze 18000 opisov osebnostnih potez uspel izluščiti 75 skupin potez, iz katerih je Goldberg (1981) s faktorizacijo dobil pet faktorjev. Očitek, ki ga je bila deležna ta vrsta taksonomij, je bil, da je ta izid neposredna posledica metode razvrščanja, saj je bil model petih faktorjev že na začetku uporabljen kot razvrstitveni kriterij. Tudi Peabody in Goldberg (1989) sta v svojih taksonomskih analizah potrdila model petih faktorjev. Njun rezultat je toliko bolj dragocen, saj sta ga dobila na materialu, ki je bil zbran za testiranje povsem drugačnega modela strukture osebnosti. Študije, ki so uporabile leksikografski pristop in ki so pri različnih narodih vsaka zase zajemale svoje vzorce pridevnikov iz besednjaka (glede na razlike v značilnostih posameznih jezikov), so prišle do bolj ali manj podobnih rezultatov. To je moč trditi za tiste jezike, v katerih so bile v zadnjem času opravljene leksikalne študije pridevnikov v zvezi s strukturo osebnosti: v angleškem, nemškem, holandskem, italijanskem, madžarskem, poljskem, ruskem in celo v kitajskem jeziku.

Pri poskusih interpretacije faktorске strukture v modelu osebnosti so raziskovalci največkrat preverjali taksonomije s pomočjo korelacij z zunanjimi kriteriji oziroma z drugimi instrumenti, ki so namenjeni preverjanju drugačnih teorij osebnosti. V ZDA sta Costa in McCrae (1992) na osnovi modela petih faktorjev osebnosti izdelala vprašalnik NEO-PI-R. Obsežne študije, v katerih sta primerjalno preverjala konstruktno veljavnost predlagane strukture osebnosti, merjene z njunim in tudi z različnimi drugimi znanimi in pogosto uporabljanimi vprašalniki, so pokazale dobro konvergentno veljavnost modela petih faktorjev osebnosti. V tabeli 2 so prikazani rezultati t.i. skupne faktorске analize, v katero sta Costa in McCrae poleg odgovorov v njunem testu osebnosti vključila tudi odgovore na Johnovi petfaktorski lestvici skupin pridevnikov ("Adjective Check List Clusters" - John, 1990), na Vprašalniku osebnostnih karakteristik ("Inventory of Personal Characteristics" - Costa & McCrae, 1994) in nekatere dimenzije iz Myersovega in Briggsovega indikatorja osebnostnih tipov ("Myers-Briggs Type Indicator" - Myers & McCaulley, 1985). Jasna petfaktorska struktura, kjer faktorji ustrezajo ne le po številčnem kriteriju, temveč tudi po vsebini, je razvidna iz tabele 2. Za primerjavo je v tabeli prikazana razvrstitev treh faktorjev osebnosti po

Eysencku, čeprav faktorske obtežitve izvirajo iz druge študije, metodološko enake McCraejevi, le da je vključevala druge osebnostne lestvice (Ostendorf & Angleitner, 1994).

Tabela 2. Skupna FA dimenzij osebnosti, merjenih z različnimi lestvicami.

	Varimax rotirane glavne komponente				
	I	II	III	IV	V
<i>Lestvica skupin pridevnikov (John, 1990)</i>					
Faktor I	79	-04	-06	19	12
Faktor II	23	73	15	11	-04
Faktor III	13	03	72	04	01
Faktor IV	19	10	08	62	-02
Faktor V	19	08	13	19	64
<i>Vprašalnik os. karakteristik (Costa & McCrae, 1994)</i>					
Pozitivna čustvenost	82	34	-06	16	20
Prijetnost	01	81	22	33	-01
Odvisnost	-17	10	73	35	-01
Negativna čustvenost	-21	02	-05	-87	02
Konvencionalnost	-26	30	26	21	-70
Pozitivna valenca	39	-23	21	24	59
Negativna valenca	02	-45	-18	-49	-17
<i>NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992)</i>					
Nevroticizem	-13	-01	08	-89	08
Ekstravertnost	84	04	-07	05	12
Odprtost	-12	02	-04	-11	84
Sprejemljivost	00	84	-06	-02	-06
Vestnost	-02	07	76	-08	-04
<i>Myers-Briggsov indikator tipov (Myers & McCaulley, 1985)</i>					
Ekstravertnost-Introvertnost	86	10	-04	12	00
Intuicija-Zaznavanje	-02	11	-21	-04	86
Čustvenost-Razumskost	13	74	-10	-38	13
Razsodnost-Spontanst	-26	07	66	-06	-38
<i>Eysenckove ocene os. dimenzij (Eysenck & Eysenck, 1985)</i>					
Ekstravertnost	78	-13	-28	10	-01
Psihotocizem	10	-78	-05	05	02
Nevroticizem	-38	-10	-19	-71	03

Faktorje lahko glede na vsebino interpretiramo kot "Velikih pet" (I. Energija, II. Prijaznost, III. Vestnost, IV. Čustvena stabilnost, V. Mentalna odprtost - McCrae, 1994; Ostendorf & Angleitner, 1994). Absolutne vrednosti faktorskih obtežitev, višje kot 0.40, so poudarjene, decimalna mesta so izpuščena.

Še ena primerjalna študija je vredna omembe. McCrae (1994) poroča o rezultatih, ki so jih s pomočjo NEO-PI-R vprašalnika, prevedenega v kitajščino, in Kitajsko-ameriške lestvice osebnega zaznavanja ("Sino-American Person Perception Scale" - SAPPS) dobili na vzorcu kitajskih študentov. Skupna factorska analiza odgovorov, prikazana v tabeli 3, je pokazala, da je mogoče jasno in robustno petfaktorsko strukturo pričakovati tudi pri kulturah, ki so različne od ameriške ali evropske.

Tabela 3. Skupna FA vprašalnikov NEO-PI-R in Kitajsko-ameriške lestvice osebnega zaznavanja.

	Varimax rotirane glavne komponente				
	I	II	III	IV	V
<i>NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992)</i>					
Nevroticizem	-17	-07	-34	-82	01
Ekstravertnost	82	21	-05	28	02
Odprtost	26	22	01	03	71
Sprejemljivost	-09	90	-03	05	-10
Vestnost	14	-11	79	29	01
<i>SAPPS (Yik & Bond, 1993)</i>					
Nevroticizem	-06	-09	00	-89	-08
Ekstravertnost	82	-19	00	-01	14
Odprtost	-01	-20	09	02	82
Priročnost	02	21	85	03	-20
Oblastnost	25	-32	48	31	42
Zadržanost	-13	03	80	-01	25
Uslužnost	28	50	30	24	22
Intelekt	-16	01	63	13	47

Faktorje lahko glede na vsebino interpretiramo kot "Velikih pet" (I. Energija, II. Prijaznost, III. Vestnost, IV. Čustvena stabilnost, V. Mentalna odprtost - McCrae, 1994; Ostendorf & Angleitner, 1994). Absolutne vrednosti factorskih obtežitev, višje kot 0.40, so poudarjene, decimalna mesta so izpuščena.

Kljub temu da so z lastnimi leksikalnimi študijami atributov prišli do jasne petfaktorske strukture osebnosti, ki se vsebinsko dobro pokriva z ameriško, so italijanski raziskovalci (Caprara & Perugini, 1994) vendarle imeli k ameriškem modelu (in merskem inštrumentu, ki iz njega izhaja) nekaj vsebinskih in formalnih pripomb, iz katerih so zaključili, da morajo ustvariti svoj, bolj učinkovit inštrument za merjenje 5-faktorske strukture osebnosti. Predvsem jih je motilo, da kriteriji, po katerih so v NEO-PI-R razvrščene

poteze osebnosti, niso bili vedno enaki. Klasifikacija nekaterih potez se namreč ne sklada z ugotovitvami v eksperimentalni evidenci. Motilo pa jih je tudi redundantno število osebnostnih potez oziroma poddimenzij (6 za vsako dimenzijo, kar da na koncu informacijo o 30 podlestvicah ali osebnostnih potezah), ki se med seboj (in tudi med dimenzijami) po nepotrebnem prekrivajo in zastirajo jasen pogled na strukturo osebnosti. Razvoj njihovega instrumentarija, namenjenega odraslim normalnim osebam, starejšim od 14 let (*Big Five Questionnaire* (BFQ) - Caprara, Barbaranelli & Borgogni, 1993 in *Big Five Observer* (BFO) - Caprara, Barbaranelli & Borgogni, 1994), temelji na:

- parsimoničnosti pri ugotavljanju poddimenzij in pri številu postavk,
- upoštevanju klasičnih klasifikacij petih faktorjev osebnosti in njihovih poddimenzij,
- vključitvi dodatne lestvice socialne zaželenosti odgovorov ("Lie" lestvica),
- možnosti uporabe neposredno primerljivih inštrumentov za kompleksno (BFQ) ali hitro (BFO) ocenjevanje strukture ter za samoocenjevanje ali ocenjevanje drugih.

BFQ vsebuje 132 trditev, po 12 za vsako poddimenzijo (po 6 pozitivnih in 6 v negativni obliki) in 12 za "Lie" lestvico. Preizkušanec na 5-stopenjski lestvici ocenjuje, kako določena trditev opisuje njegovo osebnost oziroma kako je neko vedenje, opisano v trditvi, zanj značilno. BFO pa vsebuje 40 opisov, oziroma pridevnikov v bipolarni obliki. Oseba se ocenjuje (ali jo ocenjujejo drugi, ki jo relativno dobro poznajo) na 7-stopenjski lestvici Likertovega tipa. Vsako dimenzijo meri 8 postavk, ocenjevalniku je dodan pojmovnik, ki dodatno razlaga opise. Vrednotenje BFQ in BFO je možno s šablono ali z računalnikom, ki izdela profil osebe. Ovrednoteni rezultat je prikazan v obliki histograma (v T vrednostih glede na referenčno skupino preizkušanca), kjer so odstopanja od tipičnih vrednosti zelo hitro vidna.

Da bi se izognili zmedi v razumevanju različnih pogledov na osebnost, smo poskušali v eni sliki primerjalno pokazati pogled na petfaktorski model z vidika ostalih modelov, ki predpostavljajo osebnost kot večdimenzionalen konstrukt. Primerjava je prikazana v tabeli 4 (prim. Caprara, Barbaranelli & Borgogni, 1993).

Tabela 4. Primerjava petih faktorjev s faktorji, pripadajočimi drugim modelom osebnosti.

	I ENERGIJA	II SPREJEMLJIVOST	III VESTNOST	IV ČUSTVENA STABILNOST	V ODPRTOST
tudi:	Ekstravertnost, Surgentnost	Prijaznost, Naklonjenost	Skrbnost	Nevroticizem	Mentalna odprtost, Intelekt
poddimen z.	Aktivnost Dominantnost	Sodelovanje Prijateljska naravnost	Natančnost Urejenost	Kontrrola čustev Kontrrola impulzov	Odprtost za kulturo Odprtost za izkušnje
GZTS	Družbena aktivnost	Paranoidne dispozicije	Težnja k obvladnosti	Čustvena stabilnost	Težnja k razmišljanju
CPS	Aktivnost, Ekstravertnost	Empatija, Zaupanje	Redoljubnost	Č. stabilnost, Maskulinitet	Družbena konformnost
CPI	Družabnost	Ženstvenost	Spoštovanje norm	Dobro počutje	Uspešnost, Neodvisnost
MBTI	Ekstra- Intorvertnost	Čustvenost - Razumskost	Razsodnost - Spontanost	-	Intuicija - Zaznavanje
16 PF	Eksvija - Invija (II)	Mehka čustvenost - Toga odločnost (III)	Moč superega (Vzgojenost) (Q3)	Anksioznost (I)	Neodvisnost - Podredljivost (IV)
EPQ	Ekstravertnost	Psihoticizem	-	Nevroticizem	-
FREUD	id	superego	-	ego	-

GZTS = Guilford-Zimmerman Temperamen Survey (Guilford, Zimmerman & Guilford, 1976); CPS = Comrey Personality Scales (Comrey, 1970, 1980); CPI = California Personality Inventory (Gough, 1987); MBTI = Myers-Briggs Type Indicator (Myers & McCaulley, 1985); 16 PF = 16 Personality Factors Questionnaire (Cattell, Eber & Tatsuoka, 1970); EPQ = Eysenck Personality Questionnaire (Eysenck & Eysenck, 1975); FREUD = trije Freudovi koncepti osebnosti, kakor jih predlaga C. Brand (Brand, 1994).

LITERATURA

- Allport, G.W. & Odbert, H.S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47, Whole No. 211.
- Brand, C.R. (1994). How many dimensions of personality? - The "Big 5", the "Gigantic 3" or the "Comprehensive 7"? *Psychologica Belgica*, 34, 257-273.
- Caprara, G.V., Barbaranelli, C. & Borgogni, L. (1993). *BFQ - Big Five Questionnaire. Manuale*. Firenze: Organizzazioni Speciali.
- Caprara, G.V., Barbaranelli, C. & Borgogni, L. (1994). *BFO - Big Five Observer. Manuale*. Firenze: Organizzazioni Speciali.

5. Caprara, G.V. & Perugini, M. (1994). Personality described by adjectives: The generalizability of the Big Five to the Italian lexical content. *European Journal of Personality*, 8, 357-369.
6. Cattell, R.B. (1943). The description of personality. 2. Basic traits resolved into clusters. *Journal of Abnormal and social Psychology*, 38, 476-507.
7. Cattell, R.B., Eber, H.W. & Tatsuoka, M.M. (1970). *The handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.
8. Comrey, A.L. (1970). *The Comrey Personality Scales*. San Diego, CA: EdITS.
9. Comrey, A.L. (1980). *Handbook for the interpretation of the Comrey Personality Scales*. San Diego, CA: EdITS.
10. Costa, P.T., Jr. & McCrae, R.R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
11. Costa, P.T., Jr. & McCrae, R.R. (1994). *Positive and negative valence within the five-factor model of personality*. Paper presented at the Annual Convention of the American Psychological Association, Los Angeles, CA, August, 1994.
12. Eysenck, H.J. & Eysenck, S.B.G. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. San Diego, CA: EdITS.
13. Goldberg, L.R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology* (Vol. 2, pp. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage.
14. Goldberg, L.R. (1983). *The magical number five, plus or minus two: Some considerations on the dimensionality of personality descriptors*. Paper presented at a Research Seminar, Gerontology Research Center, NIA/NIH, Baltimore, MD.
15. Goldberg, L.R. (1990). An alternative "description of personality": The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social psychology*, 59, 1216-1229.
16. Goldberg, L.R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 26-42.
17. Gough, H.G. (1987). *Manual: The California Personality Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
18. Guilford, J.S., Zimmerman, W. & Guilford, J.P. (1976). *The Guilford-Zimmerman Temperament Survey handbook*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
19. Jackson, D.N. (1984). *Personality Research Form Manual* (3rd ed.). Port Huron, MI, Research Psychologists.
20. John, O.P. (1990). The "Big Five" factor taxonomy: dimensions of personality in the natural languages and in questionnaires. In L.A. Pervin

- (Ed.), *Handbook of personality theory and research*, pp. 66-100. New York: Guilford.
21. John, O.P., Angleitner, A. & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171-203.
 22. John, O.P., Goldberg, L.R. & Angleitner, A. (1987). Better than the alphabet: Taxonomies of personality-descriptive terms in English, Dutch, and German. In H.C.J. Bonarius, G.L.M. Van Heck & N.G. Smid (Eds.), *Personality psychology in Europe: Theoretical and empirical developments* (Vol. 1, pp. 83-100). Lisse: Swets & Zeitlinger.
 23. McCrae, R.R. (1994). Openness to experience: Expanding the boundaries of factor V. *European Journal of Personality*, 8, 251-272.
 24. McCrae, R.R. & Costa, P.T., Jr. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.
 25. Mervielde, I. (1994). The five-factor model: Quo vadis? *Psychologica Belgica*, 34, 275-281.
 26. Myers, I.B. & McCaulley, M.H. (1985). *Manual: A guide to the development and use of the Myers-Briggs Type Indicator*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
 27. Norman, W.T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 574-583.
 28. Norman, W.T. (1967). *2800 personality trait descriptions: Normative operating characteristics for a university population*. Ann Arbor, MI: University of Michigan.
 29. Ostendorf, F. & Angleitner, A. (1994). The five-factor taxonomy: Robust dimensions of personality description. *Psychologica Belgica*, 34, 175-194.
 30. Peabody, D. & Goldberg, L.R. (1989). Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 59-71.
 31. Yik, M.S.M. & Bond, M.H. (1993). Exploring the dimensions of Chinese person perception with indigenous and imported constructs: Creating a culturally balanced scale. *International Journal of Psychology*, 28, 75-95.

Voices in Family Psychology edited by F.W.Kaslow (1990), present in two volumes research, knowledge and practice within Family Psychology in the last 25 years. This massive compendium shows one of the crucial points in research and therapy: scientific and therapeutic observations differ from self-reports of the family members. The aim of this paper is to reframe the question of the relationship between self-report and observational

POMEMBNA VARIABLA RAZISKOVANJA V PSIHOLOGIJI DRUŽINE: PRAVICA DO RESNIČNOSTI

Gabi Čačinovič-Vogrinčič

POVZETEK

Obsežno delo F.W. Kaslow *Voices in Family Psychology*, svojevrsten pregled nastajanja te discipline v zadnjih petindvajsetih letih, pokaže na ključno točko raziskovanja: podatki znanstvenega in terapevtskega opazovanja se razlikujejo od podatkov, ki jih dajo člani družin. Teza prispevka je, da potrebujemo izkušnje članov družine, njihovo pravico do resničnosti, da bi dopolnili naše znanje o "notranjosti" družine (Kantor, Lehr). Opazovanje je le izhodišče za dialog s posebno družinsko izkušnjo: psiholog podeli znanje o družini z njo samo. Zato potrebujemo, kot pravi Sandra B. Coleman, odprtost in prožnost, da bi - skupaj z njo - mogli raziskati, kaj potrebuje v vsakdanjem življenju. Predstavljam uporabnost koncepta pravice do resničnosti, pojmovanja družine kot konfliktno skupine in koncept razvidnosti.

ABSTRACT

Voices in Family Psychology edited by F.W.Kaslow (1990), present in two volumes research, knowledge and practice within Family Psychology in the last 25 years. This massive compendium shows one of the crucial points in reserach and therapy: scientific and therapeutic observations differ from self - reports of the family members. The aim of this paper is to reframe the question of the relationship between self - report and observational

approaches. In reserach the self - reported experience of the family complets our knowledge about the "inside" (Kantor, Lehr, 1976), the family's right to reality and its specific way of handling the infinite variety of individual differences in a group or system which makes confrontation and responsibility possible. We need, as Sandra B. Coleman puts it, openness and flexibility to discover, what families need.

Some concepts for observation and self - report are presented: the psychological right to reality, the concept of transparence, the concept "Konfliktfahigkeit".

1.

Psihologija družine je nova disciplina v psihologiji, njeni koncepti in teoretični modeli se šele oblikujejo iz različnih korenin znanja o družini. Ob tem se psihološki znanosti o družini na novo postavlja tudi vprašanje definicije družine, definicije predmeta discipline. Definicija družine je predmet znanstvenega premisleka, saj so se v zadnjih desetletjih močno spremenile oblike družinskega življenja. Pravkar minulo leto družine je opozorilo na raznolikost oblik: narašča število enoroditeljskih družin, zakoncev brez otrok; dopolnjenih, sestavljenih oziroma zaporednih družin - kot pravijo nekateri - ki živijo v ločenih gospodinjstvih; izvenzakonske skupnosti, samska gospodinjstva, homoseksualne skupnosti.

V novi, mladi psihološki disciplini se oblikujejo ekopsihološki zemljevidi, ki upoštevajo socialni, ekonomski in kulturni kontekst in skušajo zajeti resnično raznolikost družinskih oblik. M. Petzold (1994) predstavlja ekološki model, ki mu pravi Bimodalne značilnosti družinskega življenja. Štirinajst bimodalnih značilnosti nam omogoča uporabno označevanje družine v možnih 196 (!) različicah; prispevajo nujen delež k psihološki definiciji družine, ki mora upoštevati različne izbire življenjske poti in sloga. Poglejmo elemente modela:

A: socialni kontekst (makro sistem)

1. legalno poročeni oz. neporočeni pari
2. doživljenjska oz. začasna zveza
3. skupni oz. ločeni dohodki
4. skupno oz. ločeno življenje

B: vpetost v mreže (exo sistem)

5. krvne vezi oz. zakonske vezi
6. samostojna oz. odvisna oseba
7. ekonomsko samostojna oz. ekonomsko odvisna oseba
8. pripadnik iste oz. druge kulture

C: otroci (meso sistem)

9. z otroki oz. brez otrok
10. lastni otroci oz. posvojeni otroci
11. status staršev oz. rejnikov

D: starševstvo (mikro sistem)

12. oba roditelja oz. en roditelj
13. hetero oz. homoseksualni odnosi
14. enakopravne oz. dominante vloge

Petzold elementom za ekopsihološko definicijo družine dodaja intimnost in medgeneracijske odnose, da bi označil tisto, kar je skupno, družinsko v raznolikosti. Štirinajst ali 196 variacij življenjskih slogov družine potrebuje dopolnitev s podatki o izkušnjah ljudi, njihova poročila o tem, kako ravnaajo, da bi preživel, ohranili ali spremenili družino.

K raziskovanju definicije družine nedvomno sodi raziskovanje njene temeljne naloge in k definiciji družine definicija njene temeljne naloge. Proces socializacije v družini zmoremo danes razbrati mnogo bolj natančno: naloga družine je, da na svoj edinstven, poseben način omogoči in obvlada neskončno raznolikost individualnih razlik in ustvari skupino oz. sistem, ki bo omogočil posamezniku soočenje in odgovornost za soočenje.

Družina je prostor, kjer se človek mora učiti za preživetje. Določajo jo danosti, ki so neizogiben okvir vsakega raziskovanja psihološke definicije družine. I.D. Yalom (1989, str.4) jih našteje: strah pred smrtjo, svoboda, da oblikujemo svoje življenje, samota in iskanje smisla. K raziskovanju družine sodi raziskovanje posameznikovega in družinskega ravnanja s temi danostmi.

V formulacijah "neskončna raznolikost" in "soočenje, odgovornost" razberemo pomen Von Braunmuhlove (1979) psihološke pravice otroka do resničnosti v družini. Pravica do resničnosti je pravica otroka, človeka, da se ga vidi, sliši, da se ga ne prezre, da se ga vzame resno. Človek potrebuje za življenje izkustvo iz svoje družine da lahko pove, kdo je in kaj želi, in sprejme enako sporočilo od drugega. Temeljni občutek lastne vrednosti se lahko zgradi le na izkušnji, da si

smel in mogel izraziti svoja čustva, misli, želje; da si jih soočil v odnosih z ljudmi, prevzel odgovornost zanje, se jih učil obvladati in spreminjati.

Pravica do resničnosti zagotavlja človeku pogoje za pomembno učenje ravnanja s temeljnima potrebama po avtonomiji in povezanosti. Iz gornje formulacije psihološke naloge družine smo lahko razumeli, da je to prostor, kjer bo otrok odkrival svojo edinstvenost, svoje meje - neodvisnost; in povezanost, odvisnost, izkušnjo, da druge potrebujemo in smo jim potrebni.

Tako formulirana naloga družine odpira vrsto vprašanj, na katera znanost še ni odgovorila. Kaj zagotavlja v družini možnost za spreminjanje? Kakšna struktura družinskih vlog zagotavlja psihološko pravico do resničnosti; kaj je sposobnost za konflikt, ki zagotavlja ravnotežje v ravnanju z avtonomijo in povezanostjo? Od česa je odvisna razvidnost?

Pomembno znanje o družini, ki ga že imamo, je, da je družina konfliktna skupina in nič drugega ne more biti. Torej je pravica do resničnosti tudi pravica do "sposobnosti za konflikt", kot pravi W. Mertens (1974). Človek si v socializacijskem procesu mora pridobiti sposobnost, da zazna konflikt za interakcijami in komunikacijami, da ga kot konflikt prepozna in metakomunicira. Spoznanju, da družina ne more biti nič drugega kot konfliktna skupina, dodaja H. Stierlin še trditev o nerešljivosti konfliktov med starši in otroki. V pojmu delegacija opisuje konfliktnost starševske zahteve po lojalnosti, ki otroku naroča, da odide in ostane hkrati.

V raziskovanju družine uporabljam pojem razvidnosti, da bi označila tisto, kar je v družini mogoče prepoznati in sporočiti. Pojem je pomemben v raziskovanju družinske psihologije, ker razvidno vedno znova definira družina. Raziskovalec le ponuja svoje "prave besede" o izkušenem in zaznanem za skupno iskanje.

Raziskovanje, ki bi lahko upoštevalo in iskalo odgovore v tem okviru, mora imeti eno posebnost: možno je le v sodelovanju med raziskovalcem in družino.

2.

Prispevek je plaidoyer za to, da se psihologija družine loti tudi raziskovanja tistih vprašanj življenja družine in v družini, ki jih je mogoče raziskati le skupaj z družino.

Sandra B. Coleman v predgovoru h knjigi Florence W. Kaslow *Voices in Family Psychology* (1990, str.8) pravi, da je pomen psihologije družine v izzivu, ki ga pripisuje odprtosti in prožnosti psihologa, da se loti raziskovanja tistega, kar družine potrebujejo za vsakdanje življenje. In dodaja: "Ko bomo kot družinski psihologi zmogli sprejeti in razumeti praznino družine hkrati s tem, da sprejmemo in razumemo praznino lastnih pametno konstruiranih intervencij, bomo morda sposobni razumeti intimni pomen družinskega boja" (ibid, str.246).

Če natančno beremo S.B.Coleman, vidimo zanimivo povezavo in nanjo želimo pokazati. Od družinskih psihologov zahteva odprtost in prožnost, da bi mogli raziskovati, kar družine potrebujejo za vsakdanje življenje. "Odprtost in prožnost" razumem kot opis načina ravnanja v tem procesu: odprtost od družinske resničnosti, prožnost, da bi bili sposobni slediti družini v resničnost, kot jo ona, družina, razume.

In potem, ko se lotimo "raziskovanja tistega, kar družina potrebuje za vsakdanje življenje", se soočimo s praznino v družini in praznino lastnih konstrukcij o družini, ki jo moramo sprejeti, da bomo sposobni razumeti intimni pomen družinskega boja.

Torej zastavljam psihologiji družine nalogo, da se nauči razumeti intimni pomen družinskega boja. Da gre za boj, da ta ima intimni pomen, nam lahko pokažejo le tisti, ki so vpleteni v ta boj in ta intimni pomen.

Zanimivo se mi zdi, kako S.B.Coleman uporablja pojem "praznina". Lahko domnevamo, da govori o tem, kako družina hkrati vztraja na eni desetini znanega (V. Satir, 1995) in omogoča negotovost spreminjanja; s praznino bi bilo mogoče označiti tudi vse, kar je konfliktnost družine; mogoče v "praznino" sodi tudi nerazrešena drama ločevanja med starši in otroki (Stierlin, 1978). Ali pa "praznina" označuje mehanizme, ki onemogočijo družini, da prepozna v vlogah tudi socialne obrambe (H.E.Richter) ali delegacijo (H.Stierlin).

Boj je zelo vsakdanji boj za to, da bi v družini imel človeka, ki mu lahko poveš, kdo si in kaj želiš, s katerim bi to podelil. Za raziskovalca ali svetovalca pa "praznina" lahko označuje spoznanje, da moramo biti dobro opremljeni za to, da zdržimo negotovost skupnega iskanja pri terapevtskem delu in pri raziskovanju skupaj z družino.

V tako zastavljeni nalogi za psihologijo družine je pričujoča razprava tudi plaidoyer za pravico do resničnosti, ki tako postaja pomembna variabla raziskovanja v psihologiji družine in je zagotovilo za to, da nam ne bo treba vztrajati na "praznini" lastnih konstruktov.

Raziskovanje za psihologijo družine se začne s konverzacijo, kot bi rekel G. Barnes (1994), in konverzacija ostaja ves čas pomemben del raziskovanja. V pogovoru se dogaja soočenje in prevzemanje odgovornosti za tisto, kar je moglo postati razvidno. Koncept pravice do resničnosti je zelo blizu tistemu, kar David H. Olson imenuje "insider perspective" (1990, str.367-371), ko pravi, da je treba "osebna poročila uporabljati skupaj z opazovalnimi pristopi, da bi zajeli kompleksnost družinskih sistemov".

Ob tem je zanimiv podatek, navaja ga tudi D.H.Olson, da ni visoke korelacije med osebnimi poročili in podatki, ki jih dobimo na osnovi opazovanja. To pomeni, da imamo o raziskanem v družini dve vrsti podatkov: podatke, dobljene z objektivnim opazovanjem, in podatke, ki so poročila o osebnem vedenju in doživljanju. Potrebujemo oboje in ko dobimo oboje, se na zemljevidu pokaže "emptiness and void", praznina, ki jo razkrijemo, ko nadaljujemo "konverzacijo" o tem, kako ravnajo s praznino, kako ravnajo s spremembami, zakaj v družinah potrebujemo nerazvidno, "praznino".

3.

Raziskovalec, ki spoštuje pravico do resničnosti družine, mora v skupni projekt vložiti svoje vedenje, znanje o družini, da bi se "Barnesova" konverzacija začela.

Kako opravlja družina nalogo, da zagotovi prostor za neskončno raznolikost individualnih razlik in ustvarja vedno znova sistem, skupino, v kateri so možna soočenja in odgovornost zanje? V začetku konverzacije ponuja vsakdo svoje izkustvo, "samoopaženo" in "opaženo" so na začetku skupnega iskanja.

V skupnem iskanju strokovnjak podeli z družino svoje vedenje in svoje izkustvo. Potrebuje znanje, ki ga je mogoče podeliti z družino. Spoštuje pravice do resničnosti nalaga strokovnjaku, da uporabi znanje, ki bo omogočilo družini iskanje rešitev. Konverzacija mora ostati razumljiva.

V tem prispevku ni dovolj prostora, da bi predstavila znanja, ki se vgrajujejo v novo nastajajočo disciplino. Prepoznavanje socialnopsihološkega konteksta male skupine v družini mi je omogočilo prvi korak k temu, da sem razumela socialno, torej družinsko konstrukcijo realnosti. Možno je začeti raziskovanje v družini in z njo na analizi vlog in torej mehanizmov, ki zagotavljajo v družini homeostazo, več istega.

"Koncepti za opisovanje družinske stvarnosti", ki jih oblikujeta Kantor in Lehr (1976), nam omogočijo, da socialnopsihološki pojem vloge ("pričakovano vedenje...") dodatno opredelimo iz posebnega družinskega konteksta. Raziskovalca ugotavljata, da družina potrebuje štiri vloge, da bi se ohranila: vlogo gibala (mover), slednika (follower), nasprotovalca (opposer) in neudeležena (bystander).

Tako "konverzacija" o vlogah dobi ob "skupinski" tudi "družinsko" dimenzijo in nove možnosti, da ravnanje postane razvidno. Koncepti družinskih terapij pa dodajajo akademskim raziskavam družine bogato, četudi dvoumno dediščino. Koncept vloge kot psihosocialne obrambe oz. vloge razbremenjevalca konfliktov v družini, prihaja iz terapije, vendar je izredno dragocen, ker pomaga poimenovati - tudi za družino - praznino ali, če rečemo drugače - konfliktnost, ki družino definira.

Zato mislim, da je prav, da korenine družinske psihologije sežejo v znanja, dobljena iz terapije, vsem upravičenim svarilom navkljub, sicer nimamo možnosti, da bi razumeli, zakaj družina tudi potrebuje "praznino", zakaj zmore le 1/10 osveščena, zavestnega za svoje vsakdanje življenje in kako zmore spreminjanje.

Vsak družinski psiholog mora izbrati iz bogastva konceptov in teorij tisto, kar je uporabno za njegovo odkrivanje družine. V mojem izboru so Th. Lidz, H.E. Richter, H. Stierlin, Y. Boszormenyi - Nagy, R. Skynner, V. Satir, J. Haley, S. Minuchin, M. Selvini Palazzoli, W. Kempler, A.D. Luepnitz, W.R. Bion in I.D. Yalom.

Na 2. kongresu družinske psihologije v Padovi leta 1994 se je ta disciplina predstavila kot akademska. Luciano L'Abate, eden od utemeljiteljev discipline,

je v svojem prispevku želel zelo jasno razmejiti psihologijo družine, ki jo definira raziskovanje družine - od družinske terapije, ki se konstituira za intervencijo, za pomoč.

Prispevki najbolj uglednih ustvarjalcev vsebujejo le malo Olsonove "notranje perspektive", malo podatkov o družinskem pomenu raziskanega. Temeljijo na kompleksnih modelih za opazovanje družinskega sistema. Pri tem družina sama, še pogosteje pa le posamezni člani ali posamezni podsistemi (starši, zakonci), odgovarja oz. odgovarjajo na zastavljena vprašanja. Po tej poti nedvomno pridemo do ene vrste vedenja o družini in sama ne oporekam pomenu odkritega, le na to ne pristajam, da bi bilo tako zastavljeno raziskovanje edino veljavno ali najbolj pomembno.

Tu mislim na Petzoldovo (eko)psihološko definicijo družine; na referat Luciana L'Abate Teorija, merjenje, raziskovanje in aplikacija v psihologiji družine, ki predstavlja validirane psihometrične instrumente za odkrivanje značilnosti družine, ki so posebej izdelani tako, da lahko nanje relevantno odgovarjajo tudi otroci. L'Abate meri pomembni variabli - sposobnost za ljubezen in sposobnost za pogajanje - vendar le na ravni posameznika v sistemu. Manjka raziskovanje ravnanja družine s svojimi odkritji. J.M. Gottmann je predstavil teorijo zakonske stabilnosti, ki temelji na logitudinalni študiji in želi postaviti model za predvidevanje stabilnosti. M. Cusinato predstavlja uporabnost lestvice (Individual Environment Scale Answers) za ugotavljanje diskrepanc v družinskem sistemu. W. Scheewind in S. Ruppert sta poročala o longitudinalni študiji sprememb v odnosih med starši in otroki, ki temelji na izredno obsežnem zbiranju in analizi variabel osebnosti, družinskega okolja, odnosov med roditeljem in otrokom, podatkih o zaposlitvi, finančni situaciji in socialni integraciji družine. Cilj raziskave je bil, da se razbere splošni vzorec spreminjanja v času in možni vplivi na ta proces. Gradivo s kongresa zajema izredno široko paleto vsega, kar zadeva družino, je dragocen material o novem področju vedenja v psihologiji. Zanimiva študija M. Hofer in B. Pikowsky mi pomaga, da še enkrat obrazložim svojo tezo. Avtorja raziskujeta stopnje kongruentnosti komunikacij v preprih med materami in adolescentnimi hčerkami in ugotovljata, da je malo razumevanja, da prevladujejo nekongruentne komunikacije. To je nedvomno veljaven podatek raziskovanja družine, vendar mu manjka pomemben element: stopnja kongruentnosti se ne določa le v dvojici mati - hči! Imanentno družinsko psihološka tema je raziskovanje mehanizmov v družini, ki potrebuje nekongruentnost, da bi preživela!

Mislim, da družinska psihologija ne potrebuje strogega reza med "akademskostjo" in družinsko terapijo. Nasprotno, mora ga preseči tako v psihološki definiciji družine kot v opredeljevanju raziskovanja in mu dodati - da povem še enkrat - odkrivanje tistega, kar je možno raziskati samo tako, da skupaj z družino raziskujemo in znotraj njenega vsakdanjega življenja razberemo njeno logiko preživetja.

4.

Raziskovalec, ki prodira v praznino neznanega skupaj z družino, mora k temu družino najprej eksplicitno povabiti. Od tu dalje pa ima nalogo, da oblikuje delovni, v cilj usmerjen, torej raziskovalni odnos po eni strani; in osebni odnos po drugi. Raziskuje lahko, če zmore biti tudi on "oseben, konkreten in tukaj in zdaj", če zmore vzstopiti s svojim izkustvom, da bi z družino podelil tudi negotovost pred novim, neraziskanim.

To je koncept raziskovanja, za katerega nimamo mnogo izkušenj. Več izkušenj imamo o vzpostavljanju delovnega odnosa v dogovoru za psihosocialno pomoč ali za odgovarjanje na vprašanja raziskovalca. Pa vendar: ljudje potrebujemo več znanja o svojih družinah, raziskovalci pa niti dobro ne vemo, kaj "več znanja" natanko pomeni. Prepričana sem, da odgovora nimamo strokovnjaki, tudi družina sama si ga ne more narediti razvidnega, lahko pa delamo skupaj in vnesemo neslutene možnosti za spoznavanje družine - in pojmovanje psihologije.

LITERATURA

1. Barnes, G. (1994). *Justice, Love and Wisdom*, Zagreb: Medicinska naklada.
2. Bentovim, A., Barnes G., Cooklin, A. (1982). *Family Therapy Vol 1,2*, London: Academic Press.
3. Boszormeny-Nagy, I., Spark, G. (1981). *Unsichtbare Bindungen*, Stuttgart: Klett-Cotta.
4. Von Braunmuhl, E. (1979). *Zeit fur Kinder*, Frankfurt/Main: Fischer.
5. Coleman S. B. (1990). *Zen and the Art and Science of Being a Family*
6. Psychologist, In: Kaslow, W. F. ed., *Voices in Family Psychology*, Newbury Park, California: Sage Publications.

7. Čačinovič Vogrinčič, G. (1992). Psihodinamski procesi v družinski skupini, Ljubljana: Advance.
8. Haley, J. (1978). Problem Solving Therapy, New York, Harper and Row.
9. Kantor, D., Lehr, W. (1975). Inside the Family, San Fransisco: Josey Bass.
10. Kaslow, F.A., ed: (1990). Voices in Family Psychology, Newsbury Park; Sage Publications.
11. Kempler, W. (1991). Within Families, Costa Mesa: The Kempler Institute.
12. Lidz, T. (1971). Familie und psychosoziale Entwicklung, Frankfurt/Main: Fischer.
13. Luepnitz, D. A. (1988). The Family Interpreted, New York: Basic Books.
14. Mahler, M. S., et al. (1975). The Psychological Birth of the Human Infant New York, Basic Books.
15. Mertens, W. (1974). Erziehung zur Konfliktfahigkeit, Munchen: Ehrenwirth.
16. Minuchin, S. (1974). Families and Family Therapy, London: Tavistock.
17. Olson, D. H. (1990). The Triple Threat of Bridging Research, Theory, and Practice In: Kaslow, F. A., ed. Voices in Family Psychology, Newsbury Park Sage Publications.
18. Richter, H. E. (1972). Patient Familie, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt.
19. Satir, V. (1995). Družina za današnji čas, Ljubljana, Cankarjeva založba.
20. Selvini Palazzoli, M. et al. (1981). Paradoxon und Gegenparadoxon, Stuttgart: Klett-Cotta.
21. Skynner, R., Cleese, J. (1994). Družine in kako preživeti v njih, Ljubljana, Tangram.
22. Stierlin, H. (1978). Delegation und Familie. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
23. Yalom, I.D. (1989). Love's Executioner, London: Penguin Books.
24. Materiali 2. mednarodnega kongresa družinske psihologije.

TEORETIČNA ZASNOVA VZGOJNO - IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV ZA KULTURNO PRIKRAJŠANE NADARJENE OTROKE

Ivan Ferbežer

KLJUČNE BESEDE: nadarjeni učenci, učni programi za nadarjene učence, učni programi za kulturno prikrajšane nadarjene učence

POVZETEK

Populacija kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok je vse številnejša. Odnos učiteljev, učni programi, ki so danes pretežno etnično diskriminativni, bi morali biti multikulturni, multilingvistični in razvijati specifične vrline in vrste nadarjenosti. Učni programi bi morali biti odprti v okolje, vključevati mentorje, izkušensko učenje izven razreda, izrabo lokalnih kadrov, povezati marginalne kreativne talente s potrebami prevladujoče kulture, usmerjati nižje psihične procese (psihomotoriko, senzorio) v višji kognitivni in kreativni razvoj. Učni programi bi morali izhajati iz prednostnih področij kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok (glasba, ples, oblikovanje). Programi bi morali biti kompatibilni z učnimi stili kulturno prikrajšanega okolja.

ABSTRACT

The number of cultural disadvantaged gifted children is grown from year to year. Teachers' efforts and educational programs, which are ethnically discriminating, should be multicultural, multilinguistic and should also develop specific virtues and different types of giftedness of cultural disadvantaged gifted children. Educational programs should be "open into environment", they should include mentors, include expert opinions outside classes companies' financing, use of local skilled workers they should connect marginal creative talents with needs of prevailing culture, direct lower psychical processes (psychomotoric, sensoric) into a higher cognitive and creative development. Educational programs should further result from priority fields of cultural disadvantaged gifted children (music, dance, formation). Educational programs should be compatible with teaching styles of cultural deprived environment.

16. Olson, D. H. (1990). The Triple Threat of Bridging Research, Theory, and Practice In: Kaslow, F. A., ed. *Voices in Family Psychology*, Newbury Park Sage Publications.

17. Richter, H. E. (1972). *Patient Familie, Reinbeck bei Hamburg*, Rowohlt.

OMEJITEV IN RAZŠIRITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Raziskavo omejujemo v dveh problemskih sklopih. Prvi je populacija kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok, ki predstavlja ožji pojem od pojma kulturno drugačnih oziroma različnih nadarjenih otrok. Kulturno prikrajšani nadarjeni otroci živijo v revščini in v omejenih izobraževalnih možnostih. (FRASIER, 1993, str. 685). Kolikor je pač mogoče, se poskušamo ograditi od ponavljanj opisovanja in opredeljevanja karakteristik kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok (FERBEŽER, 1995) in njihove identifikacije (FERBEŽER, 1992).

Z izrazom razširitev pa mislimo na populacijsko številčnost, saj je znano, da "zgodbo o uspehu" spremlja vse več revežev, po nekaterih statističnih podatkih že polovico vseh prebivalcev. Narava je pošteno podelila talente tudi tej večini in njihovi otroci živijo v pogojih ekonomske, kulturne, izobraževalne in žal večkrat tudi emocionalne prikrajšanosti. Kulturno prikrajšani nadarjeni otroci so pri nas in v svetu v zelo nizkem odstotku zastopani v uradnih šolskih in izvenšolskih vzgojno-izobraževalnih programih za nadarjene. (GALLAGHER, 1985). Pri nas žal še ne, v ZDA pa so se šele zadnji čas ovedli, da je v učnih programih za nadarjene otroke samo pol procenta revnih črncev in da je šola pravzaprav v funkciji večanja socialnih razlik. Bogati dobivajo večji kos pogače sredstev za javno izobraževanje kakor

revni. (SISK, 1993, stran 205). Po teh kriterijih torej tukaj ne bo govora o populaciji marginalnih skupin nadarjenih otrok, ki se bolj nanaša na etnično ožitev (PASSOW, 1993, stran 185) kakor na izobraževalno in ekonomsko prikrajšanost.

OVIRE ZA VZGOJO KULTURNO PRIKRAJŠANIH NADARJENIH OTROK

Obstajajo številne ovire, ki preprečujejo ali otežujejo izoblikovanje in uresničevanje ustreznih vzgojno-izobraževalnih programov za kulturno prikrajšane nadarjene otroke. Po teoriji atribucije je znano, da stališča in pričakovanja učiteljev vplivajo na učenčeve učne rezultate. V zvezi s kulturno prikrajšanimi nadarjenimi učenci so raziskovalno dognali pogosto navzočnost PYGMALIONOVEGA učinka. Učitelj si oblikuje vtis o učencu na podlagi informacij, ki mu jih posredujejo ljudje. Te informacije vplivajo na učiteljeva pričakovanja, kar posledično vodi do tega, da ti otroci res dosejajo slabše učne uspehe. Gre za pojav, da drugi ljudje s svojimi reakcijami izzivajo in podkrepjujejo tiste oblike vedenja, ki so v skladu s pričakovanji, in povečujejo pogostost pojavljanja. (PETZ, 1992, stran 313). Raziskave PYGMALIONOVEGA učinka so tudi pokazale, da so učitelji bolj naklonjeni otrokom iz dominantnega srednjega in zgornjega socialno-ekonomskega razreda kakor otrokom iz nižjih socialnih slojev. Štirideset odstotkov učiteljevih komentarjev o revnejših otrocih je bilo negativnih, kar je enkrat več kakor pri otrocih iz srednjega družbenega sloja. Učitelji so pogosteje kritizirali otroke črncev kakor belcev, revne kakor bogate. (43% proti 17%).

Da je stvar še bolj tragična, pove podatek, da učitelji v svojih pričakovanjih niso prepričani, da sploh obstajajo nadarjeni učenci v populaciji kulturno prikrajšanih otrok. Učiteljevo pojmovanje nadarjenosti se omejuje na visoke dosežke na inteligentnostnih testih in na odlične učne uspehe. Omenjena pričakovanja ovirajo ali celo zavračajo talentirane učence, ki razvijajo svoje sposobnosti v nestandardnih šolskih področjih, ki niso dovolj cenjena in razpoznavna. (GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 5).

Pomembno oviro za razvijanje kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok predstavlja prekomerno zanašanje na inteligentnostne teste. (FERBEŽER, 1991, stran 88-92). Le-ti se "usmerjajo v glavnem na vsrkavanje dejstev in sistematično predelovanje (procesiranje) teh dejstev vnaprej določeni smeri", kot poglavitni kriterij za identifikacijo kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok.

(GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 6). Avtorja dalje tehtno utemeljujeta da je naša "nesposobnost sprejeti intelektualni pluralizem verjetno del problema izobraževalne nesposobnosti sprejeti kakršnokoli utemeljeno merilo kulturnega pluralizma" (stran 6). Ovira je tudi rigidno in togo učno okolje, v katerem so spregledane in razhrabrene kulturno različne spretnosti, interesi, učni stili, načini izražanja, za katere so bili kulturno prikrajšani nadarjeni otroci vzgajani. Oviro, povezano s togim učnim okoljem, predstavlja nefleksibilno učno programsko načrtovanje, ki ne upošteva specifičnih individualnih potreb in učnih stilov, ki ne uspeva doseči ravnotežja med afektivnimi in kognitivnimi načini učenja in ki poudarja "socializacijo v dominantno kulturo za ceno izobraževanja o svoji lastni kulturni dediščini". (GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 8).

Usodno oviro predstavlja neuspeh izoblikovati nujno splošno izobrazbo, osnove temeljnih znanj, spretnosti, kako se učiti, ki so nujni pogoj za nadaljnji razvoj uresničevanja kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Tako ostajajo priprta vrata za kulturno prikrajšane nadarjene otroke do visokega izobraževanja in sploh pospešenega razvoja. Žal imamo prepogosto opraviti z različnimi standardi izobraževalne odličnosti za kulturno prikrajšane in kulturno dominantne skupine učencev.

Šole in učitelji pogosto podcenjujejo materni jezik otrok, ki je drugačen od zbornega uradnega jezika (slovenščine), negativno ocenjujejo tak pogovorni vzorec in te jezikovne navade. V ozadju je morebiti celo domneva, da otrok, ki ne zna dobro slovenskega jezika (uradnega jezika), ne more biti nadarjen. Učitelji se trdno oprijemajo stereotipa kulturne različnosti kot nečesa manj sposobnega, manj kompetentnega, manj inteligentnega in emocionalno manj stabilnega kakor glede stereotipa učencev v dominantni kulturi. Izhajajoč iz te podmene, se zdi logično, da je ideja o kulturno prikrajšanih nadarjenih otrocih svojstven absurd. Posebno oviro predstavlja neuspeh izoblikovati učno okolje in klimo za dosežke, kjer bo posvečena enaka pozornost tako afektivnim kot kognitivnim elementom razvoja talenta. Biti nadarjen že samo po sebi nosi breme biti različen. Biti nadarjen in kulturno prikrašan pa pomeni dvojno breme v pozitivni socializaciji z vrstniki. Omenjeni socializacijski pritisk vrstnikov je še posebej močan v tistih socialno- psiholoških učnih okoliščinah, ki nizko cenijo intelektualni razvoj in nadpovprečne dosežke. (GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 11). Nič manj pomembno oviro predstavlja odsotnost uvajalnega izobraževanja učiteljev, šolskih svetovalnih delavcev, ravnateljev in pedagoških svetovalcev. Ti so odločilnega pomena, ali se bodo izoblikovali in uresničevali ustrezni pogoji za učenje in ustrezni programi za razvijanje kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Utemeljenost uvajalnega

izobraževanja učnega kadra na področju nadarjenosti je še toliko večja, saj je potrebno spremeniti stereotipe in pričakovanja glede identifikacije in vzgoje kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok in razvijati nove učne strategije.

Psihološko pomembna ovira je neuspeh šole, da bi pomagala kulturno prikrajšanim nadarjenim učencem zvišati njihovo samopodobo. S tem povezano je težko priznано spoznanje, da je nizka samopodoba in pričakovanje neuspeha kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok nastala kot posledica družinskih in šolskih izkušenj sistematične in dolgo časa trajajoče diskriminacije. Oviro pomeni tudi neuspeh oskrbeti tudi primerne svetovalne, psihološke in druge oblike pomoči. Kulturno prikrajšani nadarjeni učenci imajo svojstvene probleme in potrebe tako s področja osebnega svetovanja kot šolskega svetovanja. Te potrebe so zahtevnostno drugačne narave, pogledimo primere: pomoč v konfliktnih vrednot, ki izhajajo iz stališč družine ali kulture, konflikti do stališč vrstnikov, izbira rešitev, ki jih prejšnje generacije niso poznale, itd.. Kulturno prikrajšani nadarjeni učenci, kot smo dejali, so psihološko dvakrat označeni. Enkrat zaradi kulture, drugič zaradi nadarjenosti. Stališča in pričakovanja do te populacijske kulture so lahko enako problematično negativna kakor do fenomena nadarjenosti. V šoli bi morali ovreči skupinske stereotipe in obravnavati vsakega otroka v okviru njegove individualnosti kakor tudi kot del kulturne skupine. Razumevati bi morali, kako lahko v pozitivnem in negativnem pomenu kulturne razlike vplivajo na kognitivni in afektivni razvoj učencev. Prav tako bi morali bolje razumeti različne teorije o pojmovanju prikrajšanosti ter teorije, ki oblikujejo osnove načrtovanja primernih vzgojno-izobraževalnih programov. Dovzetni bi morali biti na to, kar je TORRANCE imenoval "kreativna pozitivnost prikrajšanih skupin". S tem je mislil na značilnosti in vedenje, ki predstavlja vrlino neobičajnih potencialov, ne pa pomanjkljivosti ali omejitev. S tem ko bomo neobremenjeno ponovno odkrivali kulturni pluralizem in sprejeli idejo, da je kulturna različnost lahko svojstvena pridobitev in prednost, bomo potrdili tezo, da ima razvijanje talentov vedno kulturno in socialno referenco. Družbena pričakovaja določajo družbeno sankcioniranje, talenti, ki so družbi potrebni, bodo nagrajevani in torej v šoli identificirani in vzgajani. Žal pa je omenjena BLOOMOVA behavioristična teza kulturno krivična. Res pa je, da so celo visoki šolski dosežki deloma pogojeni s kulturnim okoljem. Enako se oblikujejo pričakovanja staršev in poklicne ter šolske aspiracije kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok.

KINNEY, 1974, stran 181

Nedavni članek v časopisu New York Times je govoril o prihodnosti in problemih mladih, ki obiskujejo elite univerze in kolibe: "Mnogi člani in

VZGOJNO IZOBRAŽEVALNI PROGRAMI ZA KULTURNO PRIKRAJŠANE NADARJENE OTROKE

V tem delu se bomo lotili obravnave predlogov in idej glede ciljev, strategij pouka in učenja ter širše pedagoško oblikovalne skrbi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke. Najprej je potrebna razjasnitev ciljev in nalog oblikovanja kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Ob tem praviloma velja načelo, da je program za kulturno prikrajšane nadarjene učence v osnovi enak kakor za ostale pospešeno razvijajoče se nadarjene otroke. Gre za splošno in specialno izobrazbo, ki bo v najvišji možni stopnji razvijala sposobnostne potenciale za nadpovprečne dosežke in storitve. Cilji in standardi so torej enaki tako za pospešeno razvijajoče se kot kudi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke. Odenki razlikovanja so v učnih strategijah, strategijah pouka, učnih stilih, učno programskih strukturah, globini in tempu doziranja programa, ki morajo upoštevati osebnostne in kulturne karakteristike učencev ter življenjsko in učno okolje. Med ustrezne učno programske oskrbitve kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok sodi čim zgodnejši vstop v višjo, visokošolsko izobraževanje in na univerzo. Nedavni predsednik World Council for Gifted and Talented Children A.HARRY PASSOW je osebno prepričan, da je ta korak svetovno vzeto bistvenega pomena za uresničitev sposobnostnih potencialov kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. (PASSOW, 1993, stran 195).

Šola in učitelji morajo pri načrtovanju in uresničevanju procesa pouka in učenja v največji možni meri upoštevati kulturne okoliščine, iz katerih je nadarjeni otrok. Kot smo že ugotovili, je pomembno dejstvo predvsem z oblikovalnega vidika obstoj razhajanja ali celo konflikta v vrednostnem sistemu med šolo, domom in krajevnim okoljem. Kulturno prikrajšani nadarjeni otroci se morajo neredko z zamudo ukvarjati z razvojnimi problemi vsaj dveh različno vrednostnih sistemov. V ZDA je ta naloga zakonsko konkretizirana: "Kulturno prikrašan nadarjen otrok mora zakoličiti svojo življenjsko pot skozi različne položaje vrednot šole, družine in krajevnega okolja. Ta otrok mora razviti in uresničevati življenjske strategije, ki mu omogočajo preživeti, se realistično prilagoditi dvema ali več vrednostnima sistemoma, ne da bi zabredel v konflikte in obrambno vedenje. Uspešna socializacija bo odvisna od kvalitetne in stabilne samopodobe, od občutka lastne vrednosti ter od kvalitetnih in realističnih življenjskih strategij". (HEW, URBAN, Educatioanal Task Force, 1970, stran 39).

Nedavni članek v časopisu New York Times je govoril o prilagoditvenih problemih mladih, ki obiskujejo elitne univerze in kolidže: "Mnogi črnski in

špansko govoreči študentje iz kulturno prikrajšanih okolij se znajdejo v položaju stalnega zunanjšega in notranjšega prilagajanja in posledično stalnega manevriranja med prevladujočim premožnim šolskim kulturnim okoljem belcev in delavskim revnim kulturnim okoljem svojega doma. Nekaterim kulturno prikrajšanim nadarjenim študentom povzroča ta prehod osebnostno frustracijo, konflikt, zmedo, čustvo bolečine in osamljenost, posebno če se znajdejo v okoliščini, da zelo redki empatično razumejo njihov položaj" (NIX, 1986, stran 1). Vse bolj postaja razumljivo, da če želimo vzgajati občutljivo in kompleksno kategorijo nadarjenosti, moramo izoblikovati vzgojno-izobraževalno klimo za **vse otroke**, klimo, v kateri bodo **različni** izstopajoči talenti celovito razumljeni, spoštovani, sprejeti in nagrajevani. Gre torej za to, da mora biti dana afektivnim vidikom razvoja in razvijanja visoka prioriteta v načrtovanju in uresničevanju pouka in učenja.

Zanimivo je, da je omenjeni problem v okviru obsežnega didaktičnega opusa zaslutil tudi najproduktivnejši slovenski didaktik dr. FRANCE STRMČNIK: "Šola mora pri delu z nadarjenimi učenci zaobseči **celotno osebnost** in poleg razvijanja določenih zmožnosti omogočiti nadarjenim premagovanje pogostega nezadovoljstva s samim seboj, boljše razumevanje samega sebe, razvijanje širokih interesov, iniciativ in instrumentalnih sposobnosti (pisanja in izražanja), zlasti motoričnih, oblikovanje in izražanje **internaliziranih** ali ponotranjenih vrednot, zlasti samokontrole, samostojnosti, samoocenjevanja, samokritičnosti in **socializiranje ter integriranje z okoljem**" (STRMČNIK, 1983, stran 274).

Kakor pri vseh vzgojno izobraževalnih programih je tudi pri teh diferenciranih kurikulum srce pouka in učenja. Specifična podoba in razvijanje kurikuluma za kulturno prikrajšane in kulturno drugačne nadarjene otroke je dobro poznavanje in razumevanje posebnega vzorca njihovih intelektualnih, kognitivnih in afektivnih karakteristik, njihovih kulturnih in socializacijskih izkušenj in njihovih stališč ter aspiracij. Gre za namen, da bi učitelji oskrbeli izbiro vsebin, strategij pouka in učenja, ki bi predstavljale določeno ravnotežje, ujemanje med učenčevu individualno in razvojno stopnjo ter ponujenimi možnostmi učenja in pouka.

Nekateri obstoječi vodiči za presojo učno programskih vsebin za kulturno prikrajšane nadarjene otroke vsebujejo naslednje vidike (GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 18):

- Kulturno okolje bi moralo biti upoštevano kot koristna pomoč pri oblikovanju ne le kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok, temveč pri vzgoji vseh nadarjenih otrok.
- Učno programska vsebina bi morala zajeti pospešeno razvijanje spretnosti za vertikalno napredujočo mobilnost v družbi in povečevati učenčeve možnosti izbire različnih življenjskih in poklicnih opcij.
- Kurikularna vsebina bi morala omogočiti aktivno udeležbo v procesu pouka in učenja bolj v smislu izkušenskega izražanja kakor pasivnega poslušanja.
- Kurikularna vsebina ne bi smela zavirati kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok v specifično usmeritveno omejene in zahtevnostno nižje ekonomske in poklicne kariere. (Potrebe krajevno lokalnega "združenega dela").
- Učno programska vsebina bi morala biti navzven povezana z življenjem in zagotavljati možnosti razvijanja učencev izven šolskih zidov.
- Kurikularna vsebina z uresničevanjem načela individualizacije izhaja iz obstoječih interesov in znanja kulturno prikrajšanih nadarjenih učencev.

Analiza uspešnih vzgojno-izobraževalnih programov za razvijanje kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok ponuja mnoge zelo optimistične možnosti. Uspešni vzgojni programi poudarjajo organizacijo izkušenj, kako se učiti, brati, študirati in sploh igrati vlogo učenca. Pri tem je bilo opaženo naslednje: "Otroci, ki niso uspeli v šoli osvojiti teh spretnosti vloge učenca, so z manjšo verjetnostjo učno napredovali do uspeha, kljub morebitni želji za uspehom" (BOOCOCK, 1972, stran 76).

Kulturno dimenzijo težav pri oblikovanju kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok predstavlja avtor OGBU: "Osebnostne lastnosti, ki se prenašajo na črnske otroke v procesu njihove socializacije, so lahko popolnoma normalne v njihovem kulturnem okolju, toda to niso spretnosti, ki bi spodbujale šolske uspehe v srednjerazrednih šolskih okoliščinah, kjer živijo belci" (OGBU, 1987, stran 213). Sicer pa do teh problemov po mnenju PASSOWA ne pride, če razvijamo osnovne funkcionalne spretnosti, kritične in kreativne miselne sposobnosti do visokih nivojev, tako da vse učenje temelji na kvalitativni prilagoditvi kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Uspešni vzgojno-izobraževalni programi, ki vsebujejo tradicionalne učne predmete, so tisti, ki poučujejo in učijo na miselno konvergenten in na miselno divergenten način. Področja, sekvence, poudarki, tempo so lahko kulturno prežeti, imajo osnovo v realnem življenju, toda vsekakor ne na plitvem in površinskem nivoju. Uspešni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke so osredotočeni na kulturno pluralistične oziroma multikulturene koordinatne sisteme. Temeljno je, da gojimo odnos visokega moralnega spoštovanja do vrednot

posameznikove kulture. S tem samo še obogatimo normalno razumevanje vsebin vseh učnih predmetov.

Zelo uspešni so vzgojni programi, ki spodbujajo kreativne in divergentne pristope k učenju in pouku. V osnovi obstajata dva pristopa uvajanja kreativnosti v učni program:

- Kreativnost je lahko učno osvajana kot samostojno predmetno področje.
- Učni program je lahko tako modificiran, da izvajlja kreativne sposobnosti pri vseh predmetnih področjih.

TORRANCE je skupaj z drugimi raziskovalci raziskovalno dokazal, da imajo kulturno prikrajšani nadarjeni otroci sicer visoke potenciale, ki pa jih lahko uresničijo samo pri reševanju problemov, kadar je njihova divergentnost sprejeta in spodbujana.

Kompenzatorni učni programi za kulturno prikrajšane nadarjene temeljijo na strategijah individualne narave ali dela v manjših skupinah otrok, so grajeni na individualnih oblikah dela in sistemih mentorstva (FERBEŽER, 1993, stran 13-16). Omenjena individualizirana vzgojno-izobraževalna pozornost prispeva tako k afektivnemu kakor kognitivnemu razvoju otrok. V tem smislu so mentorski sistemi dela in vzgojne okoliščine nezamenljive.

Uspešni vzgojni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke uresničujejo preudarno in z razumevanjem pomembne naloge jezikovnega razvijanja otrok. Za razvijanje talentov na kateremkoli predmetnem področju so potrebne kvalitetne jezikovne, bralne in komunikacijske spretnosti. Ob tem je ponovno poudarjeno kot bistveno uresničevanje bilingvističnih jezikovnih programov. Gre za enakopravno spoštovanje položaja materinščine in zbornega jezika. S tem soglaša mnogo ameriških raziskovalcev: "Nekoristno in psihološko ponižujoče bi bilo zatreti otrokov materinski govor in ga nadomestiti s standardno angleščino. Oboji, tako učitelji kot otroci, bi morali spoštovati tak govor kot nujno življenjsko sredstvo komunikacije in emocionalno pomembnost v njegovem kulturnem okolju, a hkrati ga poučevati zbornega jezika, ki se uporablja v širši družbi" (GALLAGHER, KINNEY, 1974, stran 18).

Uspešni vzgojno-izobraževalni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke dajejo pomembno vlogo oblikovanju učiteljevih pričakovanj. Gre za po avtorjih HOWARDU in RAIMONDU (1970, stran 19) - vežbanje socialnih interakcij, znanih pod imenom "komunikacija pričakovanja". To je vaja

verbalnega ali neverbalnega izražanja, prepričanja ene osebe o drugi glede pričakovanih storitev in dosežkov. V uspešnih programih za uspešne nadarjene otroke se učitelji zelo veliko ukvarjajo z analizo lastnih pričakovanj, z analizo pričakovanj otrok in analizo pričakovanj staršev. Kot posledica te vzgoje za samoanalizo pričakovanj so učno uspešnejši rezultati. To rojeva pričakovanja visokih dosežkov, vpliva na afektivno dimenzijo učnega okolja in na ugodno psihološko klimo v šoli in v razredu. Po tej poti se premagujejo prepričanja o intelektualni manjvrednosti kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok.

Uspešni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke, podobno kot sem že predstavil za kmečke nadarjene otroke, zajemajo krajevno vzgojno izobraževalno komponento (FERBEŽER, 1994, stran 266). Pouk in učenje razširjajo preko zidov šole v krajevno okolje, z izrabo njenih kulturnih, tehničnih, socialnih in umetniških virov. Tovrstni učni viri so še posebej primerni za mentorski sistem dela, saj gradijo za kulturno prikrajšane nadarjene otroke na najbolj prilagojenem izkušenjsko zasnovanem učenju. Nekateri kraji in mesta nudijo zelo bogate možnosti za učenje in razvoj kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Morda prav zaradi značilnosti kognitivnega stila potrebujejo kulturno prikrajšani nadarjeni otroci te in tovrstne spoznavne vire celo bolj kot običajno pospešeno se razvijajoči nadarjeni učenci.

Uspešni učni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke zagotavljajo možnosti razvijanja učiteljev in kadrov, ki delajo na teh programih. Učitelji se stalno izpopolnjujejo v analizi svojih stališč in pričakovanj, kar zadeva kulturno prikrajšane nadarjene otroke, v izpopolnjevanju talentom primernih strategij poučevanja, razpoznavajo, pridobivajo in uporabljajo materialne in kadrovske vire, tako v šoli kot zunaj nje si izoblikujejo podobo o kulturnih razlikah, kulturnih prikrajšanostih in potencialnih prednostih nadarjenih otrok iz teh kultur. Bolj kot drugi talenti ravno kulturno prikrajšani nadarjeni učenci potrebujejo pomoč mentorjev, šolskih svetovalnih delavcev in drugih, s pomočjo katerih bi lahko vzorčili razvijanje svojega sposobnostnega potenciala ali osebnosti. Gre predvsem za psihološko in emocionalno podporo v razumevanju in razreševanju razvojnih problemov gibanja med različnimi kulturami, v katere se vključujejo v šoli, družini in krajevnem okolju. Te pa so pogloblitve socializacijske, humanizacijske in izobraževalne silnice v njihovem življenju.

Uspešni učni programi sistematično delujejo v smislu oblikovanja svojstvene šolske in krajevne "klime za odličnost" ("climate for excellence"), in sicer v

okviru oblikovanja celotnega učnega okolja v smeri odličnosti, doseganja visokih dosežkov, z obsežno vzgojo sposobnostnih potencialov kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok in posredno borbo proti vzgojno-izobraževalnim pristranostim in celo ignoranci kulturno prikrajšanih nadarjenih otrok. Ta prizadevanja ne pomenijo preprosto publicističnega informiranja javnosti, temveč bolj sistematično, pedagoško in psihološko bolj poglobljeno ukvarjanje z vrednostnimi kategorijami, samospodbudami, motivacijami, aspiracijami vseh otrok, njihovih staršev, strokovnjakov. Učni programi za kulturno prikrajšane nadarjene otroke so po tej poti lahko osnova za pospeševanje učnih dosežkov in storitev vseh učencev.

Še več kot to, gre za oblikovanje uspešne učee se družbe. Kako čudovit izziv! ("What a marvelous challenge!" PASSOW).

Literatura bo objavljena v razširjeni deskriptivni raziskavi v reviji Vzgoja in izobraževanje v letu 1996.

KLJUČNE BESEDE: sistemska teorija, koncept moči, hierarhija

ABSTRACT

From the foundational ideas of Gregory Bateson through to more recent debates in the 1980s, the question, how the power can or should be understood in systemic thinking has been controversial. In the actual article the possibility of circular and non linear view of power are discussed. The idea, that notion of power being potentially unethical and toxic in its effects is discussed regarding the idea of hierarchy and therapists' position of power. Clinical examples are also presented.

DILEMMAS ABOUT CONCEPT OF POWER IN SYSTEMIC THINKING

Maja Rus-Makovec

GREGORY BATESON ABOUT POWER

IZVLEČEK

KEYWORDS: systemic theory, concept of power, hierarchy

KLJUČNE BESEDE: sistemska teorija, koncept moči, hierarhija

ABSTRACT

From the foundational ideas of Gregory Bateson through to more recent debates in the 1980s, the question, how the power can or should be understood in systemic thinking has been controversial. In the actual article the possibility of circular and non linear view of power are discussed. The idea, that notion of power being potentially unethical and toxic in its effects is discussed regarding the idea of hierarchy and therapists' position of power. Clinical examples are also presented.

Despite the influence of Bateson's ideas about power, he in fact wrote comparatively little on the subject. He rarely elaborated on his difficulties with the idea of power. While this may be seem paradoxical, it makes sense when Bateson's position is examined. His ideas about power are on two

POVZETEK

Odgovori na vprašanje, kakšna sta vloga in pomen moči v t.i. sistemskem mišljenju so še vedno kontroverzni, kar velja za celotno časovno obdobje od Gregoryja Batesona, ki je začetnik tovrstnih konceptov, pa do današnjih dni. V pričujočem članku se načenja vprašanje v zvezi s krožnim (cirkularnim) in nelinearnim pojmom socialne moči. Zlasti se obravnava odnos med neetičnostjo in možnimi negativnimi vplivi učinkov socialnega vplivanja na eni ter terapevtovim položajem v hierarhiji skupinske moči na drugi strani. Omenjeni so tudi nekateri klinični primeri.

IZVLEČEK

Gregory Bateson je prvi vnesel pojem moči v sistemski način razmišljanja. Bateson je koncept moči videl kot epistemološko napako - unilateralna moč naj ne bi bila mogoča, saj ljudje soustvarjamo odnose, v katere smo vpeti. Nadalje je videl moč kot potencialno neetično in škodljivo v svojih učinkih. Omenjeni avtor je eden od začetnikov systemskega pogleda na svet ; zanimivo je, da dolga leta njegova razmišljanja niso bila deležna kritičnega pretresa. V literaturi, ki se ukvarja z družinsko terapijo, so začeli bolj sistematično obravnavati koncept moči šele v 80-eti. Praktično delo na področju otroške zlorabe in na področju nasilja za domačimi vrati ga je osvetlilona drug način . V takih primerih so ocenili cirkularnost in komplementarnost v razmerju žrtve in tistega, ki je zlorabil svojo moč, kot neetično. Vpeljan je bil nov izraz, ki osvetljuje koncept moči, in sicer "ne - linealno". Izraz pomeni, da žrtev ali šibkejši subjekt v odnosih sicer lahko s svojim vedenjem do določene mere vpliva na močnejšega, toda ne enakopravno. V prispevku avtorica razpravlja tudi o terapevtovi poziciji moči in o manifestaciji moči v hierarhiji. Dileme o konceptu moči ilustrira s kliničnimi primeri.

INTRODUCTION

Once when I have been trying to explain to my patients in couple therapy their relationship as mutual, circular, wife accused me to be cynical. From the circular standpoint their relationship was mutual, circular, but only her nose was broken.

This essay resulted from my dilemmas about concept of power in systemic thinking: -how to understand and how to deal with it without lineal thinking and without being unfair to the individual.

GREGORY BATESON ABOUT POWER

From the foundational ideas of Gregory Bateson through to more recent debates of the 1980s, the question of how power can or should be understood in systemic thinking has been controversial. The problem of theorizing about power in family therapy needs to be contextualized first in terms of the influence of Bateson's foundational work (Flaskas, Humphreys, 1993). D. Luepnitz wrote down that she hasn't found no name cited more often in fifty family therapy texts than that of Gregory Bateson (Luepnitz, 1988). Bateson's amalgam of cybernetics and general systems theory, alloyed with a measure of Russellian logic and post-Kantian constructivism became the hard currency of family systems discourse. As Luepnitz said, it was unusual for the intellectual mentor of a discipline to be the target of so little criticism (Luepnitz, 1988). In the decade since Bateson's death, family therapist have not endeavored to challenge his cybernetic or general systems thinking but instead have simply elaborated on his views. So also his contentious understanding of power has been crucial in the way in which family therapy has engaged with the discussion of power. The influence of his ideas can be seen in the respect and acceptance given to his position on power and equally important, it can be seen in the way oppositional positions have developed with central reference to his ideas. Thus at critical points in the history of the debate within family therapy, Bateson's voice on the subject of power has remained pivotal.

Despite the influence of Bateson's ideas about power, he in fact wrote comparatively little on the subject. He rarely elaborated on his difficulties with the idea of power. While this may seem paradoxical, it makes sense when Bateson's position is examined. His ideas about power are on two

themes. The first theme is that the concept of power is an epistemological error, that one individual can't hold unilateral power over another, because people are always subjects to the constraints of being part of relationship. Power become defined as a lineal concept that failed to grasp the systemic nature of the world (Flaskas, Humphreys, 1993).

Bateson illustrated his claim that unilateral power did not exist with example of Goebbels and with his relationship to German masses. Bateson argued that while Goebbels might have appeared to be the man in power, he nonetheless was dependent on the people for feedback on how better to indoctrinate them. Thus in system terms, while Goebbels controlled the people, they also controlled him (Luepnitz, 1988, Flaskas, Humphreys, 1993).

Also many feminist take a moral position on power similar to that of Bateson (later in the text, feminist which have different standpoint will be mentioned). That is many of us would prefer that human beings think much more in terms of dialogue, collaboration and reciprocity than in terms of achieving control over others. Feminist scholar Marilyn French emphasized these "systemic" values in her critique of patriarchal cultures. The hope that a transformation in social values will come about must not prevent us from recognizing that it has not happened yet and that we ignore the reality of power at our peril. Returning to the case of Goebbels, it is true that an individual among the German masses might express an opinion that could end up influencing Goebbels. But the difference made by that difference of opinion depends not on individual but on Goebbels. Individual can be eliminated; no single person can have an equal impact on Goebbels. The masses may rise up against the man in power, but the fact that collective action is required further reveals the power difference (Luepnitz, 1988).

The second and connected theme is Bateson's idea that punctuation of the world, using the notion of power, is potentially unethical and toxic in its effects. It is clear that the theoretical and political position expressed in these two themes not only precludes further theorizing about power, but in fact actively censors the concept of power. Hence there is an absence in Bateson's own work of any further consideration of power and its effects.

CHALLENGES TO THE BATESONIAN CONCEPT OF POWER

In terms of the influence within family therapy of Bateson's position on power, it is important to note that his censorship of power was repeated initially in the way in which family therapy failed to engage with the subject of power. Indeed, it is only since the early 1980s that power has been given any serious theoretical or political attention within the literature of family therapy. The absence of family therapy's attention to power is of course in sharp contrast to the importance of power as an idea in the wider academic and political milieu of the 1960s and 1970s (Flaskas, Humphreys, 1993).

Having noted the influence of Bateson's ideas on the way in which family therapy failed to engage with the subject of power, the next step is to examine the influence his ideas have had in structuring subsequent debates and discussions. Bateson's two themes of the impossibility of unilateral power and the toxicity of the very notion of power become central here. It was the first idea of the impossibility of unilateral power that became the focus of series of articles in the mid-1980s, which then raised debate about power in family therapy. Challenges were made to the Batesonian equation - the equation beginning with a commitment to understanding relationship in terms of circularity and complementarity, leading to the impossibility of unilateral power, and this in turn leading to a negation of power in the theory and practice of family therapy. In one of the earlier articles in this series, Goldner(1) expresses the concern that would continue to be raised:

"...how are we to explain the complacent brand of moral relativism that allows family therapists to pervert the concept of circularity by confusing an elegant truth, that master and slave are psychologically interdependent, with the moral repugnant and absurd notion that the two are therefore equals?"

It is true that the less powerful can almost always influence the more powerful, but the difference between influence and legitimate power is not trivial. Children, for example, can influence parents by trying out new behaviors, but it is not in a child's power ultimately to define his or her actions as good, or rebellious or sick. Parents and professionals will do that. In seeking a more precise definition of power we might call it the ability to categorize or define things. Or as Nietzsche said, it is the power to name things.

Not surprisingly feminists writing and working in the field of child abuse and domestic violence were particularly struck by the grave difficulties of working

in fields where the abusive effects of power were all too obvious, and yet finding in family therapy no real acknowledgment of power, and a therapeutic framework that gave little help in working with its abusive effects.. Writing from a position supportive to the new epistemology, Dell pointed out the paucity of language within the cybernetic frame to describe the individual's (lineal) experience of violence. His concern was that the use of circularity to describe events could invalidate an individual's experience and that circularity needed to be restricted in its use to explanation rather than description (Luepnitz, 1988, Smith, 1994).

Family therapists, following Bateson, have tried to do without a concept of power and so have maintained the idea that a complementary system should never be described in terms of the relative power of its constituents. This has led to some nefarious ideas that men who beat their wives are in a complementary dance with them. The complementary dance theory is said to afford therapeutic leverage, but as a theory it misses the point that the social institutions of naming(psychiatry and the law) privilege the male partner. Many therapists can resist the idea of power because it implies to them that women are innocent victims of men, or that the female self is free from the violence of desire. Women, of course, are not morally superior to men. A "non-linear" statement of this power problem might be expressed as follows: Women do participate in their own abuse, but not as equals(Goldner, 1991, Flaskas, Humphreys, 1993).

I'm working a great deal in the field of addiction (mostly alcohol dependency), so I'm interested a lot in issues of power and of dependency. The primary characteristics of an addictive process is that the attempt to have power or control over some aspects of oneself through the use of some external agent ultimately renders a person powerless and dependent (Bepko, 1994). Since this statement could be viewed as a description of the dynamics that occur at many levels in male-female interaction within a patriarchal culture, the addictive process offers particular clarity as a lens for viewing some of the gender issues currently of concern to family therapists. The inequity of power is always a problem in addictive families, on many different levels. It is well known that drinking is greater social stigma for women and on the other hand that women are frequently blamed for causing men's addiction or are blamed for their responses to male addiction.

Zf and ZM came in family therapy because husband was alcoholic. Three years ago he lost his job (because of the economic crises; his drinking wasn't obvious but in the family). They mixed their roles -the husband became a perfect

housekeeper and the wife started to improve and to develop her career. He said that now he was powerless, but the wife became very powerful - she was the only one who earned money. He also said that she is powerless only over his drinking. She agreed with him. She in fact enjoyed her new position, the only problem in the family was from her standpoint his drinking. The children said that the father was much better housekeeper than mother and that positions at home shouldn't be changed. In fact everybody except father/husband was satisfied with power redistribution in the family. I think that the issue of power was offered to me "on the plate", but that I missed the opportunity to discuss it with the family because of my countertransference problem (f.e. discussing how the man feels in this position, is it allowed for the woman to live in this way or she can feel guilty, how the hierarchy is changed in the family, how is this family perceived in larger system because the gender roles are mixed, how the alcohol is used to balance the power etc.). In the time of this family therapy me and my husband were buying a new flat and I had more opportunity to earn money and I also had greater salary. I think that wasn't easy for my husband, even we proclaim ourselves as having the same rights and I was ambivalent to my position. But, as it will be mentioned later again, it can be harmful not to mention power. With "not discussed power redistribution and all following effects new spaces weren't open for this family.

More recently, a shift in emphasis from the new epistemology to constructivism has seen a marginalization of the idea of homeostasis on which the concepts of circularity and complementarity rely. The newer emphasis is on narrative, the idea of the therapeutic conversation and the role of cultural meanings and beliefs that underpin the process of change and intervention. Within this new interpretation of the systemic tradition closed systems and circularity are no longer the central concepts to be used in understanding family relationship; hence the theme of the impossibility of unilateral power is no longer at the forefront (Flaskas, Humphreys, 1993, Towns, 1994).

THERAPISTS' POSITION OF POWER

A change could be expected in the way in which power is now being discussed. The literature is now centering more on Bateson's second theme, that is the question of whether power is toxic notion. This theme appears in discussions of the therapists' position of power. There are also dilemmas about the therapists' ability to influence patient change and about hierarchical position of the therapists in relation to the patient - which then links to the

constructivist idea of the therapeutic conversation. Ways of minimizing the expert and more powerful position of the therapist are addressed in several articles by Hoffman, Atkinson and Heath, Anderson and Goolishian (Simon, 1993). Inherent in this kind of discussions is a discomfort with the therapist's position of power and a concern for the potentially destructive influence this may create in the therapist-patient relationship. The articles from constructivists frame elaborate the continuing concern about the idea of power and its potential toxicity in therapy. Minuchin has recently critiqued this work, arguing that there is a lack of engagement with the full realities of power in clients' lives. He points not only to the implications of power for the client-therapist relation, but also to the effects on families in terms of poverty, health and racism (Simon, 1993).

In contrast to the constructivist articles a second strand of work is emerging that focuses on the role and ethics of the therapists. Willbach and McGregor argue that the effect of therapists' neutrality when working with abuse may lead to the person who have experienced the abuse further blaming and may add to the tendency of those who abuse others to further deny. The effect of not naming "power" (and its abuse) is more toxic in its effects on patients than the potential harmfulness of naming power (Luepnitz, 1988, Simon, 1993 Smith, 1994).

HIERARCHY AS POWER

It is Haley and Minuchin who are most responsible for having made the concept of hierarchy a central one in family therapy theory (Simon, 1993). Both of them think of hierarchy in terms of power. Haley defines hierarchy as levels of status and power, while Minuchin describes hierarchy as different levels of authority. Haley and Minuchin see a generational hierarchy as normative in families and also prescribe a hierarchical relationship between therapist and family in order for therapy to be effective.

It is their equation of hierarchy with power that has rendered the image of the hierarchical therapist a fit subject for constructionist critiques. Details of critique have varied as a function of the theoretical perspective of the particular critic. Devotees of Bateson -more properly called second-order cybernetician than constructionists - have decried the way in which the image of the hierarchical therapist perpetuates the epistemological error entailed by belief in the "myth of power". Admirers of Maturana and Varela have pointed to the impossibility of " instructive interaction" to justify their rejection of

hierarchy in therapy. Finally, proponents of a post modernist, language-based view of human functioning (who are constructionists properly so-called) have noted the likelihood that the therapist who operates from a hierarchical position will short circuit the process of dialogue by which meaning is co-created in therapy. Since it is precisely the process of dialogue that is therapeutic, the hierarchical therapist - from this perspective - is frequently no therapist at all. Getting family members to talk over their problems among themselves in order to confront and to resolve their problems their differences is a valuable and neglected tool in family therapy(Simon, 1993, Towns, 1994). The therapist who gets the family talking avoids the pitfall of becoming too central, too intrusive, too controlling. Therapists teach not by telling people how to run their lives, but by helping them to learn something about themselves.

Informing all of these theoretical critiques of the hierarchical therapist is the sound clinical perception that " power idea...can be set up a backlash. A too purposeful insistence on what clients should do or how a change should be engineered sometimes acts against the influence that a therapist would like to have. "(Simon, 1993) The journey from the resulting clinical impasse to the therapist's invocation of the notion of resistance and of a variety of other pathologizing concepts is all too often an unfortunately brief one.

Fivaz-Depeursinge described a conception of hierarchy that differs from the concept discussed above. Nowhere in Fivaz-Depeursinge's description is there to be found the equation of hierarchy with power, which has rendered the image of the hierarchical therapist objectionable to constructionist critics. Replacing power at the heart of Fivaz-Depeursinge's conception are the notions of time and development(Simon, 1993).

In Fivaz-Depeursinge's rendering hierarchy is not conceived as levels of status, power or authority, but as levels of temporality. Specifically, the model "explicitly defines the positions of levels within a system according to their time constants (that is the typical duration of a level's episodes in relation to others). The longer a level's constant, the higher the level is placed in the hierarchy; the briefer a level's time constant , the lower it is placed". As a result of the difference in time constants, events at any given level in a hierarchy can variously be said to be embed, contextualize, or frame events at the next lower level, while events at the lower level can be said to be nested within events at the higher level.

Developmental component is central to Fivaz-Depeursinge's definition of hierarchy. As she defines it, hierarchy always implies development. Whereas for Haley and Minuchin it is natural to use the phrase "power hierarchy", for Fivaz-Depeursinge the phrase that is most apt is "framing-developing hierarchy".

On the other hand, power is a problem for family therapy because power is a problem. As Virginia Goldner wrote down: "...isn't attempt to lift the fact of power out of construct of hierarchy, finally, just such an extended form of sophistry. To create a theoretical New-speak without a category of therapeutic power begs the moral and political questions that power asks. These include, for example, how do some people come to take, and others to cede power? How can power relations be changed? How does the therapeutic situation illuminate or obscure arrangements of power (including those between therapist and clients)?" She emphasized, that Fivaz-Depeursinge hasn't equated hierarchy with power indeed, but she has been talking about critical importance of the issue of equality versus inequality(Goldner, 1993).

The therapist has "a power to have ability of holding", like a parent. The therapist is always holding the situation of treatment, while simultaneously acting within in. The therapist is supposed to be able of containing such things as painful ideas or affects, holding contradictions together without splitting ideas or people into good or bad, holding onto a understanding of people's motives and actions and holding onto hope, to a sense of possibility and to belief in change. And this is a "positive power".

Anderson and Goolishian noted that the therapist is a master conversational artist(Goldner, 1993). But family treatment involves also consultation to a social group, whose ideas and feelings about one another have material social consequences. That's why it is maybe better to use the term dialogue instead conversation, because it conveys a sense of serious purpose. But even "dialogue" doesn't quite convey the social complexity or the social consequences of therapy talk.

Hierarchy evokes echoes of all we feel about authority: less-than-ideal parents, mean teachers, bossy bosses, spouses who try to tell us what to do. But on the other hand, hierarchy can be a very different or has nothing to do with domination. We can see hierarchy also as authority and leadership. Talking about hierarchy in families we are talking about the fact that someone is more or less in charge. More or less because some parents abdicate leadership by treating the kids as equals (trying to construct reality?) or by

acting like the therapists some people don't want to be - trying to control everything, demonstrating the lack of respect and tolerance that's guaranteed to produce rebellion. Someone has to be in charge of therapy, too(Nichols, 1993).

Atkinson thinks that the central issue in discussion of hierarchy concerns the balance of risk to individuals involved in relationships(Atkinson, 1993). If the balance of risk in a relationship is equal for both individuals, he assumed that the relationship can be best described as "heterarchical". In such relationship both persons feel equally able to say no. In hierarchical relationships individuals do not feel equally able to say no. Often, one party stands to lose more than the other if problems arise in the relationship. Atkinson made following assumptions while commentating the therapist client s relationships(Atkinson, 1993):

- I assume that I am often in a position of elevated influence (as therapy begins, clients may be elevating therapist to a position of elevated influence).
- I assume that I often cannot avoid being in a position of elevated influence(clients even more respect therapist's authority once they saw that he/she didn't particularly care to have it).
- I assume that it is possible to abuse my elevated position of influence. There are many forms such abuse takes, f.e. by implying that there is obviously only one explanation for the client's situation, by pathologizing clients who disagree, by facilitating dependency.
- I assume that the appropriateness of my influence is closely related to the degree of congruence between my conscious posture and my more basic emotional reactions.
- I assume that my influence is most appropriate when I focus on clarifying my own process while encouraging clients to focus on clarifying theirs.

As it was said above, therapists have power to name things. The team of three therapists decided to name father of family S to be an alcoholic. The family S came into the family therapy because of 25-years old daughter's drinking. We named father to be alcoholic in the 8th session ; family showed great disapproval and left the therapy. I was sure, that the diagnosis was right - but family has no gain, when we as therapists named the symptom; I think that it would be therapeutic and functional, if family could be able to identified it by themselves(therapist should work more on dialogue between family members).The family S needed "the perfect father " and we as therapists were too intrusive and too

impatient with the "truth". In discussion we pathologized the family that they are "in great denial and too resistant to change"- and that they can't be helped.

While three therapists were working with family H, emotional (and maybe some other) abuse of 16-years old daughter was identified. Father and mother - both drinkers - abused daughter while struggling for the power . They were continuing abusing her also during the sessions. The therapist used her power in the positive way; she clarified the transactions and proposed to the daughter not to sit between the two parents in the session, but to move her chair away from them (she willingly did so). So father and mother had to continue their struggle alone.

CONCLUSIONS

Bateson was " one of the beginners". I understand his insisting on circularity as a benevolent - with a purpose not to stigmatize and not to found guilty the individual. But in some aspects of power, on the field of abuse, his ideas can become even unethical, not only unfunctional. If there is no unilateral power, there's also no individual responsibility. But now it's accepted as a norm, that circular working with abuser is not possible, until he (or she) isn't prepare to take his/her responsibility for abuse. Even if there's no abuse in the family, it is very functional to know, who has the greatest legal power in the family - that is the person with the greatest resources for change. In this sense we missed a lot of times to recognize power as something positive - too many times we conceptualize power as something negative, destructive. If we know, who has the greatest power in the system, than we won't victimize the victim and demand that the weakest member of the system would make the greatest changes.

An Albanian women, an opera singer, is my neighbour. She - even very well educated woman - have to obey decisions of her husband. All surrounding Slovenian (emancipated) women are angry at her, because" she doesn't try hard enough to change the circumstances " - as media also expect from women.

I think that in systemic thinking we should be careful while trying to reframe the most vulnerable member of the family as the most powerful. It can be understood, that he/she is most responsible for the change. From the circular standpoint it is obvious that a little baby is the most powerful member (in "normal" family) - he decides, when mother can sleep etc., but has obviously no legal power.

What about the equality between therapist and clients? They are not equals. Clients are, to paraphrase George Orwell, "more equal" when it comes to whose point of view ultimately counts. Therapists are, or should be, more equal when it comes to training, expertise, and objectivity - and taking the lead in what happens during the therapy hour. It's fine and necessary to criticize power - if what's meant by that is domination and control; it's not so fine to abdicate leadership and responsibility, especially when abuse takes the place.

LITERATURE

1. Atkinson, B.J. (1993). Hierarchy. The Imbalance of Risk. *Fam Proc*, 32,167-170.
2. Bepko, C.(1994). Disorders of Power: Women and Addiction in the Family. In: McGordick et al(Eds.).*Women in Families*. London,
3. Flaskas,C., Humphreys,C.(1993). Theorizing About Power: Intersecting the Ideas of Foucault with the "Problem" of Power in Family Therapy. *Fam Proc* , 32, 35-47.
4. Goldner,V.(1991). Feminism and systemic practice: two critical traditions in transition. *Journal of Strategic and Systemic Therapies*,10, 118-126.
5. Goldner,V.(1993). Power and Hierarchy: Let's Talk About It! *Fam Proc*, 32,157-162.
6. Luepnitz, D. A. (1988). Critique of the Cybernetic Epistemology of Gregory Bateson. In: *The Family Reinterpreted*. NY , Basic Books,150-167.
7. Nichols, M.P.(1993). The Therapist as Authority Figure. *Fam Proc* , 32,163-165.
8. Simon,G.M.(1993). Revisiting the Notion of Hierarchy. *Fam Proc*, 32, 147-155.
9. Smith,G.(1994). Hierarchy in families where sexual abuse is an issue. In:Burck, C., Speed, B.(Eds.) *Gender, Power and Relationships*. London , Ronttedge,86-99.
10. Towns, A.(1994). Asthma, Power, and the Therapeutic Conversation. *Fam Proc* , 33, 161-174.

The case study of a younger woman who had no menstruation for more than three years is presented. Introductory psychodiagnostic treatment revealed extensive restraints on the oral possessive and aggressive field accompanied by stressed symbiotic ties and identity problems

PRESENTATION OF THE PSYCHOTHERAPEUTIC TREATMENT OF PSYCHOSOMATIC PROBLEMS OR IN PURSUIT OF WOMANHOOD?

Janez Rojšek

KEYWORDS: psychotherapy, psychosomatics, symptom change process, formation of the self

KLJUČNE BESEDE: psihoterapija, psihosomatika, proces spremembe simptoma, oblikovanje selfa

ABSTRACT

The case study of a younger woman who had no menstruation for more than three years is presented. Introductory psychodiagnostic treatment revealed extensive restraints on the oral possessive and aggressive field accompanied by stressed symbiotic ties and identity problems.

They started dating at the age of seventeen. He was a sportsman who was

The application of AT was first indicated by somatic symptoms and the patient's interest. Her feelings and visualisation enabled a fast move to causal, analytical psychotherapy.

Psychotherapeutic process is clearly shown in developmental phases which led, through somatisation, to psychogenic problems, narcissistic feeling of shame, clearer formation of self, and finally to pregnancy and conception respectively at the time of reporting.

PRIKAZ PSIHOTERAPEVTSKE OBRAVNAVE PSIHOSOMATIČNIH TEŽAV - ALI ISKANJE ŽENSKOSTI?

POVZETEK

Prikazan je primer psihoterapije mlajše ženske, ki več kot tri leta ni imela menstruacije. Uvodna psihodiagnostična obravnava je pokazala obsežna zadržanja na oralno posesivnem in agresivnem področju ob poudarjeni simbiotični vezanosti in identitetnih težavah.

Telesna simptomatika in pacientkin interes sta najprej indicirala uporabo ATja. Doživljanje in vizualizacije pa so omogočale hiter prehod na vzorčno-analitično psihoterapijo. Psihoterapevtski proces se nazorno kaže v razvojnih fazah, ki so prek somatizacije pripeljale do psihogene problematike, narcističnega občutka sramu, jasnejšega oblikovanja selfa, do nosečnosti oziroma zanositve v času referiranja.

ABSTRACT

The case study of a younger woman who had no menstruation for more than three years is presented. Introductory psychodiagnostic treatment revealed extensive restraints on the oral possessive and aggressive field accompanied by stressed symbiotic ties and identity problems.

A 27-year-old woman is presented in the casuistic presentation of the psychotherapeutic treatment. The patient, who finished the College of Administration, has been more than 3 years without menstruation. Although she was given a thorough diagnostic and therapeutically hormonal treatment by her gynaecologist, there was no change. All organic reasons proved to be Bp.

SUMMARY OF THE DIRECTED ANAMNESIS

SYMPTOMS

The patient reports to treatment upon the recommendation of her brother. She reports that her problems began some three years ago, when she started working as a secretary of self-management bodies in the bank. She also tells that she had studied law and due to the lack of persistence and her great wish to reach a profession, she then finished the College of Administration. She had never had any problems regarding her education: she was an excellent pupil in primary school and a good student in high school as well. The abundance of material she was confronted with when she began studying law was such a problem that she did not satisfactorily complete the first year of her studies. She did not give up but tried again next year. After the third year, she did not manage to pass all her exams so she became depressed and decided to continue her studies at the College of Administration. In addition to that, she split up with her steady boyfriend she had been dating for 10 years, a month ago. It was a hard blow for her which ultimately depressed her.

She believes an adult persons should be firm, withheld and always without problems. If any problems occur an adult should try to solve them within his/her own family. The marriage of her parents represents an ideal to her especially when she tries to view it in the light of other marriages. She doesn't feel too well at work although she is communicative and always ready to offer help. In her opinion that is because she only tries to cover her real problems. It seems to her that she is unable to defend herself. She feels rather shocked when she finds out that some people at work had tried to do her harm but she found it out after having been warned by some co-workers.

She let her boyfriend live according to his notion of free life. They split up because of her groundless jealousy. She comments: "That's not nice, I know." They started dating at the age of seventeen. He was a sportsman who was

away from home quite a lot and didn't have much time to spend with her. She didn't want to set any limits or bind him with their relationship in any way. He reproaches her that she is too tightly attached to him and doesn't want to look for company of her own, although she sings in an academic choir. They were classmates and only after they had found jobs and she had started talking about their living together, he began avoiding their conversations which gradually became a real nuisance. Being still in love with him, she is engrossed in thinking about him.

In this situation she feels humiliated and hurt. Because she has given so much and received so little, she has the feeling that she has been double-crossed. By putting so much in the relationship with her boyfriend and literally living for it, she was practically infatuated with him. They even told her she had no other aim in life besides him. She is easily huffed and could even revenge although so far she has managed to withdraw. As she says : "I'm so sick because I'm not able to get things straight into other people's heads." Sex hasn't played an important role and she has never had orgasm. In addition to that, she has no sexual experiences with other men. Sexual relationships were mild even though she often encouraged them. The reason for this situation was supposed to be another woman.

Her ideal is an extrovert, sociable man, who is important and who is willing to discuss various things. He shouldn't be anonymous. That probably misled her since she knew the boy's father, her professor, who is a very kind man. His son is just the opposite. She is jealous "as hell" which she thinks is a very bad emotion. She has always felt that she has a rival and so she tries to analyse how much better other women are. Although she is aware that her boyfriend had other women, she is ashamed to ask whether it was true or not. Her anger and rage are hidden inside her. Her state of mind reflects at work where she is able to express her resolute "no" which wasn't the case some time ago. She used to be ready for everybody, willing to listen to problems, helping people, giving professional advice, organising meetings etc. People were never grateful and hence she was never adequately "rewarded." Although she is very thrifty, she used to lend money to her colleagues when they were in need. Her parents taught her how to deal with money and how to be financially inventive.

Her parents are 61 years old. Her mother is a retired bank employee and her father a retired professor. The only thing that is of any value to them is the grade excellent; they feel only adequate school and titles are of any importance. Her mother is hard-working; a good person one can easily rely on,

but she suffers too much if everything doesn't work out for her children. It happens so often that she even interferes in their personal matters. In order to avoid arguments, the patient and her brother always have to report where they go. When confronted with problems at school, the patient could more easily complain to her mother, but she looks for advice with her father which her mother does not approve of. The patient takes shelter with her mother, but the solutions to problems are the father's domain since he was brought up to defend and to feed. It was his wife who introduced him to social life. The father's attitude towards young people is full of understanding; the patient concludes this on the basis of his father's attitude toward students he is tutoring. There were no conflicts between the patient's mother and father and even if there were some, the patient and her brother have not noticed any. Sexuality was no taboo so she was given answers to all her questions; getting dressed or undressed presented no problem although they appreciated intimacy. Her father showed considerable jealousy when the patient decided to visit her boyfriend at the time when he was in the army. In spite of his father's feelings, she decided to carry out her plan. Her father is much more withdrawn in his relationships, whereas her mother tends to be critical. The patient's grandmother, who is 83 years old, is in command of everything, being very authoritative, domineering and manipulative. The patient first severed her relations with her after their conflict.

The patient is afraid of failure although she has always considered herself as a successful student. She has always had what she wanted and then after the third year at the university, she decided to give in too quickly. It seems to her that success is something too highly stressed in their family. The words like "the doctor's son or the professor's wife" make her angry. Her weak point is that she is not persistent enough in her work. In case of a failure, she takes the line of least resistance. She thinks she is not ambitious enough, she gets bored too quickly, but in fact she is, by nature, somebody who does not take risks. It bothers her that she cannot sign things she prepares and that other people take advantage of her work. She is sent to different seminars. To her that is a proof that they really trust her but at the same time she feels that her manageress feels jealous about it. It seems to her that she always tells too directly what she has in mind so her colleagues often say "mind your own business and let others alone". Her manageress often wanted her to work overtime and even to do some work at home. It was all this because she has got no family and no obligations connected with it. Since her work does not satisfy her anymore, she started rejecting the requirements of her manageress. The patient is a pessimist by nature; she is afraid of future because she is no more certain who will be her partner and how her future life will look like. It

is true that she considers a family, children and a partner to be her sense of life. After so many years she spent together with her boyfriend, she feels there is a dark hole in his place. She often wonders if she is able to bring up children, since she lacks independence regarding housework; she cannot cook or wash clothes because this all is her mother's domain. "I'm a spoiled thing", she remarks. That is why she has considered to hire an apartment in order to prove and show herself that she is capable of living on her own, without her parents. All her colleagues are married and the patient thinks she wouldn't be able to cope with the style of life they lead. She is surprised that all these women, who have to deal with their work as well as take care of their families, have no problems.

She would say she sees no sense or aim in her life; she lacks self-confidence. Whenever she thinks of something or starts doing it, the following thought appears : "I won't succeed anyway".

She wants to complete her studies, have a family, two children and find somebody she could trust. To be successful at work is also one of her wishes. She has been dreaming about her boyfriend lately. These are pleasant dreams and when she wakes up she feels excited. In her dreams she went swimming with him and talked to him a lot.

She dreams about a new job and new colleagues with whom she would be able to get along well.

What are her problems that she would like to solve :

- She is too sensitive; she should not get involved so much.
- She tends to draw back instead of trying to socialise a bit more; she would like to discuss only serious matters.
- to have more optimism, a stronger will, because she now lives only from memories.
- to go in for things with hope and not burdened with complexes.

When our anamnesis sessions are rounded up, she feels astonished because she thinks she does not know herself. These areas are: her studies, job, parents. Once these problems are expressed aloud they sound quite differently. She discusses a number of dilemmas which come to the surface when, on the basis of our treatment, she tries to find her identity by moving into a new apartment, finding a new job, and reaching a decision regarding the choice between her professional career and family life. She expects a crisis

sometime around the New Year, because she will then have her birthday when everybody talks about family life etc.

PROGNOSTIC ASSESSMENT

The prognostic assessment contained a number of factors which enabled psychoanalytically directed treatment. Social adaptability and involvement, sociability, adequately high intelligence and a sense for organisation and languages were favourable prognostic features. She was also capable to reflect her own experiences and emotional responses. Her physical, somatic status is good and she is well equipped with energy; her figure is short and plump, and she is likeable.

From the prognostic point of view, her lasting symptoms are less favourable.

Prior to this state, she used to have headaches in spite of her successful professional life, which is not accompanied by satisfaction and as such resembles workaholicism which, together with the symptoms, serves as a defence against the usual requirements and demands life sets up in front of a person of her age. That is why the pressure of her illness was estimated as functional.

From the diagnostic point of view, we can see there are extensive inhibitions on the oral possessive and aggressive expansive area together with a stressed symbiotic link and identity problems (insufficiently developed self).

THE PROCEDURE OF THE THERAPY

In the pact for the analytically directed psychotherapy (sessions twice a week) the patients accepts the offered conditions. She reaches the point where she states that "one has to do something for him/herself in life". In order to decide what this is, one should give this matter a thorough consideration. She wants to achieve "inner stability" so she would like some assistance with AT.

Regarding her psychosomatic picture, it is agreed to dedicate the introductory sessions to AT. A special attention is paid to her feelings, thoughts, images which appear during the training. They are obsessively connected with her ex-

boyfriend as well as with her job. After the introductory sessions she keeps asking herself why she is so inclined to do this and how she would like to get most with as little effort as possible. And then she so easily gives in. The association technique was applied. She comments that men have more rights and possibilities. Namely, she spent most of her childhood surrounded by boys and played their role. "Is it possible to preserve one's own sex and do what the people of the opposite sex do?"

Regular training and "orders" as well as the possibility to become the president of the choir are connected with disappointments, because she is "a good for nothing" at work, and the performer of her mother's orders at home. "I'm not meant for this world; I needed and expected support, protection and acceptance".

She is thinking about self-confidence and independence; the news about her own apartment come as a blow from the blue. After realising that her "body does not respond as she expected" she first mentions the feeling of shame together with feeling of failure and humiliation.

After the 11th session, we do not deal with training but concentrate on the analytical work. The patient talks about her bad conscience and about herself as being only her mother's shadow without individuality. I add that she has also given up her menstruation. Her dependence from her mother is expressed by "she was moving me around as if I were a cat". She connects this to her relationship with the boyfriend. She was her boyfriend's friend and not a woman in their relationship, and hence her sexual problems (frigidity). He still belongs to her.

During the 14th session she first mentions that she feels less hesitant, less afraid of the unknown. She is also more determined and firm. Her mother is excited and tries to evoke her daughter's feelings of guilt.

The patient is willing to meet her ex-boyfriend and find out the whole truth. In this way, she says, she would cover her real loneliness and dependence. It all reflects in her tendency to overeat as well as in her problems with menstruation. For the first time she faces her splitting into good-bad, white-black. Arguments which she has with her mother are settled with her manageress.

After coming back from abroad, she reports, during the 17th session, that she has managed to conquer the woman in herself, who is only trying to take

advantages by binding to her boyfriend which was only a child's fun. She realises she is capable of having a new relationship. There is an impulse to apply for an apartment, which she hires much later. During the next session she realises that she does not want a family, children and responsibilities connected with them. There are more frequent arguments within her family due to her attitude, behaviour and higher degree of independence. Her father's reactions are turbulent and mixed with jealousy towards the therapist. The parents declare that both their daughter and son are still children who are supposed to follow their orders. The patient experiences she is superfluous, useless: "I don't exist any more; I don't mean anything to anyone." She is extremely involved in her duties as the president of the choir. At the same time, she experiences rehearsals which guarantee success, as something humiliating because she cannot easily accept that people are not perfect. The meetings of the choir members are accompanied by diarrhoea.

During the 22nd session, she connects the menstruation with resistance and punishment : she hurts her father and rejects the mother. She has always been pushed aside because she is a woman. Her brother has always been their favourite. She trusted him, but he was humiliating her by : "Which school have you finished?" During the 23rd session she says she is "a flower without a blossom". The reason is a complete symbiosis at home, without any autonomy and individuality concerning wishes, experiences and ways of dealing with life. She has been working and fighting for people but in fact she was losing them. She trembles with fear of failure. Only slowly does she realise that she sets her own limits as well as inappropriately replaces love with professional success etc.

In the 34th session she talks about her ideal "perfection of the superhuman" who works effortless. But at the same time she confronts her resistance : "I want no changes, I feel comfortable". Watching TV and daydreaming are two ways of dealing with loneliness and confrontation with herself. In this way she realises that she slowly begins to move away from her boyfriend who embodies independence, risk, ingenuity - everything that she lacks.

Her father's thoughts about his last will direct her to her fear of death and new responsibility. She is also thinking about infantile roles within her family. This leads up to her thinking about an ideal boyfriend and she is proud to find out that nobody is "good enough" for her.

The 48th and 49th sessions were completely dedicated to the investigation of the mother-daughter relationship. Through this relationship she identifies her

role in the choir which is "a puppet who works for everybody". Nobody is there to defend her or show her any kind of gratitude. She helplessly states that they "treat me as if I were a piece of cloth".

During some last sessions she reports about a strange feeling she is not able to define.

In the 50th session she announces, that she has had her menstruation. At first she does not understand the mechanism but later she defines changes regarding her independence, maturity, activity; she points out her fear of loneliness as a current problem, which she reduces by escaping into work. And in the area of her professional work, she demands her immediate perfection and uniqueness.

During the following sessions she connects her overeating with love, loneliness and her mother's attitude towards her. Her colleague's death, due to cancer, is also the theme of her reflections. In the 59th session she tells that she was given notice and was supposed to move although it later turns out that she had rejected the offer to buy the apartment. She moves back home and because of her bad condition she even feels sick a few times and loses one menstruation. It is once more evident that she sees her father as a good person and her mother as bad one.

During the 61st session she realises that "I don't like myself". She continues in the next session by speaking how sorry she feels for herself, how unsatisfied she is with herself. She meditates over the sense of human existence, about the sense of living and life in general. She first mentions aimlessness etc. Since she has managed to solve the problems which were the reason for coming to treatment (menstruation), she thinks that all the above mentioned questions are something that have attracted her attention lately. This could be the starting point for further broadening of therapeutic objectives and for the continuation of the psychotherapeutic treatment.

230 sessions have been carried out so far. Narcissistic feelings of shame have become more evident. According to my experience, such feelings never completely disappear but they raise numerous questions regarding the length and the contents of the therapeutic process as well as concerning its procedure and termination.

SEBIČNI GEN, PSIHOLOGIJA IN PSIHOANALIZA

Vid Pečjak

POVZETEK

Po teoriji sebičnega gena je enota življenja gen, ki se replicira in prehaja na potomce. Zato sta glavni človekovi človeka razmnoževanje, ki ga omogoča spolnost, in preživetje, ki ga omogoča zadovoljitev fizioloških potreb, kar nas spominja na Freudov libido in eros, delovanje destruktivnih genov pa na tanatos. Funkciji ne delujeta na zavestnem nivoju. Ker enaki geni ščitijo drug drugega, se genetsko podobni ljudje podpirajo, genetsko različni pa tekmujejo za vire. Mnogi psihološki in socialni pojavi se ujemajo s teorijo sebičnega gena, celo Ojdipov konflikt, mnogi pa ne, npr. nrecipročni altruizem pri osebah, ki niso sorodniki (npr. posvojenstvo, homoseksualnost in samstvo).

ABSTRACT

According to the theory of selfish gene the unity of life is not a person, but a gene, which replicates and passes over to descendents. Therefore the main human functions are multiplication, which is dependent on sex, and survival, which is dependent on satisfaction of physiological needs, which remind us of Freudian libido and eros, whereas the influence of the destructive genes of tanatos. The functions are not necessary conscious. Since identical genes defend each other, genetically similar people support themselves whereas genetically different people compete for the sources. Many psychological and social behaviors are congruent with the theory of selfish gene, even the, Oedipal conflict, but many not, for example some forms of altruism, homosexuality and celibate.

Zgodbo o Edu in Fredu so prvič objavili znani psihologi Newman, Freeman in Holzinger leta 1937, kasneje pa je izšla v nekaterih psiholoških monografijah in celo učbenikih. Po učbeniku Child Psychology (Johnson in Medinnus, 1974) jo citiram takole:

"Zgodba je zanimiva zaradi nenavadne vzporednosti obeh življenj, čeprav 25 let nista vedela drug za drugega. Oba so vzgojili starši brez otrok, oba sta mislila, da sta njuna edina otroka. Čeprav sta živela več kot tisoč kilometrov narazen, sta bila enako izobražena, oba sta se zaposlila kot mehanika v istem velikem telefonskem podjetju. Ženama je bilo ime Mery. Istega leta sta se poročila in dobila sina. Imela sta psa terierja z imenom Trixie. Kasneje sta izjavila, da se jima je od zgodnjega otroštva vsiljevala misel na brata, ki je umrl, to sta večkrat rekla tudi otrokom v igri.

Zgodba o njenem srečanju pa meji že na fikcijo. Ko je bil Ed star dvaindvajset let, ga je delavec njegovega podjetja, ki je prišel iz daljnega mesta, pozdravil: "Hallo Fred! Kako gre delo od rok?" Ed je odgovoril, da se ne poznata in da mu sploh ni ime Fred. Pa ga ni prepričal. Sodelavec je menil, da skuša prikriti svojo identiteto. Kmalu zatem ga je še nekdo nagovoril "Fred" in menil, da če že ni Fred Blank, mu je na las podoben. Tokrat se je Ed vznemiril in povedal staršem, kaj je doživel. Starši so neradi priznali, da je posvojenec in dvojček. Drugega dvojčka je posvojil zakonski par v rodnem mestu, a niso imeli nobenega stika z njimi...

Ed je poiskal Freda. Dobila sta se na velesejmu v Chicagu in tedaj so ju tudi pregledali. Takoj sta postala prijatelja. Velik vtis je naredila nanju podobnost njenega položaja, ki je končno pripeljala do odkritja. Tedaj sta bili pri psihologih tudi dvojčici Ethel in Ester. Skupaj so se sprehodili po razstavi in ljudje so se presenečeno ozirali za dvema popolnoma enakima paroma. Pritegnila sta celo večjo pozornost kot sama razstava."

Od odkritja Eda in Freda je genetska psihologija ali vedenjska genetika, kot ji pogosteje pravijo, zelo napredovala. V ustreznih monografijah je mogoče prebrati natančne korelacijske koeficiente med različnimi sorodniki glede inteligentnosti in drugih sposobnosti, osebnostne lastnosti in celo interese. Da pa na vprašanje, kakšen in kolikšen je vpliv dednosti na osebnostne lastnosti in vedenje ljudi, še danes nimamo zanesljivega odgovora, dokazuje novejša knjiga Herrnsteina in Murraya (1994) **Zvonasta krivulja** (naši modrijani so naslov narobe poslovenili Bellova krivulja, kot da izhaja iz priimka Bell). V znanstvenih in laičnih krogih je takoj sprožila veliko zanimanje in tudi kritiko, kljub rekordni nakladi 400.000 izvorov pa je bila v nekaj mesecih razprodana.

Razen o vplivu dednosti na sposobnosti in osebnostne lastnosti se v zadnjem poldrugem desetletju čedalje bolj govori in piše o vplivu na motivacijo in psihosocialne pojave, kot so npr. agresivnost, altruizem, zvestoba, spolno obnašanje, religija in zavest. Že ta skrajšani seznam pove, da gre za pojave, ki so že dolgo v središču zanimanja psihologov, sociologov in posebne znanstvene discipline z nazivom **sociobiologija**.

Ena od bioloških teorij, ki je imela velik odmev tudi v drugih vedah, npr. sociologiji, etiki in celo politologiji, je Dawkinsova **teorija sebičnega gena**. Avtor jo je leta 1976 obelodanil v knjigi **The Selfish Gene** (leta 1979 je bila celo prevedena v srbohrvaški jezik), vendar je trajalo dolgo, preden je odjeknila v psihologiji, čeprav se nekatera psihološka vprašanja v zvezi z njo kar sama vsiljujejo. Prav tako preseneča navidezna kompatibilnost med teorijo sebičnega gena in nekaterimi postavkami psihoanalize. Freud sam je priznal, da je mnoga svoja spoznanja dobil pri Darwinu. V nasprotju z njim pa se postanalitiki zanimajo za vse drugo kot za genetiko, npr. za komunikacijsko teorijo, strukturno teorijo in lingvistiko.

To kratko predavanje nima namena razlagati teorijo sebičnega gena, še najmanj njene biološke osnove (npr. podvajanje DNA), zadostuje naj opis tistih postavk, ki so zanimive in pomembne za psihologijo.

ENOTA ŽIVLJENJA

Kaj je enota življenja? Če je enota sistem, ki se ohranja, potem lahko na vprašanje odgovorimo na različne načine. Za večino ved, med njimi tudi za psihologijo, je enota življenja osebek, posameznik. Za sociologijo je enota večja od posameznika, je skupina: pleme, narod ali kakšna drugačna skupina. Za biologijo je enota največkrat osebek, včasih skupina (npr. čebelja družina), za teorijo sebičnega gena pa gen, ki se ohranja in prehaja z organizma na organizem in iz generacije na generacijo. Po Dawkinsu je osebek le "stroj za preživetje" oz. začasni prenašalec genov, nekakšen "čoln z veslači", ki se na vsaki postaji prerazdelijo v druge čolne. Ker čolni razpadejo, veslači pa nadaljujejo potovanje v drugem čolnu, so na svoj način nesmrtni. Posamezen gen sicer propade, toda njegove kopije se nadaljujejo v potomcih. V tem smislu so nekateri geni stari celo na stotisoče in milijone let.

Geni oz. odseki na verigah DNA vsebujejo sekvenco dvojično povezanih baz, kar je njihov informacijski zapis, ki usmerja izgradnjo beljakovin in s tem organizma in posredno osebnostnih lastnosti in vedenja. Pri tem ima

posamezen gen posamezno funkcijo (monogenetska pogojenost), vpliva pa tudi več genov na isto funkcijo (poligenetska pogojenost). Domnevajo, da je razvoj inteligentnosti odvisen vsaj od 150 genov. Vsekakor pa ne vplivajo vsi geni neposredno na izgradnjo organizma (npr. regulacijski in mutacijski geni in še posebno odvečna DNA).

Iz teorije sebičnega gena sledita dve glavni funkciji (osnovna motiva) človeka:

1. **Replikacijska funkcija.** Zagotavlja jo spolnost, ki je - tako kot po Freudu - osnovni in najpomembnejši življenjski motiv. Spolnost ima na ravni genov replikacijsko in na ravni organizmov reprodukcijsko funkcijo, medtem ko je spolni užitek (in tudi vse drugo, kar sodi zraven, zaljubljenost, dvorjenje itd.) le pogoj, ki omogoči reprodukcijo. Zanimivo je, da tudi katoliška cerkev vidi smisel spolnosti le v reprodukciji in ne dovoljuje spolnega uživanja brez poskusa reprodukcije (prepoved kontracepcije).
2. **Preživetvena funkcija.** Geni se lahko replicirajo le pod pogojem, da se dovolj dolgo ohranjajo v svojem "stroju za preživetje", da se "čoln, v katerem plovejo, ne potopi prezgodaj". Zato mora biti fiziološkim potrebam, ki ohranjajo organizem (npr. potrebi po hrani), zadoščeno. Mnogi psihologi (tudi naš Mihajlo Rostohar) so imeli težnjo po samoohranitvi za osnovni človekov motiv, kateremu so podrejeni drugi motivi. Sigmund Freud pa je v kasnejšem popravku psihoanalize pisal o **erosu ali nagonu življenja**, ki je usmerjen k ohranjanju življenja.

Pomembno je poudariti, da obe funkciji ne delujeta zavestno. Praviloma vplivata na vedenje brez posredovanja zavesti. Če si sposodimo Freudov izraz, bi lahko govorili o nekakšnem genetskem nezavednem. Med spolno aktivnostjo človek ne misli na potomstvo, pogosto ga skuša celo preprečiti s kontracepcijo. Zavest pa ima funkcijo opravičevanja, racionaliziranja oz. izkrivljanja pravih motivov.

Težnja po reprodukciji (spolnost) in težnja po preživetju (samoohranitev) delujeta praviloma usklajeno in sta druga od druge odvisni. V posebnih razmerah pa lahko nastopi med njima konflikt.

Praviloma prevlada preživetje, kar je razumljivo, ker brez preživetja tudi reprodukcija ni mogoča. Vzemimo prenaseljenost. V znanih Calhounovih eksperimentih (1962) s podganami je samicam upadla plodnost, poleg tega so zapuščale in celo napadale lastne mladiče. V Avstraliji se krave tako

razmnožijo, da jih kmetje pobijajo kar s strojnicami, da ne bi prihajajoča suša še bolj skrcila njihovega števila.

Vsi ti pojavi so lahko osnova za oblikovanje svojevrstne dinamične psihologije, ki bi bila v marsikaterih značilnostih podobna drugim psihodinamskim teorijam, ki govorijo o motivaciji, nezavednem, racionalizacijski funkciji zavesti in intrapsihičnih konfliktih.

ALTRUIZEM

Enaki geni ščitijo drug drugega ne le v odnosu prednik - potomec, temveč tudi v odnosu do drugih organizmov z enakimi geni. Genetsko podobni ljudje se podpirajo, genetsko različni pa tekmujejo za preživetje, kar je morda eden od virov rasizma in sovraštva med plemeni. Vendar to ne more veljati za narode, ker so genetske razlike znotraj njih večje kot med njimi (Sforza in sodelavci, 1991). Ne obstajajo slovenski, srbski ali nemški genomi (izjema so samo narodi, ki so živeli v veliki izolaciji, npr. Laponci), vendar pripadniki narodov lahko zmotno verujejo, da so si genetsko ("po krvi") podobni. Zmotna vera ima enak vpliv na vedenje kot utemeljena vera.

Razlikujemo **nerecipročni** in **recipročni altruizem**. Prvi pomaga ohranjati enake gene pri sorodnikih, pri tem je altruizem tem večji, čim višji je koeficient sorodstva oz. čim več enakih genov imajo organizmi (poleg genov, ki so skupni celotni vrsti Homo Sapiens).

Koeficient sorodstva s seboj znaša 1,0. Vsakdo je sam sebi največji sorodnik. Enak koeficient velja za enojajčna dvojčka. Ed in Fred sta imela koeficient 1,0, kar pomeni identičnost. Če bi se poročila z Ethel in Ester, bi bili otroci obeh parov v genetskem pogledu bratje in ne bratrance.

Med očetom in sinom ter med materjo in hčerjo znaša koeficient sorodstva 0,5, sin pa je nekoliko sorodnejši materi kot očetu, ker vsebuje kromosom X več genov kot Y.

Brata imata koeficient sorodnosti 0,5, toliko kot z očetom. Vendar je z očetom vedno 0,5, ker prejme sin od očeta 50% genov, med bratoma pa je ta vrednost samo povprečje. Konkretna brata prejmeta od istega očeta različen odstotek enakih genov, kar je odvisno od naključja, teoretično bi bil možen celo koeficient 1,0 ali 0,0.

Med starimi starši in vnuki ter med strici in nečaki znaša povprečni koeficient sorodnosti 0,25, ki pa se med konkretnimi osebami zelo razlikuje. Lahko se zgodi, da med starimi starši in vnuki ni večjega sorodstva kot med tujci.

Po četrti generaciji se genski vpliv prednikov porazgubi (razen kadar se križajo različne rase). Prapraočeti niso podobni svojim prapravnukom nič bolj kot tujcem. Angleška kraljica je neposredna potomka Vilhelma Osvajalca, vendar mu ni genetično nič bolj podobna kot povprečnemu Angležu. Ljudje v nasprotju s tem verujejo, da imajo potomci "kri" prednikov v sebi za vse večne čase.

Johnson (1993) je preučeval borbe skandinavskih dinastij za prestol in ugotovil, da so se ožji sorodniki manj pobijali med seboj kot širši, kar je pripisal genetskemu dejavniku. Zgodba o Kajnu in Abelu z vidika sebičnega gena ne zveni posebno prepričljivo. Vsekakor pa so se v zgodovini vseh dežel pobijali tudi bratje, kadar je bil bratomor cena prestola. Bratomor se praviloma bolj obsoja kot umor tujca.

Sebični geni težijo (besede težnja, tendenca ali želja so v zvezi z geni le metafore, ki bi jih lahko zamenjali z besedo "vplivajo") k replikaciji in organizmi, kot njihovi nosilci, k reprodukciji. Rekli smo, da dobijo otroci 50% genov od očeta in 50% od matere (razliko med kromosomoma X in Y lahko zanemarimo). Pri incestu pa od enega roditelja pride kar 75% genov. Ker pa geni težijo k **čim večji replikaciji**, se pojavljajo incestualne želje in poskusi. Morda je v tem tudi genetska podlaga tistega, kar je v Freudovem učenju dobilo tako velik pomen kot Ojdipov kompleks (pobuda pa bi morala priti od staršev, kar je v soglasju z učenjem nove **feministične psihoanalize**. Ne pozabimo, da pri spolni zlorabi lastnih otrok prihaja pobuda vedno ali skoraj vedno od staršev).

V tej točki pa funkcija reprodukcije pride v konflikt s funkcijo preživetja. Reprodukcijska funkcija brez preživetja nima nobenega razvojnega smisla. Njen edini učinek je nesmotrno izčrpavanje lastnih kapacitet (skrb za potomca, ki ni sposoben ali je komaj sposoben preživeti).

Za nadaljnje razumevanje predavanja je potrebno razlikovati koristne gene, ki zagotavljajo življenje, od škodljivih genov, ki vodijo k samodestrukciji (npr. geni, ki pogojujejo hemofilijo, mišično distrofijo, genetsko pogojeno umsko podnormalnost, destruktivne oblike agresivnosti, kot je samomor itd.). Koristnost in škodljivost sta odvisni tudi od razmer. Gensko pogojeni srpasti eritrociti lahko povzročijo nevarno anemijo, v krajih z malarijo pa so koristni,

ker preprečujejo to bolezen. Zaradi večjega razumevanja bomo te vplive odmislili. Prav tako bom uporabljal tudi bolj metaforičen jezik in govoril o "dobrih" in "hudobnih" genih, ki jih bom imenoval tudi "veslači". Zaradi "hudobnih" genov je organizem nagnjen k samodestrukciji, kar bi lahko bila genetska podlaga Freudovega **tanatosa** oz. **nagona smrti**. Prvotna samodestruktivnost pa se pogosto preusmeri proti drugim ljudem. S tem **eros** oz. **nagon življenja** ščiti samega sebe.

Toda zakaj "črni veslači" na svojem potovanju po oceanu življenja ne propadejo? Zakaj čolni ne potonejo z njimi vred? Zakaj evolucija ne izbriše osebkov z geni, ki ogrožajo preživetje organizma?

Dostikrat jih dejansko izbriše. V prvih urah in dneh nosečnosti približno polovica (po nekaterih podatkih pa kar 80%) vseh zarodkov odmre zaradi genetske neustreznosti ali nekompatibilnosti, česar ženska niti ne opazi. Mnogi "črni veslači" pa preživijo na račun "belih veslačev", s katerimi so skupaj v čolnu.

Gotovo vam je znano razlikovanje **dominantnih** in **recesivnih** genov. Za tiste, ki ste to pozabili, pa tole: Geni se povezujejo v pare (od vsakega starša eden). Kadar se povežeta dva dominantna gena, se lastnost uveljavi, kadar se povežeta dva recesivna gena, se tudi uveljavi, kadar pa se povežeta dominantni in recesivni gen, se uveljavi zapis dominantnega. Večina "hudobnih genov" je recesivnih in osebek jih brez posledic prenaša naprej, vse dokler se dva ne "najdeta" in ugonobita organizma. Zaradi recesivnosti pa vsi "hudobni geni" ne morejo propasti.

Pri križanju sorodnikov se izredno poveča verjetnost nezaželjenega srečanja "hudobnih" genov. Znanih je več študij otrok, posledic incesta, in vse kažejo podobno sliko: hudo telesno in duševno prizadetost. Tukaj so podatki študije Adamsa in Neela (1967):

Številka	IQ po incestu	kontrolna skupina
1	Umrli po 2 mesecih	101
2	Umrli po 15 urah	100
4	Umrli po 6 urah	104
5	Težka umska prizadetost, napadi	93
6	64	100
7	64	133
8	64	109
9	85	103
10	92 (68 pri 3 letih)	81
11	92	108
12	98	108
13	110	91
14	112	105
15	113	91
16	114	85
17	118	121
18	119	95

Zatorej do srečanja med "hudobnimi" recesivnimi geni ne sme priti in potrebna je prepoved incesta. Za ljudi velja neposredna prepoved in kdor jo krši, naj bi bil kaznovan (kot npr. kralj Ojdip) ne glede na razloge. Poleg tega deluje še drug mehanizem, ki se ga ne zavedamo. Moški in ženske, ki živijo z malega skupaj, se izogibajo spolnih stikov. Pri živalih je to edini preprečevalni mehanizem, deluje pa tudi pri ljudeh. Bratje in sestre se spolno izogibajo adoptiranega člana družine. Kadar pa živijo ločeno, a ne vedo, da so bratje in seste, lahko pride do spolne združitve.

Razvpiti Ojdipov kompleks lahko gledamo kot konflikt med težnjo po reprodukciji in težnjo po preživetju. Z incestom replicira roditelj v potomcu več svojih genov, obenem pa ogrozi njegov obstoj.

Druga vrsta altruizma pa je **recipročni altruizem**, ki se ravna po načelu "jaz tebi, ti meni." Če ni vračanja, pomoč preneha. Recipročni altruizem študenti psihologije spoznajo v znani vaji "zapornikova dilema". Mnogi avtorji menijo, da tak altruizem zaradi pričakovanja vračila ni pravi altruizem, vendar je

lahko zelo prikrit in namen niti samemu nosilcu dejanja ni jasen (spet ta podzavest!). Poleg tega recipročni altruizem ne poteka vedno med istimi posamezniki. Koristnik vrača drugi osebi, npr. članu družine ali organizaciji. V tem smislu je recipročni altruizem tudi načelo: "Če si bomo vsi pomagali, bo vsakomur bolje."

Dawkinsovo razlago altruizma so zelo kritizirali, češ da najdemo v življenju veliko nerecipročnega altruizma med ljudmi, ki niso sorodniki. Seveda pa je vedno mogoče poiskati recipročno razlago v stilu "Če si bomo vsi pomagali..." ali pa tako, da ugotovimo, da imajo vsi ljudje veliko enakih genov, ker pač pripadajo isti vrsti.

Na altruizem naj bi vplivala še dva dejavnika: starost in tveganje. Altruizem bolj velja za mlajše osebke kot starejše, ker imajo pred seboj daljšo reproduktivno prihodnost. Z drugimi besedami: ker bodo imeli več potomcev, bo več genov nadaljevalo svojo vožnjo po oceanu življenja. Družba bolj skrbi za otroke in mladostnike kot za stare ljudi, starši pa so bolj altruistični do otrok kot otroci do staršev in še posebno dedov. Za starce se ne splača žrtvovati ničesar in Eskimi so jih v stiski puščali na snegu in ledu. V sodobno organizirani družbi pa imajo stari ljudje lahko moč in položaj, predvsem pa denar, ki omogoča družini dobro preživetje.

V vseh družbah velja največja skrb otroku, pravzaprav pa bi morala mladostniku, ker otrok lahko umre, preden postane sposoben, da se reproducira. A sodobna družba ni prav milostna do mladostnikov, ki so v vojni najbolj izpostavljeni sloj prebivalstva.

S tem pa smo že načeli vprašanje tveganja. Večja skrb naj bi veljala zdravim kot bolnim in defektnim, ker imajo večjo možnost preživetja in dostikrat tudi večjo sposobnost reprodukcije. Sami presodite, koliko velja to načelo v sodobni družbi. Mislim, da se bo marsikateri invalid strinjal, da sodi k najbolj zanikanemu delu prebivalstva, skrb zanj pa je bolj umivanje lastne vesti kot pomoč, ki naj bi mu dala enakopraven položaj v družbi.

Druga vrsta tveganja pa izhaja iz negotovosti moških, ali je njihov potomec zares njihov potomec ali pa podtaknjene. Marin Daly in Margo Wilson sta v svojo knjigo **Sex, evolution and behavior** (1985) zapisala: "Vsak samec, ki potroši veliko časa in energije za rejo nesorodnih mladičev, pomeni za selekcijo izgubo." Zaradi nje naj bi se razvila ljubosumnost moških, katere cilj je, da jo prepreči. Skoraj pri vseh sesalcih poznamo borbe med rivalskimi samci. Po mnenju Jamesa Boswella naj bi prav večje tveganje pri moških

pripeljalo do hujšega kaznovanja nezvestih žensk kot moških (npr. v muslimanskih deželah). V plemenih z veliko promiskuiteto pa so dediči sestrični sinovi, kar naj bi zagotavljalo boljše preživetje resničnih sorodnikov, četudi z nižjim indeksom sorodnosti kot med očetom in sinom (Rensberger, 1979). Prav tako je zanimivo, da so poligamije pogoste, poliandrije pa izjemne. Na Tibetu se je uveljavila poliandrija bratov, pri kateri so skupni otroci sorodniki tudi po očetovi strani. Le pri enojajčnih dvojčkih, kot sta bila Ed in Fred, je z vidika sebičnega gena povsem vseeno, kdo od njiju bi bil pravi oče.

Mnogi sesalci fizično preprečijo, da bi jih "izkoriščali" tuji mladiči. Levji samci, ki prevzamejo skupino samic, najprej pobijejo ali preženejo mladiče prejšnjega samca. Sicer pa poznajo pobijanje ali izganjanje otrok tudi nekatera amazonska plemena. Konec koncev govorijo o tem naše pravljice o hudobnih mačehah (npr. Sneguljčica) in krutih očimih (npr. Rošlin in Verjanko). Gotovo niso nastale brez razloga.

Danes je mogoče s testi DNA natančno ugotoviti genetsko sorodnost in tovrstne študije so dale presenetljive rezultate: v Chichagu so 20% otrok, ki niso genetsko sorodnih očetu (oz. "očetu"), v neki indonezijski muslimanski vasi z zelo strogimi moralnimi normami pa 4%. Vzor zaljubljenosti in zvestobe naj bi bili ptiči pevci, a celo pri slavcih so našli 2% mladičev, ki niso sorodni samcu.

Z vidika sebičnega gena pa je težko razložiti posvojenstvo. Krušni starši lahko prisrčno vzljubijo tujega otroka. Po mnenju nekaterih vedenjskih genetikov naj bi tudi v tem primeru šlo za egoizem. Redniki so nagrajeni s socialnim prestižem, denarjem ali potrjevanjem samega sebe. Ali pa naj bi šlo za napako v programu. Sklicujejo se na poskuse z doječimi podganami, ki sprejmejo v svoje gnezdo tujega mladiča, če ni prestar. Ljudje sprejmejo otroka za svojega, ker je podoben otroku, ki ga imajo ali kot bi ga imeli.

ZVESTOBA IN NEZVESTOBA

Šimpanz, ki je najbližji živeči sorodnik človeka, živi v popolni promiskuiteti, čeprav se ne pari tako pogosto kot človek. Gorila, bolj oddaljeni sorodnik, živi v poligamnih skupnostih. Človek živi v monogamiji, v posebnih razmerah tudi v poligamiji in izjemoma v poliandriji (npr. v Tibetu in nekoč na nekaterih polinezijskih otokih).

Človekovo preživetje naj bi najbolje zagatovaljala družinska skupnost, v kateri živijo starši in otroci. Promiskuiteta naj bi prešla v mono- ali poligamijo pred milijoni leti, najbrž na stopnji Homo Habilusa ali še prej na stopnji Australopitecusa. Doba otrokove odvisnosti od roditelja se je usodno podaljšala. Danes traja vsaj 16 let, medtem ko pri šimpanzu samo 4 ali 5 let. V tem času rodi človek veliko otrok (prirodnjakinje naj bi porajale malone vsako leto), šimpanzinja pa ima samo enega mladiča in šele po njegovi zrelosti postane spet plodna. Družina fosilnega človeka z mnogimi otroki in eno samo odraslo skrbnico ne bi mogla preživeti. Potrebovala je pomoč samca. Nastala je nuklearna družina. Samica je "privezala" samca nase s spolnostjo. V nasprotju z drugimi sesalci nima spolnih ciklov in lahko vedno občuje, k temu naj bi pripomogla tudi dvignjena lega z vidnimi spolnimi organi. Moški ima glede na svojo težo večji penis kot katerikoli drugi sesalec (gorilin je v erekciji dolg le 5 cm), ženska pa je edino bitje z bujnimi prsmi tudi tedaj, ko nima mleka. Človek s svojo spolnostjo nadkriljuje vsa druga bitja (Rensberger, 1979). Nekaj podobnega je menil tudi Freud, ko je napisal, da je povečana spolnost prisilila ljudi, da so se združili v pare.

Vendar osnovna težnja po čim številnejših replikacijah pri moškem s tem ne preneha. Spolnost spet pride v konflikt s preživetjem. V tem pogledu pa se spola razlikujeta. Zaradi dojenja in drugih opravkov z otrokom, še posebno pa zaradi omejene reproduktivne sposobnosti, je ženska sposobnost replikacije genov močno okrnjena. Rodnost traja kakih 25 let, lahko ima le enega otroka v devetih mesecih, ovulacija pa traja le nekaj dni v mesecu. Moški nima nobenih omejitev. Po mili volji lahko replicira svoje potomce in širi svoje gene po svetu. Zato naj bi bil manj zvest od ženske.

A tudi ženska ima dovolj vzrokov za nezvestobo. Ne more se sicer neomejeno reproducirati, lahko pa združi svoje gene z geni boljšega, biološko, duševno in socialno sposobnejšega partnerja. Lahko pa se odloči za osebo z boljšim socialnim položajem in denarjem, kar njenemu potomstvu zagotavlja boljše preživetje. Zato je ženska pri nezvestobi izbirčnejša in se odloča za moškega, ki naj bi bil boljši od njenega partnerja. Pravih razlogov svoje izbire se sicer ne zaveda in se izgovarja na zaljubljenost in podobne izume zavesti.

Moški se ozirajo za mlajšimi ženskami predvsem zaradi njihovih večjih reproduktivnih sposobnosti, mlajše ženske pa za starejšimi moškimi tedaj, kadar imajo boljši socialni položaj in predvsem več denarja. Konec koncev lahko za reprodukcijo poskrbi mlajši partner. V sodobnem svetu si pri "skokih čez planke" na zavestni ravni niti moški niti ženska ponavadi ne želita

potomca, zato skušata preprečiti oploditev. Toda genski zapis ima svojo nezavedno, a železno logiko, ki se je oblikovala v tisočletjih razvoja.

Tudi tveganje zaradi morebitne nezvestobe skuša moški zmanjšati z nezavedno logiko. Po nekajdnevni odsotnosti od žene so močeve ejakulacije močnejše, v njih se izloči več spermijev, kot da bi hotel poslati močnejšo armado v boj z morebitnimi nasprotnikovimi vojaki (ženska je plodna tri do štiri dni, dva dni pa ostanejo spermiji živi).

GENETSKA POGOJENOST ZAVESTI, NEZAVEDNEGA IN VERE V BOGA

Doslej smo večkrat omenili zavest in nezavedno (podzavest) kot rezultat dolgotrajne evolucije. Seveda ni nobenega gena, ki bi neposredno pogojeval zavest in nezavedno, toda pod vplivi genov se oblikujejo človekovi možgani s sposobnostjo zavednega in nezavednega delovanja. Zavest je instrument preživetja in se je tudi ohranila zaradi preživetja. Služi genom s tem, da jim omogoča boljše ohranitev (marsikdaj pa tudi replikacijo).

Ne vemo, kdaj se je pojavila zavest, vendar nekatere stare izkopanine (npr. amuleti) kažejo, da že pri zgodnjih hominidih, čeprav samo v zasnovah, ker se brez kulture ne more v polnosti oblikovati.

Po Dawkinsu je evolucijska prednost zavesti v tem, da simulira situacije z alternativnimi odgovori. Reševanje problemov s poskusi in napakami pomeni veliko tveganje. Kadar pa potekajo znotraj osebka, samo v zavesti, je tveganje majhno. Konkretno: zaradi nenačrtovanega napada na mamuta je bilo veliko mrtvih in ranjenih ljudi. Vnaprejšnji načrt, denimo, lov s pomočjo jame, prekrite z vejami, pa je zagotovil uspeh.

Zavest pomeni vednost o sebi kot posebni entiteti in okolju zunaj nje. Prvi korak k zavesti je spoznanje: Jaz sem jaz in ti si ti. Razlikovanje zunanjega in notranjega pa je pogoj vsake zavestne akcije. Brez tega ne bi bil mogoč vnaprejšnji načrt lova "mene" (ali "nas") na "tebe" oz. mamuta.

Ena od značilnosti zavesti je relativna neodvisnost od okolja. Z njo posegamo v preteklost, prihodnost in druge situacije. Človek ni več podrejen okolju, temveč nasprotno, okolje podreja sebi in si zagotavlja boljše preživetje. Začne si celo domišljati, da je neodvisen od lastnega organizma.

Zavest ima tudi pomembno socialno funkcijo. Trivers je zapisal: "V zavesti si predstavljamo okolje, druge ljudi, in predvidevamo, kako drugi ljudje gledajo na nas, kar je za preživetje nadvse pomembno."

Ena od pomembnih funkcij zavesti je racionalizacija. Zavest je hinavska institucija. Opravičuje in oprošča nas egoizmov in drugih grehov ter omogoča, da mirno spimo. Posiljevalčevo izgovarjanje, da je "dekle to hotelo," se ne razlikuje dosti od izgovorov ameriškega predsednika Trumana, da so morali vreči atomski bombi, da bi skrajšali vojno.

Nastanek zavesti je povlekel za seboj še celo vrsto drugih pojavov: govor, jezik, umetnost, znanost, religije, skratka vse to, kar imenujemo kultura. Na tej točki pa Dawkins uvaja nov pojem: **memi** (iz besede memory). K njim spadajo ideje, odkritja, umetniška dela, modne muhe, načini zidanja stavb itd. Memi so vseobsegajoč pojem, kakršnih se znanost izogiba, ker razlagajo vse in zato ničesar. V nečem pa je Dawkins jasen. Memi naj bi bili analogni genom. Nastanejo nenadoma in zato jim Jenkins pravi "kulturne mutacije". Prenašajo se s kulturo iz generacije na generacijo. Podobno kot geni imajo tudi svoje alele, nekakšne nasprotno ideje. Služijo reprodukcijam in preživetju. So "dobri" in "hudobni". Prispevajo k evoluciji z njenimi skoki in zastoji. Razlika je v tem, da poteka memična evolucija mnogo hitreje kot genska. Vendar ostaja pojem memov zelo nejasen. Zdi se, da je njihova funkcija v tem, da pojasnujejo vse to, česar ni mogoče pojasniti z geni.

Idejo boga pojasnujejo zagovorniki sebičnega gena z geni in memi. Vzemimo dva prvotna krdela, ki se borita za obstanek. Eno veruje v višjo silo, ki usmerja njihovo življenje, v stiski pomaga, spodbuja in po potrebi kaznuje sovražnike, pa najsi bo ta višja sila duh prednika, demon, politeistični ali monoteistični bog ali pa zgolj abstraktni višji namen. Drugo krdelo pa nima nobene vere, bori se je zgolj s pomočjo svojih opažanj, pogojnih refleksov, navad, posplošitev in sklepanja, kaj pelje k čemu. Katero se bolj vztrajno upira sovražniku, bolj krčevito bori za obstoj in bolj vztraja pri življenju? Verjetno prvo, ki veruje, da ga podpira višja sila. Takšna dolgotrajna evolucijska prednost zadostuje za genetski zapis. Med geni verjetno ni genov za boga (pisalo pa se je tudi o tem). Oblikujejo pa možgane, ki so nagnjeni k verovanju in religioznemu vedenju. Opica ne kaže, da bi verovala niti v najbolj primitivnega boga (kar pa za psa že ni povsem gotovo). Dawkins meni, da se ideja boga replicira naprej z memi, kot so besede, pisava, glasba, kipi itd.

Enako velja za božje zapovedi, ki so morda gensko pogojene. Vodilni bioetik Richard Hartigan (1994) je napisal: "Menim, da je deset božjih zapovedi

primer moralnih principov, pri katerih ne gre toliko za to, da se lahko verniki zveličajo in dosežejo večno življenje, temveč bolj izpričuje, kako so ljudje doslej uspešno zagotavljali svoj zemeljski obstoj. Skratka to, kar imenujemo človekov normativni sistem, izhaja iz iste selektivne biologije, ki nas je razvila do stopnje, kot smo danes."

Geni in memi nas spominjajo na Jungove arhetipe, usedline preteklosti, ki vsebujejo to, kar se je pomembnega zgodilo v zgodovini in filogenezi. Jung ni jasen gleda ohranjanja arhetipov. Na nekaterih mestih se zdi, kot da se ohranjajo in prehajajo v posameznika iz "onostranstva", nekakšnega transcendentnega sveta idej (kar nas spominja na Platona), na drugih pa namiguje na dednost. Kar pa arhetipe jasno razlikuje od genov in memov je to, da jih selektivna evolucija ne prizadene. Zato nastajajo, a ne izginjajo, četudi so neprimerni in celo škodljivi. Med glavnimi arhetipi so arhetip sebe kot osveščene bitja, boga, ženske, moškega, hudobnega bitja in matere. Čeprav nimajo nobene neposredne zveze z geni in memi, pa prav o teh vsebinah pogosto razpravljajo vedenjska genetika, biosociologija, teorija sebičnega gena in posebno bioetika. Sicer pa bi se Dawkins najbrž strinjal, da je arhetip mem z genetsko podlago.

S postavkami sebičnega gena je mogoče oblikovati osebni sistem, analogen Freudovi teoriji **ida, ega in superega**. Id sestavljata oba temeljna genska motiva: po reprodukciji (spolnost) in po ohranjanju (eros). Dodamo jima lahko gensko pogojene samodestruktivne težnje (tanatos). Ego sestoji iz racionalizacij in obrambnih mehanizmov ter spoznavanja, predvidevanja in načrtovanja. Slednje imenujejo nekateri neoanalitiki "konfliktov prosta ego zona". Slednjič imamo še superego, posameznikove socialne in etične norme. Pri Freudu so pridobljene z identifikacijo z očetom ali materjo, z vidika sebičnega gena pa ga programirajo geni in memi. Z vzgojo jih samo ozaveščamo.

ČRNE LISE IN BELE SPEKULACIJE

Čeprav se zdi, da je teorija sebičnega gena formalno zelo izdelana in koherentna teorija, pa ima vendar veliko črnih lis in celo protislovij, ki jih je težko razložiti. Omejili se bomo samo na dve, ki sta zanimivi posebno za psihologijo: homoseksualnost in celibat (samstvo). Nekaj pa smo jih omenili sproti, npr. altruizem med nesorodniki, za katerega kaže, da ni vedno recipročen. Lahko bi dodali še druge pojave, npr. abortus in kontracepcijo.

Homoseksualnost je v popolnem nasprotju s sebičnim genom, ker ne privede do reprodukcije, preživetje brez reprodukcije pa nima s tega vidika nobenega smisla. Medtem ko psihoanaliza razlaga homoseksualnost z zgodnjimi izkušnjami (npr. pri moških z identifikacijo z materjo namesto z očetom), jo imajo vedenjski genetiki za dedno pogojeno vedenje (bojda naj bi že odkrili gene homoseksualnosti). Dawkins si je skušal pomagati z memi, a je zelo neprepričljiv. Po drugih interpretacijah naj bi se sproti pojavljale nove mutacije, kar je enako neprepričljivo. Za tretje naj bi bila homoseksualnost eden od evolucijskih regulativov, ki naj bi preprečil prenaseljenost, toda homoseksualnost poznajo tudi zelo primitivna plemena (vsaka večja polinezijska vas ima svojega "mahuja"), ki imajo dovolj življenjskega prostora. Sicer pa se homoseksualnost pojavlja tudi pri drugih sesalcih.

Drug tak pojav je celibat oz. samstvo. Tudi pri njem nimamo reprodukcije, zato je z vidika sebičnega gena nesmiseln pojav. Dawkins si spet pomaga z memi, drugi avtorji pa ponujajo še bolj čudne razlage, npr. to, da je samo trik, s katerim je mogoče pritegniti žensko. Z zavezanim samcem (npr. duhovnikom) se ženske lahko sestajajo, ne da bi zbujele ljubosumnost ali zgražanje in ne da bi komurkoli zbujele občutek ogroženost. Podobno so skušali razložiti celo homoseksualnost.

Črnih lis je še veliko. Ni namen tega predavanja, da bi jih razsvetlili drugo za drugo. Med tipičnimi očitki sta tudi redukcionizem in antropomorfizem (čeprav Dawkins izrecno poudarja, da so izrazi, kot npr. "sebični", zgolj metafore).

V svojem predavanju sem skušal povezati teorijo sebičnega gena z nekaterimi psihološkimi spoznanji in teorijami, npr. s psihoanalizo. To so seveda velike spekulacije, polne domnev, analogij, antropomorfizmov in z malo dokazi. Vendar čvrsto argumentirano delo ni bilo moj namen. Hotel sem domnevati to, česar ponavadi ne domnevamo, in iskati nove poti, za katere se bo šele kasneje izkazalo, ali so prave ali slepe.

LITERATURA

1. Adams M.S., Neel, J.V. (1967). Children of incest. *Pediatrics*, 40.
2. Calhoun J.B. (1962). Population density and social pathology. *Scientific American*, 206.
3. Daly M., Wilson M. (1985), *Sex, evolution and behavior* (1985),
4. Dawkins R. (1976). *The selfish gene*. Oxford University Press.
5. Hartigan R. S.(1994). Of facts and values: A bio-political perspective. *International Political Science Review*, 15, 4.
6. Herrnstein R.J., Murray C. (1994). *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. Free Press.
7. Johnson R., Medinnus G. (1974). *Child psychology*. Chichester, Wiley.
8. Rensberger B. (1982). *Our sexual origin*. V knjigi: D. Krebs, *Readings in social psychology*, Harper and Row. New York.
9. Sforza L., Menozzi P. Piazza A. (1991). Demic expansion and human evolution. *Science*, 259.

CRNE LICE IN BELE SPEKULACIJE

Čeprav se zdi, da je teorija sebitega gena formalno zelo izdelana in koherentna teorija, pa ima vendar veliko črnih lis in celo protislovij, ki jih je težko razložiti. Omejili se bomo samo na dve, ki sta zanimivi posebno za psihologijo: homoseksualnost in celibat (samstvo). Nekaj pa smo jih omenili sproti, npr. altruizem med nesorodniki, za katerega kaže, da ni vedno recipročen. Lahko bi dodali še druge pojave, npr. abortus in kontracepcijo.

VEČ KOT SAMO ŠE ENA KNJIŽICA O RAZVOJU

OB DRUGI IZDAJI KNJIGE PETRA PRAPERJA "TAKO MAJHEN,
PA ŽE NERVOZEN"

Branko Franzl

Jeseni 1992 sem imel prvič priložnost prebrati delo, za katerega sem sicer že prej vedel, da nastaja. Knjižica z izzivalnim naslovom, ki mi jo je na nekem strokovnem srečanju izročil avtor, prof. dr. Peter Praper, po opremi in obsegu ni delovala impresivno. Tudi njen izid ni bil pospremljen s kakšno posebno medijsko pozornostjo. Celo med strokovnjaki je takrat le razmeroma ozek krog predvsem psihoterapevtov in posameznih kliničnih psihologov poznal pomen tega dela.

Takrat sem Praperju izrazil bojazen, da se bo njegova knjiga izgubila v množici podobnih, ki so, zlasti kot prevodi, v tistem času že dodobra preplavili slovenski trg strokovne in poljudne psihološke literature in da utegne resnični pomen njegovega dela ostati neprepoznan. V lastnem navdušenju ob izidu njegove knjige sem mu takrat dejal, da bi bilo predvsem škoda, če bi se spregledalo, da pomeni knjiga Tako majhen, pa že nervozen prvo izvirno slovensko psihoanalitično delo. Gre za izjavo, ki se utegne zdeti komu sporna, zato terja pojasnilo. Pomen knjige pa je tudi širši od te kvalifikacije. In tudi to zahteva ustrezno argumentiranje.

K sreči so se takratna predvidevanja iskazala kot ne povsem upravičena. Trajalo je sicer tri leta, da se je knjiga prijela in da jo je del širše strokovne javnosti sprejel kot eno najpomembnejših in najboljših del s tega področja. Konec preteklega leta je povpraševanje po knjigi privedlo do izida nove in dopolnjene izdaje in ob tem se mi zdi primerno poudariti in razložiti misli o knjigi, ki sem jih uvodoma navedel. In še neko dejstvo velja omeniti v uvodu. Prof. dr. Peter Praper ima v našem strokovnem prostoru nedvomno opazno mesto. Zato bi pri nas težko našli osebo, ki bi lahko strokovno ocenila njegovo knjigo, ne da bi se z avtorjem srečala vsaj na kakšnem od številnih polj njegovega delovanja. Bodisi kot univerzitetnim učiteljem, praktikom

specialistom klinične psihologije in psihoterapevtom, mentorjem, konzultantom, supervizorjem in edukatorjem iz psihoterapije ali kot preventivcem na področju mentalne higijene in avtorjem sistematičnega psihološkega pregleda triletnih otrok, če se omejim samo na najvidnejše. Tri leta od prvega izida je zato morda tista nujna časovna distanca, ki lahko pri oceni knjige odstrani vplive začetnega navdušenja in olajšuje kritično strokovno presojo njene vrednosti, da le-ta ni pod prevladujočim vtisom osebnega odnosa do avtorja in njegovega dela.

V uvodu sem zapisal, da predstavlja knjiga prvo izvirno domače psihoanalitično delo. Temu je treba dodati jasnejšo opredelitev; gre namreč za prvo tovrstno delo, usmerjeno v praktično uporabo psihoanalize na širokem polju mentalne higijene. Zavedam se, da sem s takšno izjavo še vedno na tankem ledu dejstev in tudi pričakovanih odzivov v psihološki, psihiatrični in psihoterapevtski stroki. Na tem mestu je potreben kratek ekskurz v zgodovino.

Psihoanalize kot teoretske osnove strokovnega delovanja k nam seveda ni prinesel Praper. Že zgodaj, v prvi polovici stoletja so zanj začeli kazati zanimanje nekateri domači izobraženci, predvsem zdravniki, umetniki in filozofi, vendar se, če zanemarimo nekatera eksperimentiranja, v praksi ni usidrala. Največ zaslug za to, da se je psihoanaliza utrdila in razširila kot temelj psihoterapevtskega delovanja pri nas ima nedvomno prvi domači psihoterapevt, izšolan na eni od psihoanalitskih smeri v tujini, psiholog prof. Leopold Bregant. Kot velika večina domačih strokovnjakov, se je v začetku tudi Praper učil pri njem. Čeprav je Bregantovo poznavanje psihoanalize segalo preko okvirov šole, kjer se je usposabljal, ostaja dejstvo, da se je v naši klinični praksi takrat uporabljala nekoliko dopolnjena verzija ene od mnogih neoanalitskih šol, t.i. Shultz - Henckejeva teorija. Tudi zato je pred kakšnimi desetimi leti v delu stroke nastopilo kratkotrajno prehodno obdobje ponovnega iskanja in orientacije in na dnevni red so prišla tudi vprašanja ustreznega teoretskega temelja za strokovno delo.

V tem iskanju je, ob sodelovanju nekaterih Bregantovih učencev, prav Praper morda najjasneje izrazil potrebo naslonitve na izvirne temelje psihoanalitske teorije, nakazal smer nadaljnjega razvoja in hkrati začel prenašati v naš intelektualni prostor vrsto novejših dognanj psihoanalize. V nekem pogledu je knjiga Tako majhen, pa že nervozen tudi rezultat tistih dogajanj. Njeni izvori pa segajo tudi precej bolj nazaj, v obdobje konca šestdesetih let in k začetkom avtorjevega ukvarjanja z vprašanji mentalnohigienske preventive. V knjigi uporablja avtor psihoanalizo za razlago vseh pomembnih in psihološko zapletenih dogajanj v najzgodnejšem času življenja, ki skozi vrsto čeri, ki jih

tvorijo soodvisni vplivi biološkega v človeku, dinamike zgodnjih odnosov in širši socialni vplivi, vodijo k oblikovanju specifične osebnostne strukture posameznika.

Čeprav je tematika knjige usmerjena predvsem na vprašanja osebnostnega razvoja; ali povedano v psihoanalitskem jeziku - na vprašanja strukturiranja ega, avtor ne podleže razširjeni maniri, da bi za tolmačenje teh procesov uporabil le iztrgane drobce iz psihoanalize. Pa tudi temu ne, da bi v stilu nekaterih kulturološko orientiranih neoanalitikov uporabil nekakšno udomačeno, kultivirano in nepohujšljivo ponaredbo psihoanalize in se tako izognil tisti ambivalenci, s katero so bila vedno sprejeta dela s področja psihoanalize. Njegovo razumevanje psihoanalize je celovito in vključuje poleg klasične freudovske orientacije v sfero izvenzavestnega in v naravo in razvoj libidinoznih teženj tudi tiste dele, ki so jih v zakladnico psihoanalitskih znanj prinesla natančnejša proučevanja oralne faze in razvoja objektivnih odnosov od petdesetih let pa vse do najnovejšega časa.

Prav spoznanja, ki jih prinaša najnovejša faza razvoja psihoanalize, ki jo raziskovalci teorije označujejo kot obdobje ego psihologije, so tisti del, s katerim je Praper obogatil naše poznavanje in razumevanje razvojnih procesov. Praper gradi svojo razlago razvoja na izhodiščih klasikov ego psihologije, kot so H. Hartman, E. Kris in R. M. Loewenstein, posebno pozornost posveti prispevkom R. A. Spitzza, M. S. Mahlerjeve, E. Jacobsonove, E. Eriksona, ki jih poveže še s pogledi H. Kohuta in O. F. Kernberga, če se omejimo samo na najvidnejše predstavnike ego psihologije in teorije objektivnih odnosov. V njihove razlage uspe vgraditi tudi dele psihologije razvoja kognitivnih funkcij, zlasti ugotovitve raziskovalca kognitivnega razvoja J. Piageta. Razlago pospremi še z lastnimi kliničnimi zapažanji in raziskovalnimi podatki in dopolni tolmačenja tudi z nekaterimi lastnimi teoretskimi razmišljanji, posebno o procesih nevtralizacije agresije in o vlogi očeta v predojdipskem obdobju.

V teoretskem delu išče tudi odgovore na prastaro uganko o smislu in vlogi ljubezni in agresije v življenju človeka. S tem ko poveže spoznanja klasične psihoanalize z ugotovitvami novejših raziskovanj razvoja objektivnih odnosov in izgradnje ega, se izogne teoretski zadregi zgodnje psihoanalitske teorije, ki ni uspela najti primerne razlage agresivnih težen in razloži razvoj in strukturiranje osebnosti prav skozi nevtralizacijo ter prepletanje libida in agresije.

Tako pride do teoretske sinteze, ki je podobna sintezi zakoncev G. in R. Blanck, in jo pomembno dopolni prav z vključitvijo kognitivne psihologije. Prav zmožnost teoretske sinteze je posebna odlika Praperjevega dela. Če pogledamo današnje stanje psihoanalitske teorije, lahko v najnovšem času sicer opazimo pojavljanje integracijskih trendov, vendar je za aktualno stanje teorije še vedno značilna določena razdrobljenost in nepovezanost, poskusi konsistentne povezave posameznih konceptov v zaokrožen teoretski sistem pa so redki. To stanje se seveda odraža tudi v dobršnem delu psihoanalitske literature, zato dela, ki so v teoretskem smislu nepopolna in enostranska, niso nobena redkost.

Za Praperjevo knjigo tega ne bi mogli trditi, saj je zasnovana na resnično celovitem pristopu, utemeljenem na avtorjevi široki teoretski razgledanosti in odličnem poznavanju psihoanalize. V tem pogledu je njegova knjiga v našem okviru brez dvoma pomembno psihoanalitsko delo. Je pa značilno, da kljub doslednemu spoštovanju teorije psihoanalitska orientacija v knjigi ne izstopa. Teorija je omejena na nekaj uvodnih poglavij, v večjem delu knjige pa je nekako skrita v ozadju in je namenjena le temu, da osmisli in poveže informacije o razvoju otroka.

Teoretskim konceptom je namenjenih le nekaj krajših poglavij, raba psihoanalitične terminologije pa je omejena na najnujnejše pojasnjevalne pojme. Vse ostalo je pravzaprav uporaba teorije. Malce slabši poznavalec psihoanalize utegne celo gladko spregledati, da ima pred seboj resnično psihoanalitično delo. Morda pa tudi ugotoviti, da je psihoanaliza nekaj drugega, kot je doslej mislil. V načinu podajanja snovi je mogoče prepoznati Bregantov vpliv, saj tako kot velja za njegove tekste, je tudi pri Praperju v ospredju pisanja pravzaprav operacionalizirana in v jezik vsakdanjega dogajanja prevedena psihoanaliza. Nagibam se k oceni, da je to prej prednost kot slabost njegove knjige. Še posebej, ker ni zasnovana kot učbenik, pač pa je namenjena širšemu krogu strokovne in tudi laične javnosti.

Za bralca, ki ga teoretična vprašanja pretirano ne zanimajo in bolj išče praktične informacije, je treba povedati, da je Praperjeva knjiga predvsem knjiga o razvoju otroka. Res da se ne zadovoljuje zgolj z opisovanjem empiričnih dejstev, pač pa je vpeta v ustrezen teoretični okvir, ki daje možnost celovite razlage razvoja osebnosti. Tisti, ki morda v knjigi išče zgolj jasne in nedvoumne odgovore na preprosta vprašanja o razvoju in vzgoji otroka, bo verjetno raje segel po kakšni bolj "kuharsko" napisani knjigi vzgojnih receptov. Praper tovrstnih odgovorov namreč ne daje. To je tudi razumljivo. Kot izkušen psihoterapevt se zaveda neuporabnosti in tveganj takega pristopa.

Ponuja pa mnogo več. Obenem pa od bralca tudi zahteva več. Namesto preprostih navodil nudi možnost resničnega razumevanja razvojnega in psihodinamskega pomena otrokovega konkretnega vedenja ter ravnanja staršev in okolice. To pa seveda pomeni, da knjiga dejansko zahteva aktiven pristop, zato je premalo to delo samo prebrati z namenom, da kar najenostavneje pridemo do koristnih napotkov.

Knjiga zahteva študij, proučevanje in razumevanje, ki pa se izplača, saj daje mnogo večjo trdnost in zanesljivost za konkretna ravnanja v odnosih z otrokom. Na prvi pogled bi naslov Tako majhen, pa že nervozen s podnaslovom Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku težko uskladili z dejstvom, da knjiga v prvi vrsti pojasnjuje mehanizme normalnega razvoja osebnosti. Šele v celotnem kontekstu knjige in predvsem v delu, ki obravnava mentalno higienske vidike otrokovega razvoja, je mogoče prepoznati vzroke, zakaj se je avtor odločil zanj.

K vprašanju razvoja pristopa avtor, kot da bi sledil misli, da je pravi čas za vplivanje na otrokov značaj okoli sto let prej, ko se ta rodi. Vendar pa brez pesimistične note, ki bi jo lahko prepoznali v omenjenem stavku, ki ga pripisujejo W. R. Inge. Tako se pri razvoju otroka najprej dotakne dogajanj in odnosov med staršema pred in v času spočetja otroka in njunih osebnosti in življenjskih situacij, ki vlečejo korenine tudi iz prejšnjih rodov. Potem opiše embrionalni razvoj in razvoj fetusa in ob tem posveti posebno pozornost najnovejšim raziskovalnim dognanjem, ki se skladajo s Hartmanovo predpostavko o vrojenih mehanizmih ega.

V nadaljevanju izredno sistematično in natančno obdela prva tri leta otrokovega razvoja skozi čeri in nevarnosti simbioze ter težavnih procesov separacije in individuacije do točke, ki jo Mahlerjeva označuje kot psihološko rojstvo otroka, zatem pa še vso kompleksnost iz možne izide ojdipalne drame okrog petega leta starosti. Posebno vrednost predstavlja opis in razlaga psihološkega pomena kvalitete zgodnjega čustvenega odnosa v obdobju simbiotične faze vezanosti otroka na mamo in poti in stopenj, skozi katere se simbiotični odnos razrešuje v smeri individuacije. Prav v tem delu je Praper pri nas prvi, ki je tako sistematično in strokovno utemeljeno opozoril na vso zapletenost in izjemen pomen teh procesov za oblikovanje zdrave ali motene osebnosti. Znanja o izgradnji ega v prvih treh letih življenja so imela, tudi po zaslugi Praperjeve knjige, daljnosežen vpliv na mnoge spremembe v mentalno higienski, klinično psihološki in psihoterapevtski praksi pri nas; svoj odmev pa so našla tudi v delu pedagoške stroke in verjamem, da tudi v ravnanju nekaterih izobraženih in osveščenih staršev.

V razlagi nevroz pri otrocih in razvojnih motenj osebnosti se avtor najprej kritično loti vprašanj terminologije in sistemov klasifikacij motenj. Pokaže, kako prav nova spoznanja ego psihologije terjajo jasnejšo uporabo pojmov, s katerimi se označujejo motnje. Opozori pa tudi na neustreznost določenih klasifikacijskih sistemov in kategorij v luči novih odkritij. Ker je prav klasifikacija motenj v zgodnjem otroštvu v psihopatološke kategorije iz več razlogov sporna, diagnosticiranje pa zahtevno in ne dovolj zanesljivo, Praper predlaga, da se na področju preventive izogibamo diagnosticiranju in ga raje nadomestimo s pojmom rizičnosti. Ob tem pojasni filozofijo primarne preventive in obdela vprašanje razlik do kliničnega in terapevtskega modela delovanja.

Rizičnost avtor utemelji z empirično ugotovljeno napovedno vrednostjo znakov neadekvatne adaptacije. Ta del knjige je oprt na Praperjeve več kot dvajsetletne izkušnje kliničnega psihologa preventivca. Poleg tega, da je Praper s sodelavci, vzporedno z začetki mentalno higienske preventive v ljubljanskem zdravstvenem domu in istočasno z nekaterimi podobnimi prizadevanji v tujini konec šestdesetih let, oral ledino v Mariboru, je tudi razvil psihološki presejalni postopek za sistematično ugotavljanje in spremljanje duševnega razvoja triletnih otrok. Njegov SPP-3 že vrsto let uporabljajo v sistemu zgodnjega odkrivanja in obravnave otrok, ogroženih v duševnem in osebnostnem razvoju v osnovni zdravstveni dejavnosti po vsej Sloveniji in z njim so bile v zadnjih dveh desetletjih opravljene obsežne epidemiološke in longitudinalne študije. Prav na ta proučevanja se opira v tistem delu knjige, kjer sistematično obdela obsežen seznam empirično preverjenih rizičnih dejavnikov osebnostnega razvoja in jih pospremi s priporočili, kako je mogoče razvoj obrniti v ugodnejšo smer. Prav tu ponuja številne odgovore o pomenu različnih dejavnikov v razvoju; od kvalitete zgodnjega čustvenega stika med materjo in otrokom, konstelacije družinskih odnosov, različnih vzgojnih prijemov pa vse do družbeno organiziranih oblik varstva in vzgoje.

V zadnjem delu knjige se dotakne še za razvojno fazo specifičnih - s podtonom opozorila bi dodal primernih - iger, ki lajšajo otrokov prehod skozi pot odvisnosti v avtonomnost in formiranje zdrave osebnosti.

Knjiga je z svojo vsebino in pristopom novost v domači strokovni literaturi. Čeprav razmeroma zahtevno čtivo, je pisana v jeziku, ki je razumljiv tudi širšemu krogu izobražencev. Kot je bilo zapisano v uvodu, je del strokovne javnosti knjigo že odkril in spoznal njen pomen. Toplo jo priporočam v branje tudi vsem, ki jih zanimajo vprašanja razvoja osebnosti in vprašanja duševnega zdravlja. Še prav posebej pa jo v proučevanje priporočam vsem, ki se na

teoretično ne dovolj preverjenih predpostavkah lotevajo preventive na polju duševnega zdravja. In ne nazadnje tudi tistim, ki se pri nas ukvarjajo s politiko zdravja.

